

მ. რამიშვილი

კონსტიტუციის სწავლების მეთოდიკა

ინსტიტუტის გამოცემლობა

თბილისი

1954

რედაქტორი ლ. ჯაჯანიძე
ტექრედაქტორი ს. ლორთქიფანიძე

* *

*

გადაეცა წარმოებას 1/1-54 წ, ხელმოწერილია დასაბეჭდად
7/VI-54 წ., ანაწყობის ზომა 5×8 , ქალაქის ზომა
 84×108 , სასტამბო ფორმათა რაოდენობა 11,2,
სააღრიცხვო-საგამოცემლო — 7,18, სა-
ავტორო — 6,92. უე 04847 შეკ.
№ 1126. ტირ. 5.000

* *

*

საქართველოს სსრ კულტურის სამინისტროს მთავარბოლიგრაფგამომ-
ცემლობის ბეჭდვითი სიტყვის კომბინატი. თბილისი,
მარჯანიშვილის ქ. 5.

Комбинат печати Главполиграфиздата Министерства культуры
Грузинской ССР. Тбилиси ул. Марджанишвили, 5

წინასიტყვაობა

ქართულ ზუნქტუაციას ძლიერ სანგრძლივი ისტორია აქვს, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მისი თეორიული საკითხები, მისი სწავლების მეთოდიკის ზოგადი და პრაქტიკული საკითხები ჯერჯერობით მეცნიერულად შესწავლილი, დამუშავებული არაა. ბუნებრივია, ეს გარემოება აბრკოლებს ზუნქტუაციის სწავლების სათანადო დონეზე დაყენებას სკოლაში.

საშუალო სკოლის მოწაფეთა წერითი ნამუშევრების ანალიზი თვალსაჩინოდ ავლენს იმ ფაქტს, რომ უველაზე მეტ შეცდომას მოწაფეები სასვენი ნიშნების ხმარებაში უშვებენ; განსაკუთრებით საყურადღებოა ამ მხრივ საშუალო სკოლის უფროსი კლასების მოწაფეთა, აგრეთვე აბიტურიენტთა საგამოცდო წერითი ნამუშევრები, რომელთა საგრძნობი ნაწილი დაბალი ნიშნით ფასდება უხეში ზუნქტუაციური შეცდომების გამო.

ზუნქტუაციის მეთოდიკის ზოგადი და პრაქტიკული საკითხების მეცნიერულად დამუშავება არსებითად დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად საფუძვლიანად იქნება გამოკვლეული და შესწავლილი ქართული ზუნქტუაციის ბუნება, მისი გამოყენების საფუძვლები, ზუნქტუაციის ძირი-

თადი წესები, ე. ი. რამდენად ღრმად იქნება დამუშავებული ზუნქტუაციის თეორიული საკითხები.

ზუნქტუაციის სწავლება უმთავრესად გრამატიკის (სინტაქსის) მონაცემებს ეყრდნობა. ქართული ზუნქტუაციის მეთოდის საკითხების სრულყოფილად დამუშავებისათვის უწინარეს ყოვლისა საჭიროა ქართული სინტაქსის ყოველმხრივი შესწავლა-დამუშავება. როგორც გიცით, ქართული სინტაქსი მხოლოდ ნაწილობრივად დამუშავებული, რაც აძნელებს სინტაქსური კატეგორიების, ცნებების სწორად სწავლებას სკოლაში. სინტაქსური კატეგორიების ზუსტი კვალიფიკაციის გარეშე, სინტაქსურ ცნებათა ზუსტი ნომენკლატურის შექმნის გარეშე ძნელია ზუნქტუაციის სწავლებაში კანონზომიერების დამყარება, ეველა საჭირობო-როტო საკითხის მეცნიერულად სწორად გადაჭრა.

ზუნქტუაციის სწავლების საკითხების დამუშავებისათვის უწინარეს ყოვლისა საჭირო გახდა ცალკეული სასვენი ნიშნის გამოყენების ტიპობრივი შემთხვევების შეძლებისდაგვარად დადგენა, თითოეული სასვენი ნიშნის დასასიათება, წესების ფორმულირება. ამის გარეშე სწავლების საკითხებზე საუბარი უსაფუძვლო იქნებოდა.

ზუნქტუაციის სრულყოფილი ცოდნისათვის საჭიროა სასვენი ნიშნების ხმარების ეველა წესის ცოდნა და არა მხოლოდ ამ წესების ნაწილისა. როცა აღამიანმა იცის რთულ ქვეწეობილ წინადადებაში მძიმის ხმარების მხოლოდ რამდენიმე წესი, ის იძულებულია შესწავლილი წესების მოქმედება ხელოვნურად გაავრცელოს ისეთ შემთხვევებ-

ზედაც, რომელთა წესები შესწავლილი არა აქვს. ამგვარი აღრევის, შეცდომების მაგალითი კიდევ უფრო გაერტყლება, თუ რთულ ქვეწოხილ წინადადებაში მძიმის ხმარების წესების გვერდით არ ეცოდინება მას ასეთ წინადადებაში ტირესა და ორწერტილის გამოყენების წესებიც.

ქართული და რუსული ზუნქტუაციის შესახები ლიტერატურის გაცნობა-შესწავლა დაგვეხმარა—ზუნქტუაციის სწავლების რიგი საკითხები სწორად გაგვეთვალისწინებინა. მასთან ერთად ამ ლიტერატურის შესწავლასთანაა ისიც გამოავლინა, რომ ზუნქტუაციის ზოგიერთი საკითხი მეთოდოლოგიურ ლიტერატურაში არამართებულადაა გადაჭრილი ან დაზუსტებას მოითხოვს, რის შესახებაც სათანადო ადგილას წარმოდგენილი გვაქვს ჩვენი შენიშვნები და წინადადებანი.

შრომაში განზოგადებულია ზუნქტუაციის სწავლების დარგში მოზარეებული მოწინავე გამოცდილებანი (სახელდობრ: თვალსაჩინო დიდაქტიკური მასალების გამოყენების, წერითი სავარჯიშოებისა და ზუნქტუაციური გარჩევის ზრახტიკა...).

წიგნის შედგენილობა ასეთია: პირველ თავში განხილულია ზუნქტუაციის რაობა, მისი ცოდნის მნიშვნელობა, ზუნქტუაციის საფუძვლები, ცნობები ქართული ზუნქტუაციის ისტორიიდან, სასვენი ნიშნების გამოყენების თავისებურებანი, სასვენი ნიშნითაა რაოდენობა ქართულში და მათი ფუნქციები. ამ თავში მოთავსებული მასალა ძირითადად აშუქებს ზუნქტუაციის ზოგად, თეორიულ საკითხებს, იმ საფუძვლებს, რომელთაც ვეყრდნობით წესების

ფორმულირებისას. ამ თავში სათანადო საილუსტრაციო მასალათა ანალიზის შედეგად მიღებულია დასკვნები ზუნქტუაციის სინტაქსური, სემანტიკური, სტილისტიკური საფუძვლების შესახებ და გაკრიტიკებულია ის შეხედულებანი, რომელთა მიხედვით რიგ შემთხვევაში ზუნქტუაციის უშუალო საფუძვლად აღიარებულია აზრი ან გრძნობა, ლოგიკა ან ფსიქოლოგია. ამით მოცემულია ცდები—დაძლეულ იქნეს სუბიექტივიზმი ზუნქტუაციის თეორიული საკითხების გაკებაში, მიგნებულ იქნეს ზუნქტუაციის ობიექტური, მეცნიერული საფუძველი, გაირკვეს საერთოდ სასვენი ნიშნებისა და კერძოდ თითოეული სასვენი ნიშნის ნამდვილი ფუნქცია. ამ საკითხების გაშუქებას ემსახურება აგრეთვე მოკლე ცნობები ქართული ზუნქტუაციის ისტორიიდან.

მეორე თავში წარმოდგენილია სასვენი ნიშნების დახასიათება. თითოეული სასვენი ნიშნის ფუნქციისა და საფუძვლის გარკვევის შემდეგ მოცემულია სათანადო წესები. ვეცადეთ, რომ წესები მარტივად ეოფილიყო ფორმულირებული. ამის გამო ზოგიერთი წესი დავანაწევრეთ, რამაც გამოიწვია წესების რაოდენობის გამრავლება. მიუხედავად ბევრი ცდისა, ზოგიერთი წესი მაინც რთულადაა ფორმულირებული, მომეტებულ შემთხვევაში ასახსნავი ობიექტის სირთულის გამო.

თითოეულ წესს იმისათვის ახლავს ერთი ან რამდენიმე საილუსტრაციო მაგალითი, რომ მომხმარებელს წესის გაგება გაუადვილდეს.

მესამე, უკანასკნელი, თავი მიძღვნილი აქვს უშუალოდ ზუნქტუაციის სწავლების საკითხებს. ამ თავში განხილულია ზუნქტუაციის სწავლების ზოგადი მეთოდოლოგიური საკითხები, ზუნქტუაციის პროგრამული მასალები კლასების მისედევით; წარმოდგენილია ზუნქტუაციის სწავლების პრინციპები, ორგანიზაცია, მეთოდები და ხერხები, წერათ საფარჯიშოთა სახეები, ტიპობრივი შეცდომები და მათი ანალიზი, ზუნქტუაციის სწავლების პრაქტიკული საკითხები საშუალო სკოლის კლასების მისედევით¹.

წინამდებარე წიგნში ზუნქტუაციის სწავლების საკითხები ზუსტად არ მისდევს გრამატიკის სასელმძღვანელოში წარმოდგენილ შესაბამისი საკითხების თანამიმდევრობას; სხვაობა იგრძნობა ზუნქტუაციის წესების რაოდენობასა და ფორმულირებაშიც. ეველაფერი ეს გამოწვეულია მეთოდოლოგიური მოთხოვნილებით: ავამდლოთ შეცნებულობა ზუნქტუაციის სწავლებაში, უფრო ადვილად გასაცები, მისაწვდომი გავხადოთ ზუნქტუაციის წესები მოწაფეთათვის.

„ზუნქტუაციის სწავლების მეთოდოლოგია“ საშუალო სკოლის ქართული ენის მასწავლებელთა დამსმარე წიგნია; იგი წარმოდგენს პირველ ცდას — თანამიმდევრულად გააშუქოს ქართული ზუნქტუაციის მეთოდოლოგიის თეორიისა და პრაქტიკის უმთავრესი საკითხები და არა ეველა საკითხი; ამიტომაც მას, ცხადია, სათანადო სისრულე აკლია. მიუხედავად ამისა

¹ დაწყებით სკოლაში ზუნქტუაციის სწავლების საკითხები სპეციალურად განხილულია ჩვენს წიგნში „ქართული ენის სწავლების მეთოდოლოგია“, 1953, გვ. 394—400; ამის გამო ზუნქტუაციის სწავლებას დაწყებით სკოლაში აქ არ ვეხებით.

სა, ეს წიგნი, ვფიქრობთ, ერთგვარ დასმარებას გაუწევს მასწავლებელს ზუნქტუაციის სწავლების საკითხების სწორად გათვალისწინებაში, მისცემს გარკვეულ გეზს — ამა თუ იმ გრამატიკულ თემასთან დაკავშირებით — როგორ წარმართოს მუშაობა სათანადო ზუნქტუაციური ჩვევების გამოსამუშავებლად, ხელს შეუწყობს — ამაღლდეს სკოლაში ქართული ენის გრამატიკისა და ზუნქტუაციის აშუამდგომარეობა, უფრო ქმედითი გახდნენ ისინი მოწაფეთა წიგნიერების დონის ამაღლებაში.

მაშასადამე, წიგნი დანიშნულია მასწავლებელთათვის და არა მოწაფეთათვის. ამიტომ ის თეორიული ხასიათის ახსნა-განმარტებანი, აკრეფე რიგი წესებიც, რომლებიც წიგნშია წარმოდგენილი, სკოლაში შესასწავლი არაა, არამედ განკუთვნილია მხოლოდ და მხოლოდ მასწავლებლისათვის, რომელიც მოწოდებულია, პროგრამით გათვალისწინებული ზუნქტუაციის საკითხები მაღალხარისხოვნად ასწავლოს.

ე. რამიშვილი

I. პუნქტუაციის სწავლების ძირითადი საკითხები

პუნქტუაციის რაობა პუნქტუაცია არის მოძღვრება სასვენი ნიშნებისა და მათი თავ-თავის ადგილას ხმარების შესახებ.

პუნქტუაცია, როგორც თეორიული დისციპლინა, როგორც მოძღვრება სასვენი ნიშანთა შესახებ, განხილულ უნდა იქნეს ენათმეცნიერებასთან კავშირში, ვინაიდან სასვენი ნიშნები უშუალოდ წერით მეტყველებასთანაა დაკავშირებული და ემსახურება აზრის წერილობითი გადმოცემის სრულყოფის საქმეს.

პუნქტუაცია თავის დანიშნულებას ასრულებს პირობითი გრაფიკული ნიშნების საშუალებით. ვინაიდან ეს ნიშნები წერილობითია, პუნქტუაცია ამით უკავშირდება წერითი მეტყველების კულტურას. იგი ამ მხრივ ისეა დაკავშირებული წერით მეტყველებასთან, როგორც მართლწერა და სუფთა წერა.

სასვენი ნიშნები წერილობითი, გრაფიკული ნიშნებია. ეს ნიშნები გამოყენებულია წერილობით ენაში, ნაწერში, სადაც სიტყვები, წინადადებები გადმოცემულია წერილობითი ნიშნებით — ასოებით. ასოებრივ წერაში პირობითობა, სიმბოლურობა ნიშნისა, უაღრესად განვითარებულია: ქართულში 33 გრაფიკული ნიშნის — ასოს — სხვადასხვა კომბინაციით შეგვიძლია გადმოვცეთ, ავსახოთ ამ ენაში არსებული ყველა სიტყვა.

სასვენი ნიშნები, როგორც გრაფიკული ნიშნები, გამოსახვის საშუალებით რამდენადმე ჰგავს ასოებრივ, ანბანურ წერას, მაგრამ რიგ შემთხვევაში განსხვავდება კიდევ მისგან: რაიმე მნიშვნელობის გამოხატვა ასოთა გარკვეული კომბინაციით ხდება, სასვენი ნიშანი კი კომბინაციას იშვიათად მიმართავს მნიშვნელობის აღსანიშნავად; თუ მიმართავს, ცალკე აღებული ასეთი კომბინაციაც (მაგალითად: ; ?! ?!" და სხვ.) ვერ გამოხატავს რაიმე მნიშვნელობას. სასვენი ნიშნები წერილობით გადმოცემულ სიტყვებსა და წინადადებებს დაერთვის, წერილობით გადმოცემულის დანაწევრება-დანჯესტებას უწყობს ხელს და მათ გარეშე, ე. ი. ენობრივი მონაცემების გარეშე, რაიმე მნიშვნელობას ვერ გამოხატავს. მაშასადამე, სასვენ ნიშანს მნიშვნელობა ეძლევა მხოლოდ ნაწერში, ნაწერის გარეშე იგი უფუნქციოა. ამიტომ სასვენი ნიშნების, ამ გრაფიკული ერთეულების, ფუნქციის გარკვევა მხოლოდ ნაწერშია შესაძლებელი; მით უმეტეს, რომ ერთი და იგივე ნიშანი (სრულიად ერთი ფორმისა) გამოყენებულია სხვადასხვა მეცნიერებაში სხვადასხვა ცნების აღსანიშნავად: წერტილი ალგებრაში გამრავლების ცნებას გამოხატავს, გეომეტრიაში კი — ხაზის განზომილების არმქონე ნაწილია (რომელსაც არა აქვს არც სიგრძე და არც განი); ორწერტილი არითმეტიკაში გაყოფის ცნებას გამოხატავს, პუნქტუაციაში სასვენი ნიშანია და ა. შ.

რამდენადაც სასვენი ნიშნები ფუნქციით ციფრებსაც უახლოვდება, ამდენად ისინი ნაწილობრივ იდეოგრაფიის — ცნებათდაწერილობის — როლშიც გვევლინება¹.

¹ პროფ. ა. შაპირო აღნიშნავს, რომ „К части идеографии в известной мере относятся также знаки препинания“ (Русское правописание, М., 1951, გვ 5).

**პუნქტუაციის
ცოდნის
მნიშვნელობა** პუნქტუაციის საშუალებით ნაწერის
შინაარსი იმდაგვარად ნაწევრდება, რომ
ადვილდება მისი აზრის ნათლად, ზუს-
ტად გაგება. პუნქტუაცია, ერთი მხრივ,
ესმარება დამწერს—თავისი აზრი წერილობით ზუსტად
გამოხატოს, მეორე მხრივ, წამკითხველს ესმარება—ნა-
წერის შინაარსი ისე გაიგოს, როგორც ეს დამწერს ესმის.
აზრის წერილობით გადმოცემა ხდება წინადადებებით.
დამწერი ამა თუ იმ აზრის გადმოსაცემად იყენებს სხვა-
დასხვა აგებულების წინადადებას. ამრიგად, პუნქტუა-
ციის დანიშნულებაა, სხვადასხვა აგებულების წინადადე-
ბით წერილობით გამოთქმული აზრები წამკითხველი-
სათვის გასაგები, ნათელი გახადოს.

მაშასადამე, პუნქტუაცია ნაწერის უკეთ გაგების საქ-
მეს ემსახურება. ეს არის პუნქტუაციის მთავარი დანიშ-
ნულება, ფუნქცია. პუნქტუაციას აქვს სხვა, დამატებითი,
მაგრამ მთავარი ფუნქციისაგან დაქვემდებარებული, ფუნ-
ქციებიც: აღნიშნოს წინადადებაში სიტყვათა და ტექსტ-
ში წინადადებათა ურთიერთდამოკიდებულება, სემან-
ტიკური ნიუანსები, ინტონაცია, სტილისტიკური იერი...
ეს ფუნქციები დაქვემდებარებულია, რამდენადაც სას-
ვენი თუ სხვა გრაფიკული ნიშნების ხმარებას ნაწერში
ბოლოს და ბოლოს აზრის, გრძნობის ზუსტად, სრულყო-
ფილად გადმოცემის მოთხოვნილება აპირობებს.

პუნქტუაციის წესების ცოდნა, პუნქტუაციის გრა-
ფიკული საშუალებების გამოყენება ხელს უწყობს გამო-
მეტყველებითი კითხვის ჩვევათა გამომუშავებას.

სასვენი ნიშნის გამოუყენებლობას ან არამართებულად
გამოყენებას შეუძლია შეცვალოს წინადადების აზრი ან
ორაზროვანი, გაუგებარი გახადოს მისი შინაარსი.

ავილთ შემდეგი ნაწყვეტი: „მოვიდა შუაგული შემოდ-

გომისა. სოფლის ორლობებში დაიწყო კრიკინი მძიმედ დადებულმა თივის ურმებმა“ (ი. ჯავ.).

შევუცვალათ ადგილები წერტილს: „მოვიდა შუაგული შემოდგომისა სოფლის ორლობებში. დაიწყო კრიკინი მძიმედ დადებულმა თივის ურმებმა“... წერტილის გადაადგილებამ აზრი ბუნდოვანი გახადა.

ავილოთ შემდეგი ნაწყვეტი: „დათიკო ყოველ დილით სკოლაში მიდიოდა, სადილად შინ მოვიდოდა, სადილის უკან წავიდოდა, ზარების დარეკვის დროს ისევ შინ დაბრუნდებოდა“ (ი. ჯავ.).

შევუცვალათ მძიმეს ადგილები: „დათიკო ყოველ დილით სკოლაში მიდიოდა სადილად, შინ მოვიდოდა სადილის უკან, წავიდოდა ზარების დარეკვის დროს, ისევ შინ დაბრუნდებოდა“...

როგორც ვხედავთ, მძიმის არამართებულად ხმარებამ, მისი ადგილის შეცვლამ ნაწყვეტის შინაარსის შეცვლა გამოიწვია.

ტექსტი კიდევ უფრო გაურკვეველი გახდება, თუ ის სასვენი ნიშნების გარეშე იქნება წარმოდგენილი: „დათიკო ყოველ დილით სკოლაში მიდიოდა სადილად შინ მოვიდოდა სადილის უკან წავიდოდა ზარების დარეკვის დროს ისევ შინ დაბრუნდებოდა“...

ან კიდევ: „კაცის ხმის გაგონებაზე შევიჩერდი სწრაფად, უკან მოვიხედე“. „კაცის ხმის გაგონებაზე შევიჩერდი, სწრაფად უკან მოვიხედე“... სხვადასხვა შინაარსი მივიღეთ.

„გაზაფხულდა. ბუჩქის ძირას თავს იწონებს ნაზი ია“ (ა. წერ.). შევადაროთ:

„გაზაფხულდა ბუჩქის ძირას,

თავს იწონებს ნაზი ია“... უკანასკნელი ვარიანტის მახედვით გამოდის, რომ მხოლოდ ბუჩქის ძირას გაზაფხულდა...

უფრო მეტ საპირისპირო შინაარსთან გვექნება საქმე, თუ წერტილს კითხვითი ნიშნით შევცვლით ან პირუკუ; მაგ., დათო მოვიდა?

დათო მოვიდა.

პირველ წინადადებაში გრაფიკული ნიშანი (?) მიგვითითებს კითხვაზე — არ ვიცით და გვინდა გავიგოთ. მეორე წინადადებაში გრაფიკული ნიშანი() მიგვითითებს მომხდარ ფაქტზე. ლექსიკური შემადგენლობა (დათო მოვიდა) ერთია, სხვადასხვა სასვენმა ნიშანმა მას საპირისპირო შინაარსის გაგება მისცა...

პუნქტუაციის შესწავლით მოწაფე სწავლობს არა მხოლოდ სასვენი ნიშნების ხმარების წესებს, არამედ ამით ეცნობა ენის სინტაქსურ და სტილისტიკურ ბუნებას; პუნქტუაციური ანალიზის პროცესში მოწაფე ყველაზე ნათლად ხედავს — ენაში რა სინტაქსური კონსტრუქციებია შესაძლებელი, როგორ შეიძლება მარტივი შინაარსის გადმოცემა რთულით, რთულისა — მარტივით... რა საშუალებები გააჩნია ენას ამისათვის, რა როლს თამაშობს პუნქტუაცია ამ ოპერაციებში, რა სტილისტიკური დანიშნულება აქვს სხვადასხვა აგებულების წინადადებათა ასეთ მონაცვლეობას გადმოსაცემი ობიექტის ზუსტად გადმოცემისათვის.

აქედან ცხადი ხდება ტექსტის შინაარსის ნათელყოფისათვის რაოდენ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება პუნქტუაციის ცოდნას, რაოდენ აუცილებელია პუნქტუაციის ცოდნა აზრის, გრძნობის წერილობით გადმოცემისათვის, მოწაფეთა წიგნიერების დონის ამაღლებისათვის.

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ პუნქტუაცია პუნქტუაციის ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ პუნქტუაცია განხილულ უნდა იქნეს ენათმეცნიერებასთან კავშირში, ვინაიდან იგი წერილობითი გამონათქვამის ზუსტად გადმოცემის საქმეს ემ-

სახურება. ენობრივი გადმოსაცემის (ე. ი. ენობრივი მონაცემის) სხვადასხვა მხარეს ენათმეცნიერების სხვადასხვა დარგი სწავლობს: გრამატიკა, სემასიოლოგია, ლექსიკოლოგია, სტილისტიკა...

პუნქტუაცია ყველაზე მჭიდროდ დაკავშირებულია გრამატიკასთან. მართლაც, სასვენი ნიშნები უმთავრესად ენის გრამატიკული წყობის — სინტაქსური აგებულების, კონსტრუქციის — მიხედვით იხმარება. მიუხედავად ამისა, პუნქტუაცია, ისე როგორც მართლწერა, არ წარმოადგენს გრამატიკის ნაწილს. პუნქტუაცია ისეთ ურთიერთობაშია სინტაქსთან, როგორც მართლწერა მორფოლოგიასთან. სინტაქსი პუნქტუაციის საფუძვლად გვევლინება. ასეთია გრამატიკისა და პუნქტუაციის ურთიერთობის, დამოკიდებულების ხასიათი.

პუნქტუაციას უკავშირებენ ლოგიკასაც. ზოგიერთის აზრით, ლოგიკა პუნქტუაციის საფუძველია.

აზრისა და ენის, ლოგიკურისა და გრამატიკულის გაიგივება, მათი ცნებების აღრევა, გრამატიკული კატეგორიების საფუძვლად ლოგიკური კატეგორიების აღიარება წარსულიდან მომდინარეობს საენათმეცნიერო ლიტერატურაში. ამ მცდარი თვალსაზრისის შესახებ მრავალი აზრი გამოითქვა და მყარი არგუმენტაციით დამტკიცებულია, რომ ლოგიკა, მისი კატეგორიები საერთოა, ზოგადია, მაგრამ გრამატიკა, მისი კატეგორიები სპეციფიკურია მხოლოდ ერთი ენისათვის და ვერ ასახავენ მეორე, სხვა აგებულების, სტრუქტურის ენის ბუნებას. ვ. ი. ლენინი მიუთითებდა, რომ „ლოგიკა ჰგავს გრამატიკას იმით, რომ დამწყებისათვის იგი ერთია, ხოლო ენისა (და ენების) და ენის სულის მცოდნესათვის, — მეორე“.¹

¹ ლენინის კრებული, IX, თბ., 1935, გვ. 21.

თითოეულ ენას თავისი გრამატიკული წყობა აქვს. რამდენი გრამატიკული წყობაცაა, იმდენივე გრამატიკაა. ლოგიკა — მეცნიერება აზროვნების კანონების შესახებ — ზოგადია, საერთოა და არა სპეციფიკური რომელიმე ერთი ენისათვის.

ერთი და იგივე აზრი სხვადასხვა ენაზე სხვადასხვა გრამატიკული წყობით გადმოიცემა. სხვადასხვა იქნება არა მხოლოდ გრამატიკული წყობა, არამედ ლექსიკა, ფონეტიკა და სხვ. აზრი ენით ფორმდება. „ენა აზრის უშუალო სინამდვილეა“ (კ. მარქსი), „აზრის რეალურობა ენით მჟღავნდება“ (ი. სტალინი)... ენის სხვადასხვა მხარეს ენათმეცნიერების სხვადასხვა დარგი სწავლობს (გრამატიკა, ფონეტიკა, ლექსიკოლოგია, სემასიოლოგია, სტილისტიკა...). პუნქტუაცია ლოგიკის კატეგორიებს კი არ ეფუძნება, არამედ ენის აგებულების, სტრუქტურის შემსწავლელ მეცნიერებას ეყრდნობა, ვინაიდან მას (პუნქტუაციას) უშუალოდ ენასთან, წერილობითი გამონათქვამის აგებულებასთან აქვს საქმე. პუნქტუაცია წერილობითი ენის წყობას ეყრდნობა, მის ასახვას ემსახურება.

დავუშვათ, რომ არ არსებობს წერილობითი ენა; ეს არ ნიშნავს ზეპირი ენის, ამ ენით გამოხატული აზრისა და აზროვნების კანონების არარსებობას. აზროვნების კანონების შემსწავლელი მეცნიერების — ლოგიკის — არსებობა განა საკმაოა იმისათვის, რომ პუნქტუაცია არსებობდეს? ასევე, უმწერლობო ენასაც არ შეიძლება ექნეს პუნქტუაცია. პუნქტუაცია (გრაფიკული, წერილობითი სასვენი ნიშნები) წერილობით ენას, ნაწერს ახლავს და, სადაც ეს უკანასკნელი არაა, იქ სასვენი ნიშანი არც შეიძლება არსებობდეს. აზრი გადმოიცემა ენით. ენას, ზეპირი იქნება ის თუ წერილობითი, აქვს როგორც

საკუთარი გრამატიკული წყობა, ისე ლექსიკური შედგენილობა, ფონეტიკური აგებულება, სემანტიკურ-სტილისტიკური თავისებურებანი, რომელთაც ენათმეცნიერების სხვადასხვა დარგი სწავლობს.

ჩვენ საქმე გვაქვს წერილობით ენასთან, რომელთანაც დაკავშირებულია პუნქტუაცია და რომლის გარეშე შეუძლებელია სასვენი ნიშნების არსებობა (ზეპირმეტყველებასთან პუნქტუაციას სულ სხვა მიმართება აქვს, რასაც თავის ადგილას შევცხებით).

ლოგიკური ნიშნებით ენობრივი და პუნქტუაციური მოვლენების ახსნის რეციდივებს არაიშვიათად ვხვდებით ლიტერატურაში. გ. ტუკუმცევის აზრით, განმაზოგადებელ სიტყვას აქვს ორი ნიშანი: ერთია ლოგიკური და მეორე — სინტაქსური. ლოგიკური ნიშანია: „განმაზოგადებელი სიტყვა აღნიშნავს გვარეობით ცნებას“¹; სინტაქსური ნიშანია: „განმაზოგადებელი სიტყვა უპასუხებს იმავე კითხვას, რასაც ჩამოსათვლელი სიტყვები“². ტრ. თაბუკაშვილი წერს: „ჩართულ აზრს თავში უსმენ ტირეს (—) და ბოლოში ტირეს (—)“; „ფრჩხილებში ჩასმული აზრი საუბრის დროს უფრო დაბალი ხმით უნდა წარმოითქვას“³... „გამოტოვებული აზრების მაგივრად მთელ სტრიქონზე გაწყაპულია წერილები“⁴...

სამეცნიერო-მეთოდოლოგიურ ლიტერატურაში ხშირად არის იმის ცდები, რომ სასვენი ნიშნის ხმარების გაურ-

¹ Г. Тукумцев, Предложение с однородными членами (Методические разработки по грамматике, М., 1949, გვ. 259)*

² იქვე, გვ. 260.

³ ტრ. თაბუკაშვილი, სასვენი ნიშნების ხმარება, 1927, გვ. 30—31.

⁴ იქვე, გვ. 35.

კვეველ შემთხვევებს (სადაც ნათლად არა ჩანს სინტაქსური საფუძველი) როგორმე საფუძვლად მოუწახონ აზრი, ლოგიკა ან ლოგიკა-გრამატიკა ერთად. ეს ხდება მაშინ, როცა მათი ხმარების საფუძველი თუ გრამატიკა არა, ნამდვილად ენათმეცნიერების რომელიმე სხვა დარგია; სახელდობრ: სემასიოლოგია, სტილისტიკა...

იმ შემთხვევაშიაც კი, როცა კარგად ჩანს პუნქტუაციის გრამატიკული საფუძველი, ზოგიერთი ამ საფუძველს უშუალოდ აზრში ეძებს. მაგალითად, პროფ. ს. აბაკუმოვი წერს, რომ ფრჩხილების ხმარება ეყრდნობა უშუალოდ სათქმელის აზრს და არა წინადადების გრამატიკულ სტრუქტურას¹. ავიღოთ ჩართული წინადადების მაგალითი, სადაც ფრჩხილებია გამოყენებული: „იმ წუთებში ბეჟიას (ასე ეძახოდნენ მწყემსს) ფრინველად გადაქცევა უნდოდა“. ამ წინადადებას აქვს გარკვეული სინტაქსური კონსტრუქცია, სადაც განკერძოებული გამოთქმა ფრჩხილებშია ჩასმული. სწორედ ასეთი კონსტრუქციის გამო ვიყენებთ ამ წინადადებასთან ფრჩხილებს და არა სხვა სასვენ ნიშანს. თუმცა ფრჩხილების ნაცვლად ასეთ წინადადებაში შეიძლებოდა მძიმის გამოყენებაც. ფრჩხილების გამოყენება აქ სტილისტიკური მოთხოვნების საფუძველზე ხდება. ამიტომ ვამბობთ, რომ ფრჩხილების ხმარების საფუძველი სინტაქსურ — სტილისტიკურია.

მიმართვის აღმნ შვწნელი სიტყვა ან სიტყვება წინადადების წევრებისაგან მძიმით გამოიყოფა. რას ვეყრდნობით, როცა ასე ვიქცევით? მოცემული წინადადების სინტაქსურ ანალიზს. ამ ანალიზის საფუძველზე შევძელით — დავგედგინა წინადადებაში შემავალი სიტყვები,

¹ Проф. С. Абакумов, Методика пунктуации, М., 1950, გვ. 20 — 21.

რომლებიც ერთიმეორესთან სინტაქსურ კავშირშია, და ცალკე გამოგვეყო ის სიტყვები, რომლებიც წინადადებისაგან განკერძოებით დგანან.

თითოეულ ამ წინადადებას გარკვეული აგებულება აქვს და სასენი ნიშნების დასმაც ამ აგებულების გათვალისწინების საფუძველზე ხდება.

სასენი ნიშნის შერჩევა-გამოყენებისას ამოსავალი, დასაყრდენი არის წინადადების აგებულება (და წინადადებათა ურთიერთმიმართება), რითაც აზრია გადმოცემული. მაგალითად, აზრის, შინაარსის მიხედვით ეს ორი წინადადება ერთგვარია: 1. „გვალვისაგან გამხმარი ბალახი ყვითლად მოჩანდა“. 2. „ბალახი, რომელიც გვალვისაგან იყო გამხმარი, ყვითლად მოჩანდა“. მაგრამ აგებულების მიხედვით პირველი წინადადება მარტივია, მეორე რთულია. პირველ მაგალითში წინადადების აგებულებამ არ მოითხოვა მძიმის ხმარება, მეორეში კი მოითხოვა. მაშასადამე, სასენი ნიშანი ვიხმარეთ ან არ ვიხმარეთ წინადადების აგებულების მიხედვით და არა უშუალოდ აზრის მიხედვით. თუმცა ორივე შემთხვევაში ერთი და იგივე აზრია გამოთქმული.

ავიღოთ ასეთი წინადადებები: 1. „მუშები ერთიმეორეს დაეხმარნენ და ამგვარად შეასრულეს გეგმა“. 2. „მუშები ერთიმეორეს დაეხმარნენ და, ამგვარად, შეასრულეს გეგმა“. პირველი წინადადება „და“ კავშირიანი შერწყმულია. ამ წინადადებაში სიტყვა „ამგვარად“ ვითარების გარემოების აღმნიშვნელია (როგორ შეასრულეს? ამგვარად). მეორე წინადადებაში „ამგვარად“ წინადადების წევრი კი არაა, ჩართული სიტყვაა და წინადადების წევრებისაგან განკერძოებით დგას.

პირველ წინადადებაში ეს სიტყვა წარმოდგენილია მძიმის გარეშე, მეორეში მძიმეებითაა გამოყოფილი.

პუნქტუაციის უშუალო საფუძველი აქ წინადადების სხვადასხვა კონსტრუქციაა, რითაც აზრია გაფორმებული. როცა ვამბობთ, პირველი წინადადება შერწყმულია და მეორე ჩართულ სიტყვიანია, ამით სინტაქსურ ცნებებთან გვაქვს საქმე. სასვენი ნიშანი უშუალოდ ამ სინტაქსური კონსტრუქციის მიხედვით ვიხმარეთ ან არ ვიხმარეთ და არა უშუალოდ აზრის ან ლოგიკის მიხედვით. ეს წინადადებები რომ ერთნაირი კონსტრუქციისა ყოფილიყო, პუნქტუაციურადაც ერთნაირი იქნებოდა, მაგრამ პუნქტუაციური სხვაობა სწორედ წინადადების სხვადასხვა კონსტრუქციამ გამოიწვია და არა უშუალოდ სხვადასხვა შინაარსმა, აზრმა. თუმცა ამ ორი სრულიად ერთგვარი სიტყვიერი შედგენილობის წინადადებით ზუსტად ერთი მნიშვნელობის აზრი არაა გადმოცემული: სემანტიკური სხვაობაც შეინიშნება. პუნქტუაციის საფუძველი ასეთ შემთხვევაში სინტაქსურ-სემანტიკურია...

როცა რამდენიმე განსაზღვრებიანი წინადადების ზოგიერთ მაგალითში მძიმეს ვხმარობთ და ზოგიერთში არა, აქ სემასიოლოგიური პრინციპით ვმოქმედებთ. ერთგვარი ხასიათის რამდენიმე განსაზღვრება, რომლებიც მნიშვნელობის, სემანტიკის მიხედვით ერთი რიგის ცნებებს აღნიშნავს, ერთიმეორისაგან მძიმით ცალკევდება (მაგალითად: „მინდორში დავკრიფე წითელი, თეთრი, ლურჯი და ყვითელი ფერის ყვავილები“).

არაერთი ხასიათის განსაზღვრებები სემანტიკურად იმდენად დაცილებულნი არიან ერთმანეთისაგან, მნიშვნელობით ისეთ მიმართებაში არიან ერთმანეთთან, რომ მათ მძიმით გაცალკევება აღარ სჭირდება („სანდრომ თავის პატარა დას გემრიელი ყვითელი მსხალი უთა-

ვაზა“). ასეთ შემთხვევებში პუნქტუაციის საფუძველი სემანტიკაა.

გვაქვს ისეთი შემთხვევებიც, როცა გრამატიკული ნიშანი მართლა არ ასრულებს სასვენო ნიშნის ფუნქციას, მაგრამ პუნქტუაციაში ისწავლება; მაგალითად, წინადადებაში ვანო „ბეჯითი“ კაცია ბრჭყალებშია ჩასმული სიტყვა „ბეჯითი“. დამწერმა ბრჭყალებით ამ სიტყვის (ბეჯითი) შინაარსის საპირისპირო შინაარსი ირონიულად გამოხატა, რითაც თავისი დამოკიდებულება, განწყობილება გამოხატა ვანოსადმი. ბრჭყალები აქ სტილისტიკურ ფუნქციას ასრულებს. სტილისტიკური მოთხოვნილება აპირობებს ბრჭყალების გამოყენებასა თუ გამოუყენებლობას პირდაპირ სიტყვაში; დამწერზეა დამოკიდებული რომელ ფორმას შეარჩევს: „შოთა რუსთაველმა თქვა: „სჯობს სიცოცხლესა ნაზრახსა სიკვდილი სახელოვანი“, თუ შოთა რუსთაველმა თქვა: სჯობს სიცოცხლესა ნაზრახსა სიკვდილი სახელოვანო... ასევე სტილისტიკური მოთხოვნილება ედება საფუძვლად ორწერტილისა თუ ტირეს ხმარებას შერწყმულ წინადადებაში; დამწერზეა დამოკიდებული — რომელ ფორმას შეარჩევს: „ყველა მე ჩამომეკიდა: სოფლის მოხელე, გზირია“ (რ. ერ.); „სოფლის მოხელე, გზირია — ყველა მე ჩამომეკიდა“. წინადადებაში განმარტებადებული სიტყვის გადაადგილებამ სასვენო ნიშნების შეცვლა გამოიწვია, შინაარსი კი უცვლელი დარჩა.

ასეთი შემთხვევები სპეციალურ შესწავლას მოითხოვს. კვლევა-ძიების გაგრძელება ამ მიმართულებით აუცილებლად დაგვანახვებს ნაჩქარევად გამოტანილი ბევრი დასკვნის სიყალბეს, უკეთ დააზუსტებს პუნქტუაციის მქიდრო კავშირს გრამატიკასა და ენათმეცნიერების

სხვა დარგებთან, რითაც მტკიცე ნიადაგზე დადგება როგორც პუნქტუაციის მეცნიერულად შესწავლა, ისე მისი სწავლების საქმე.

პუნქტუაციის საფუძვლის ცოდნა აუცილებელია იმისათვის, რომ მეცნიერულად სწორად გავითვალისწინოთ პუნქტუაციის სწავლების მეთოდის საკითხები. პუნქტუაციის საფუძვლად სხვადასხვა დროს მიჩნეული იყო გრამატიკა (სინტაქსი), ინტონაცია-პაუზა, ლოგიკა-გრამატიკა...

ძველ სკოლაში, ლოგიკისტური გრამატიკის სწავლების პერიოდში, პუნქტუაციის საფუძვლად მომეტებულ შემთხვევაში აღიარებული იყო სინტაქსი, მაგრამ სასვენი ნიშნების ხმარება წინადადების სინტაქსური ანალიზის საფუძველზე კი არ ხდებოდა, არამედ კავშირების მიხედვით. ზოგჯერ პირდაპირ ასე მიუთითებდნენ: მძიმე დაისმის კავშირის (რომ, როცა...) წინ, წერტილი დაისმის წინადადების ბოლოს... მაგრამ, როგორც ვიცით, მძიმე ყოველთვის არ იხმარება კავშირის წინ; წინადადების ბოლოს, წერტილის გარდა, იხმარება კითხვითი ნიშანი, ძახილის ნიშანი...

პროფ. ა. პეშკოვსკიმ უარყო პუნქტუაციის გრამატიკული საფუძველი. მან პუნქტუაციას საფუძვლად დაუდო მეტყველების რიტმულ-ინტონაციური მხარე, მეტყველების დეკლამაციურ-ფსიქოლოგიური დანაწევრება (იხ. მისი „Школьная и научная грамматика“). ა. პეშკოვსკის კვალს გაჰყვნენ ი. ფერაძე და ი. სიხარულიძე, როცა პუნქტუაცია ფსიქოლოგიურ მოვლენად ჩათვალეს და მის სწავლებას სინტაქსის საფუძვლის გარეშე მოითხოვდნენ (იხ. მათი „ენის დაკვირვება“). ა. პეშკოვსკიმ საყურადღებო აზრები გამოთქვა პუნქტუაციისა და მეტყველების რიტმულ-მელოდიურ მხა-

რეთა ურთიერთობაზე, მაგრამ პუნქტუაციის სწავლების შესახებ მისი მოსაზრების გაზიარება შეუძლებელი გასდა. ა. პეშკოვსკი, უარყოფდა რა გრამატიკის როლს პუნქტუაციის შესწავლის საქმეში, პუნქტუაციის ჩვევათა გამომუშავებას მოითხოვდა გამომეტყველებით წარმოთქმის, სწორი ინტონაციის საფუძველზე, ე. ი. ინტონაციას თავისთავად გამომუშავებულად თვლიდა ადამიანის მეტყველებაში და ამიტომ იგი პუნქტუაციის ჩვევათა გამომუშავების ყველაზე დიდ ფაქტორად მიაჩნდა.

პროფ. ს. აბაკუმოვი სწორად შენიშნავს: „უმეტეს შემთხვევაში დამწერი, როცა სვამს სასვენ ნიშანს, სრულიად არ ფიქრობს პუნქტუაციაზე, ისევე როგორც მოუბარი, აკეთებს რა პაუზას ამა თუ იმ სიტყვათა ჯგუფზე, სრულიადაც არ ფიქრობს სასვენ ნიშნებზე“.¹ უბრალო დაკვირვებითაც დასტურდება, რომ ინტონაცია და პუნქტუაცია ძლიერ ხშირ შემთხვევაში არ ეთანხმება ერთიმეორეს. ინტონაციის მიხედვით კი არ ხდება სასვენი ნიშნების დაცვა კითხვაში ან დასმა წერაში, არამედ წინადადების სინტაქსური ანალიზის საფუძველზე. ამიტომ ინტონაცია კი არ გვევლინება პუნქტუაციის საფუძველად, არამედ, პირიქით: სათანადო ინტონაციისა და პაუზის გამომუშავება ენის სწავლების პროცესში ბევრ შემთხვევაში პუნქტუაციის საფუძველზე ხდება.

ინტონაცია რომ საფუძველად დავუდოთ პუნქტუაციის სწავლებას, მაშინ სასვენი ნიშნები უნდა დაისვას სუბიექტის, ინდივიდის განწყობილების მიხედვით და არა

¹ Проф. С. Абакумов, Методика пунктуации, М., 1950, стр. 12.

რაიმე საერთო, საზოგადო კანონის მიხედვით. ეს იქნებოდა სუბიექტივიზმი, ფსიქოლოგიზმი პუნქტუაციის სწავლებაში. ადამიანს მრავალი განცდა, გრძნობა აქვს, რომელთაც სხვადასხვა ინტონაციით გამოსახავს. ამდენი გრაფიკული ნიშანი პუნქტუაციაში არ არის; რომ იყოს, პუნქტუაციის შესწავლა მაშინ შეუძლებელი იქნებოდა ასეთ ნიშანთა სიმრავლის გამო.

სასვენი ნიშნების დასმას ზოგიერთი მოითხოვს ტექსტის, წინადადების ლოგიკური პაუზის მიხედვით, ანდა აზრობლივ — სინტაქსური ანალიზის საფუძველზე. წინადადება, რომელიც გარკვეულ აზრს გადმოგვცემს, აგებულია გრამატიკის, კერძოდ მისი ერთ-ერთი დარგის — სინტაქსის — გარკვეული წესების მიხედვით. აზრი წინადადებაში ყალიბდება. „სწორედ გრამატიკის წყალობით, აღნიშნავს ი. ბ. სტალინი, — ენას შესაძლებლობა ეძლევა ადამიანის აზრი ჩანოაყალიბოს მატერიალურ ენობრივ გარსში“. ¹ როგორც ვხედავთ, აზრი და წინადადება არ არის ერთი რიგის ცნებები.

მეცნიერულ-მეთოდოლოგიურ ლიტერატურაში, რომელიც პუნქტუაციის სწავლების საკითხებს ეხება, როგორც ეს ზემოთაც აღვნიშნეთ, ხშირად ერთ სიბრტყეზეა განხილული ფსიქოლოგიური, ლოგიკური და გრამატიკული ცნებები, ე. ი. სხვადასხვა რიგის ცნება მიჩნეულია ერთი რიგის ცნებებად. ლოგიკური პაუზა და გრამატიკული პაუზა ყოველთვის არ ემთხვევა ერთიმეორეს; მაგალითად, — ჩვენმა პიონერთა რაზმმა // ერთი კვირის წინ // დიდი ინტერესით დაათვალიერა თბილისის ბოტანიკური ბაღი (// ნიშანი მიგვითითებს პაუზაზე) —

¹ ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, თბ., 1951, გვ. 21.

ერთი მარტივი გავრცობილი წინადადებაა და გრამატიკის მიხედვით სასვენი ნიშნის დასმა წინადადების შიგნით არსად არაა საჭირო. ლოგიკური პაუზა კი ორ ადგილას მოდის. ეს პაუზები რომ სასვენი ნიშნებით (ვთქვათ, მძიმეებით) აღვნიშნოთ, უხეში პუნქტუაციური 'მეცდომა' იქნება.

ინტონაცია დამახასიათებელია ზეპირი მეტყველებისათვის, პუნქტუაცია — წერისათვის. პუნქტუაცია წერაში მიგვითითებს სათანადო პაუზასა და ინტონაციაზე ზეპირ მეტყველებაში, მაგრამ მას (პუნქტუაციას) არ გააჩნია წერისათვის ის მდიდარი საშუალებები, რომლებიც ინტონაციას აქვს ზეპირი მეტყველებისათვის. ამიტომაც, რომ ზეპირი მეტყველებისათვის დამახასიათებელ ყველა პაუზასა და ინტონაციას ვერ გამოხატავს (უკეთ: ვერ სწვდება) პუნქტუაცია. მაგრამ ასეთი მდგომარეობა არ გვაძლევს იმის უფლებას, რომ პუნქტუაციას, რაც შეიძლება, ნრაველი საფუძველი მოვუწახოთ, ხელოვნური ურთიერთობანი დაეამყაროთ ამ საფუძვლებს შორის და ამით კიდევ უფრო მეტი აღრევა შევიტანოთ პუნქტუაციის საკითხების გაგებაში, უფრო ძნელად მისაწვდომი და დასაუფლებელი გავხადოთ მისი წესები.

პუნქტუაციის საფუძველი ნათელი და მტკიცე უნდა იყოს, წესები — მარტივი და ტიპობრივი. პუნქტუაციის მთავარი საფუძველი სინტაქსია. პუნქტუაციის შესასწავლად პაუზისა და ინტონაციის გამოყენება მხოლოდ იმ შემთხვევაშია ხელსაყრელი, როცა ეს უკანასკნელი კი არ უპირისპირდებიან, არამედ ემთხვევიან გრამატიკულ პაუზებს, ხელს კი არ უშლიან სასვენ ნიშანთა ორიენტაციის საქმეს, არამედ ხელს უწყობენ.

ენობრივი გადმოსაცემის სხვადასხვა ფორმა, წინა-

დადებათა კონსტრუქციები, სხვადასხვა ინტონაცია და სასვენი ნიშნები — ყველაფერი მიმართულია იქითკენ, რომ აღამიანებმა აზრები ერთიმეორეს, რაც შეიძლება, ზუსტად გადასცენ. პუნქტუაცია აქ, რასაკვირველია, დამოუკიდებლად არ მოქმედებს; მის მოქმედებას განსაზღვრავს ტექსტის სინტაქსური კონსტრუქცია და სემანტიკურ-სტილისტიკური თავისებურებანი. პუნქტუაცია დაკავშირებულია იმის ბუნება-აგებულებასთან, რითაც აზრი უნდა გაფორმდეს, აზრი გაზოვლინდეს, ე. ი. ენასთან, ისიც მხოლოდ წერილობით ენასთან, ნაწერთან.

ზოგიერთი სასვენი ნიშნის გამოყენების თავისებურების შესახებ პუნქტუაცია ბევრ სხვადასხვა ენაში ერთნაირი გრაფიკული ნიშნითაა წარმოდგენილი და რაოდენობაშიაც არ შეინიშნება დიდი სხვაობა. ზოგიერთი სასვენი ნიშანი სხვადასხვა ენაში სრულიად ანალოგიურ ფუნქციებს ასრუ-

ლებს, მაგრამ პუნქტუაციის გამოყენებას სხვადასხვა ენაში მაინც გარკვეული თავისებურებანი ახასიათებს; ამიტომ ვამბობთ: „ქართული პუნქტუაცია“, „რუსული პუნქტუაცია“, „სომხური პუნქტუაცია“... თუმცა აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ სხვადასხვა ენაში ერთისა და იმავე სასვენი ნიშნის გამოყენება იმდენ განსხვავებას არ შეიცავს, რამდენსაც ერთი ენის ლექსიკური შემადგენლობა და გრამატიკული წყობა მეორე ენის ლექსიკურ შემადგენლობასა და გრამატიკულ წყობასთან შედარებით; მაგალითად, წერტილი ერთგვარად იხმარება ქართულსა და რუსულში თხრობითი წინადადების ბოლოს (ჩიტი ფრინავს. Птица летит.), მიუხედავად იმისა, რომ ქართული და რუსული ლექსიკურად და გრამატიკულად ძლიერ განსხვავდება ერთიმეორისაგან. სომხურში სრულიად ანალოგიურ შემთხვევაში წერტი-

ლის მაგიერ ორწერტილი იხმარება. რუსულში „და“
კავშირიან თანწყობილ წინადადებაში (ძლიერ ხშირ
შემთხვევაში) „და“-ს წინ მძიმეს ხმარობენ: „Пугачѣв
дал знак, и меня тотчас отпустили и оставили“ (А. П.);
„Море глухо роптало, и волны бились о берег бешено
и гневно“ (М. Г.).

ქართულ თანწყობილ წინადადებაში „და“-ს წინ მძიმე
არ იხმარება: „კოდალა ხეს უკაკუნებს და ტოროლა
ცაში გალობს (რ. ერ.); „თოფების ხმა გაისმა და მალე
სულ სხვა სანახავი ვნახე“ (ვაჟა) და სხვ.

ჩართული სიტყვები და გამოთქმები გერმანულში წი-
ნადადების წევრებისაგან მძიმით არ გამოიყოფა; მაგა-
ლითად: „Die Verantwortung ist zwar groß, aber ehren-
voll“. (შდრ. რუს. „Ответственность, правда, велика,
но почётна“; ქართ. „პასუხისმგებლობა, მართალია,
დიდი რამაა, მაგრამ საპატიოა“) და სხვ.

„სომხურში თხრობითი წინადადების ბოლოს წერ-
ტილის ნაცვლად ორწერტილი იხმარება. ორწერტილის
მაგიერ კი ზოგჯერ გამოყენებულია სრულიად სხვა ნი-
შანი — მარჯვნივ გადახრილი მახვილი; ეს უკანასკნელი
მძიმის ადგილას იწერება. ასევე, წერტილ-მძიმის ნაცვ-
ლად სომხური ხმარობს წერტილს. თავისებური წესია
გამოყენებული კითხვის ნიშნის ხმარებაშიც“¹.

ეს ფაქტები იმაზე მიგვითითებენ, რომ თითოეული
ენის თავისებურებათა გათვალისწინების საფუძველზე
ცალ-ცალკე უნდა იქნეს დამუშავებული პუნქტუაციის
სწავლების საკითხები.

¹ დოც. ა. მ ა რ ტ ი რ ო ს ო ვ ი, ქართული ენის სწავლების საკითხები
არაქართულ სასწავლებლებში, გაზ. „სახალხო განათლება“, 1951,
№ 27/1139),

ქართული პუნქტუაციის ისტორიის სათავეები
ქართული პუნქტუაციის ისტორიიდან

პუნქტუაციის ისტორიის სათავეები ძველ ხელნაწერებში — უნდა ვეძიოთ. ბუნებრივია, რომ ადამიანი, როცა მან წერა დაიწყო, დაინტერესებული იყო ასოთა გამოყვანით და ნაკლებად ფიქრობდა ისეთ საკითხებზე, როგორიცაა: ერთი სიტყვის გამოყოფა მეორე სიტყვისაგან, ერთი წინადადების გამოყოფა მეორე წინადადებისაგან, სადეკლამაციო ნიშნების შექმნა და სხვ. ეს უკანასკნელნი წერილობითი მეტყველების კულტურის უფრო მაღალი საფეხურის მონაპოვარია. ამის საბუთს უძველეს წერილობით ძეგლებზე დაკვირვება გვაძლევს, სადაც არა თუ სასვენი ნიშნების ნაირსახეობაა შესამჩნევი, არამედ სიტყვებიც კი არ არის ერთიმეორისაგან გამოყოფილი („განკვეთილი“). „მხოლოდ შემდეგში მიუხვდა ადამიანი სიტყვების ერთიმეორისაგან განცალკევების მნიშვნელობას, — წერს აკად. ი. ვ. ჯავახიშვილი, — და საამისოდ ნიშნები იქნა შემოღებული. მაგრამ ეს სასვენი ნიშნები კი არ ყოფილა, რომელთა საშუალებით წინადადება წინადადებისაგან და თვით ერთს წინადადებაშიაც წევრთაშორისი გრამატიკულ-ლოგიკური დამოკიდებულება აშკარავდება ხოლმე, არამედ მხოლოდ სიტყვათა მექანიკური განცალკევება იყო. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ამ ხანაში არამცთუ სიტყვებსა ჰყოფენ ნიშნებით ერთიმეორისაგან, არამედ რთულ სიტყვებსაც ანაწილებდნენ... და ორ-ნაწილად არსებით სახელებსაც განცალკევებულად წერდნენ: რთული სიტყვების ნაწილებს შორისაც იმდამგვარადვე იყო ხოლმე ნიშანი ჩასმული, როგორც დამოუკიდებელ სიტყვებს შორის.

დიდ ხანს, საუკუნეთა განმავლობაში, კაცობრიობას განკვეთილობისა და სასვენი ნიშნების საჭიროებაზე

წარმოდგენაც კი არ ჰქონდა და უმათოდ წერდა და კითხულობდა. ამიტომ შედარებით ძალიან გვიან გაჩნდა განკვეთილობისა და სასვენი ნიშნები. მათი აუცილებლობის აზრიც ნელნელა განმტკიცდა და მხოლოდ თანდათანობით ჩამოყალიბდა მათი ხმარების წესრიგიც¹“.

ქართულ წერილობით ძეგლებში ადრე შეინიშნება როგორც განკვეთილობის, ისე სასვენი ნიშნების გამოყენების პრაქტიკა. აკად. ივ. ჯავახიშვილის აზრით — „სახარების ხანმეტი ტექსტები ცხადყოფენ, რომ როგორც განკვეთილობისა, ისევე სასვენი ნიშნები ქართულ მწერლობაში უკვე VI ს-ში უხმარიათ. შემდეგ, არაბთა ბატონობაში VII—VIII სს-ში მომხდარი შედარებითი დაქვეითების წყალობით, სასვენი ნიშნების ხმარებას გადაჩვეულან და მხოლოდ განკვეთილობის ნიშნები-ლა უხმარიათ“². ამრიგად, ქართველებს VI საუკუნეში „სამი სხვადასხვა აზრის მქონეხელი ნიშანი მაინც მოეპოვება. ეს იმ მხრივაც არის საგულისხმო, რომ იგი თავისთავად მაშინდელ საქართველოში ერთგვარი გრამატიკულ-სამწიგნობრო მოძღვრებისა და სკოლის არსებობის მომასწავებელია“³.

ხანმეტი პალიმფსესტების აღმოჩენამდე ქართულში განკვეთილობისა და სასვენი ნიშნების შემოღებას მიაწერდნენ სახელგანთქმულ მეცნიერს ეფრემ მცირეს, რომელიც XI საუკ. მეორე ნახევარში მოღვაწეობდა. ხანმეტი პალიმფსესტების აღმოჩენამ პუნქტუაციის ისტორიის საკითხებსაც ნათელი მოჰფინა. მართალია, ეფრემ მცირემ პუნქტუაციის გარკვეული სისტემა შექმნა, მაგრამ

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1949, გვ. 144.

² იქვე, გვ. 144—145.

³ იქვე, გვ. 315.

მას წინ უძღოდა განკვეთილობისა და სასვენი ნიშნების ხმარების რამდენიმე საუკუნის პრაქტიკა და ამ საქმეში გიორგი მთაწმინდელის სანდო კვალი. თვითონ ეფრემ მცირის მოწმობით — განკვეთილობის ნიშნები გიორგი მთაწმინდელს შეუმუშავებია, რათა ტექსტის შინაარსი მართებულად წაეკითხა და გაეგო წამკითხველს. რა სახის იყო ეს ნიშნები, როდის იხმარებოდა ისინი ერთი სიტყვის მეორე სიტყვისაგან გასაკვეთად ან შესასვენებლად, ანდა ხმის ინტონაციის გასარკვევად ჯერჯერობით კარგად გამოკვლეული და დამუშავებული არ არის. ეს სპეციალური საკითხია, რომელიც კვლევას მოითხოვს. ამ ნიშნების შესწავლას, რამდენადაც ისინი აზრის დანაწევრებაში, შინაარსის დაზუსტებაში გვეხმარება, დიდი მნიშვნელობა აქვს იმ მხრივ, რომ გაგვიადვილებს ჩვენი მდიდარი ძველი მწერლობის შინაარსის გაგებას. ამიტომაც, რომ ამ ძველი ძეგლების გამომცემელნი გარკვეულ სიძნელეებს აწყდებიან. პროფ. ა. შანიძე აღნიშნავს, რომ „ძველი ძეგლების გამოცემის დროს ძველი პუნქტუაციის წესების დაცვა დიდ სიძნელეს წარმოადგენს, რადგანაც ძველად ამ საკითხში გარკვეული სისტემა არ იყო, ყოველ შემთხვევაში ჩვენს შატბერდულ ხელნაწერებში გარკვევით ის არ ჩანს“¹.

ამიტომ, როცა ეს ტექსტები დღეს მხედრული შრიტით იცემა, გამომცემელი სასვენ ნიშნებს მისი დღევანდელი გაგების მიხედვით ხმარობს. სხვაგვარად ეს შეუძლებელიცაა; მაგრამ, გასაგები მიზეზების გამო, ჩვენი ახლანდელი სასვენი ნიშნები მაინც მიახლოებით

¹ ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით (897, 936, 937 წ. წ.), პროფ. ა. შანიძის გამოცემული, თბ., 1945, გვ. 050.

ადექვატურია და არა იდენტური იმ „ლოგიკურ-ფსიქოლოგიურ“ და გრამატიკულ თავისებურებათა გადმოსაცემად, რითაც თავის დროზე დამწერი მოქმედებდა ამ ძეგლების შექმნისას. ჩვენს მოსაზრებას ისიც ამაგრებს, რომ ეს ნიშნები წარსულში (და ამჟამადაც) არ იყო ერთი ფუნქციით განსაზღვრული: ერთი და იგივე ნიშანი გამოყენებული იყო როგორც განსაკვეთებლად, ისე შესასვენებლად და სადეკლამაციო თავისებურებათა აღსანიშნავადაც. ფაქტია, ძნელი ხდება სადემარკაციო ხაზის გავლება ფუნქციებს შორის: რა შემთხვევაში აღნიშნავდა ძველ ხელნაწერებში ორწერტილი განკვეთას და რა შემთხვევაში — შესვენებას.

მიუხედავად მრავალი გარდუვალი დაბრკოლებისა, ქართული პუნქტუაციის ევოლუციის გასათვალისწინებლად, საიმედო დასაყრდენად მაინც ეფრემ მცირის პუნქტუაციის თეორია უნდა მივიღოთ. ეფრემ მცირის თეორიას პრაქტიკული საჭიროება ედო საფუძვლად: გაადვილებულიყო ტექსტის წაკითხვა. რადგან წაკითხვის გაადვილება იდგა პირველი რიგის ამოცანად, უწინარეს ყოვლისა სიტყვათა განკვეთის საკითხი უნდა მოგვარებულიყო; მაშასადამე, პუნქტუაციის ისტორია სიტყვათა განკვეთის პირობითი ნიშნების შემუშავებით იწყება, ამის შემდეგ დგება წერილობითი აზრის დანაწევრებისა და გრამატიკული მიზანდასახულობისათვის განკვეთის ნიშნის გამოყენებისა და განსხვავებული ნიშნების შემოღების საკითხები. პირველი ასეთი ნიშანი წერტილებია. ამ წერტილების სხვადასხვა კომბინაციით ეფრემ მცირე ქმნის სისტემას: ერთწერტილი, ორწერტილი, სამწერტილი, ექვსწერტილი. თითოეულ ამათგანს დაკისრებული აქვს ერთი ან რამდენიმე (ნარევი) ფუნქცია. „ერთწერტილი უკუე — მცირედ სასუენად, ორწერტი-

30

ლი — განსაკუთრებულად სიტყვსაჲ და სამწერტილი — დიდად სასუენად, ექუსწერტილი სრულიად დასაბოლოებლად და ახლად დასაწყებლად სიტყვსა“ (ქკბი, I, 218). მაგრამ არის შემთხვევები, — ამბობს ეფრემ მცირე, — როცა ექუსწერტილი დაბოლოების აღსანიშნავად კი არაა ნახმარი, არამედ „ხმის საქცევად“, ე. ი. სადეკლამაციო მიზნით.

„ეფრემ მცირის ზემოაღნიშნული სისტემა მთელმა განათლებულმა ქართველობამ მიიღო. ამ სისტემის გავლენის კვალი თვით მდივან-მწიგნობრულ დამწერლობასაც კი ემჩნევა და სიგელების შინაარსისდა მიხედვით დანაწილების აღსანიშნავად XI საუკ. დამლევდიან უკვე იხმარება“... „აღსანიშნავია, რომ ანა დედოფლისეული ქართლის ცხოვრების ხელნაწერში სიტყვათა ერთიმეორისაგან განკვეთილობის ნიშნად სამი წერტილია ნახმარი, სასვენ ნიშნად კი მძიმეა შემოღებული“¹. ეს ნათლად ჩანს პროფ. ილ. აბულაძის მიერ გამოცემულ „ქართული წერის ნიმუშებშიაც“ (იხ. გვ. 225, ტაბ. 125).

ანასეული ქართლის ცხოვრება XV საუკ. მიწურულს ეკუთვნის. ადრინდელ ძეგლებსა („ქება-ქებათას თარგმანება“—1138/1210 წ. და სხვ.) და შემდეგი ხანის ძეგლებშიაც („მარიამისეული ქართლის ცხოვრება“ 1634/58 წ. და სხვ.) მრავლად ვხვდებით სამწერტილისა და ორწერტილის გამოყენების შემთხვევებს... „ვეფხისტყაოსნის“ 1671 ხელნაწერში ყოველი სიტყვის შემდეგ სამი წერტილია დასმული, 1680 წლის ხელნაწერში კი ორწერტილია დასმული და ა. შ.

სულხან-საბა ორბელიანი ავითარებს ტრადი-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1949, გვ. 146.

ციით შემეშავებულ პუნქტუაციის სისტემას და სასვენი ნიშნების შესახებ თავისებურ ინტერპრეტაციებს იძლევა: „წერტა ჩხულეტა. წერტილი (კათილორია) წერტილი არს კალმით დასხმული მცირე წინწალი, გინა ნემსით ნაჩხვლეთი, რომელი არა განიზომების და არცა აღირიცხვს“¹. „სტილმა — წერტილი“². ამას ეწოდება სტილმა, რომელსა ჩვენ წერტილსა უწოდოთ და სახელ სდებენ ერთად“³.

, ამას ეწოდების ვარია, რომელ არს მძიმე. სადა ქუიძლამ უჯდეს, მუნ მძისა დადაბლება მამს“⁴.

— . ამას უწოდენ ღრამმად, მეორედ, რამეთუ წერტილისაგან წარზიდულ არს“⁵.

„ღრამსა, რომელ არს ხაზი, აქუს ერთი განფენილობა, რამეთუ არს იგი სიგრძე უსივრცოჲ და ესე შერწყმული რაოდენობად აღიყვანების, რამეთუ ერთისა მქონებელი განიზომების“⁶.

საბას „ბრჭყალი“ განმარტებული აქვს „ბრჩხილი“ [მაგრამ იგი აქ სასვენი ნიშნად არ გულისხმობს „ბრჩხილს“, ვინაიდან სხვა ადგილას ეს სიტყვა „კლანკის“ სინონიმად აქვს მიჩნეული: „ბაზთ ფრჩხილი“ (168)].

საბას ზოგიერთ სასვენი ნიშანზე არაფერი აქვს ნათქვამი.

ანტონ პირველი ზოგიერთი სასვენი ნიშნის შესახებ ასეთ განმარტებას იძლევა:

¹ სულხან-საბა ორბელიანი, სიტყვის კონა, თბ., 1949, გვ. 447.

² იქვე, გვ. 326.

³ იქვე, გვ. 13.

⁴ იქვე, გვ. 12.

⁵ იქვე, გვ. 13.

⁶ იქვე, გვ. 331.

„დანიშვნა არა სრულისა სიტყვსა იქმნების წერილთა შინა ღრამით ამით, მაგალითებრ (,) და ამას უკუჲმ ზედწოდებულ ვარია. ხოლო ჩჲსნებრ — მძიმე. დანიშვნა სრულისა იქმნების ნიშნითა ამით, მაგალითებრ (.), და ამას უკუჲმ ზედწოდებულ სტილმა, ხოლო ჩჲსნებრ — წერტილი. ხოლო დანიშვნა დასასრულ სიტყვისა იქმნების ნიშნითა ამით, მაგალითებრ (:) და ამას უკუჲმ ზედწოდებულ ჩჲსნებრ ორი წერტილი“¹.

XIX საუკუნეში, როცა საქართველო კულტურულად კიდევ უფრო მჭიდროდ დაუკავშირდა რუსეთს, დიდძალი მხატვრული, სამეცნიერო, პოლიტიკური და სხვა სახის ლიტერატურა ითარგმნა ქართულ ენაზე; ამან დიდად დაუახლოვა ქართული პუნქტუაცია რუსულ პუნქტუაციას. XIX საუკუნიდან მოყოლებული ქართული პუნქტუაცია რუსულ პუნქტუაციასთან კავშირში ვითარდება. თუმცა, როგორც ეს ზემოთაც აღენიშნეთ, ქართული და რუსული პუნქტუაცია რიგ შემთხვევაში არ ემთხვევა ერთმეორეს. ამ გარემოებას თავის დროზე ყურადღება მიაქცია ს. გორგაძემ, რომელიც შეეცადა ქართული პუნქტუაციის ორიგინალური წესების შემუშავებას.

უადგილო არ იქნება გავეცნოთ ს. გორგაძის შეხედულებას ამ საკითხზე. იგი წერს: „ზოგ ხელნაწერში (საუბარია ძველი მწერლობის ძეგლების შესახებ ვ. რ.) ყოველი სიტყვის შემდეგ ორ-ორი (:) წერტილი ზის, ზოგში თითო წერტილი, ზოგში ასეთი ნიშანი მხოლოდ მთელი ფრაზების შემდეგ გვხვდება, ხოლო განყოფილების ბოლოში სამი ან მეტი წერტილია დასმული (:·), (:· :·). მე-XI-ე საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში

¹ ანტონ I, ქართული ღრამბატყა, თბ., 1885, გვ. 293.

ცნობილი მეცნიერ-ლეთისმეტყველი ემფრემ მცირე შეეცადა — ერთგვარი სიმწყობრე და გარკვეულობა შეეტანა ნიშანთა ხმარებაში მაგრამ მის მიერ შემოღებული საკმაოდ რთული წესი ნიშანთა ხმარებისა მალე დავიწყებულ იქნა და სხვა წესებს დაუთმო ადგილი.

დღეს ჩვენს მწერლობაში სასვენებელ ნიშანთა ხმარების საზოგადო რუსული სასკოლო სისტემაა გაბატონებული რომელიც მთლად არ შეეფერება ქართული ენისა და დიქციის ბუნებას, სახელდობრ მძიმისა (,) და ბრჭყალების („ “) ხმარება¹.

ამის შემდეგ ს. გორგაძე ამ ორ ნიშანს ეხება მხოლოდ და ავითარებს ისეთ აზრს, რომ კავშირები და საკავშირებელი სიტყვები, ერთი მხრით, „გაჰყოფენ და მეორე მხრით აკავშირებენ იმ სიტყვებსა და წინადადებებს რომელთ შორისაც სხედან. რაც შეეხება მძიმეს, იგი მუდამ პაუზის აღმნიშვნელი, ე. ი. გამყოფე ნიშანია. ამიტომ როცა სიტყვათა და წინადადებათა შორის უკვე ზის რომელიმე კავშირი ან საკავშირო სიტყვა იქ მძიმის ხმარება ერთი მხრით ზედმეტია და მეორე მხრით სრულს აბსურდს წარმოადგენს. ეს უნდა ითქვას განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში როცა კავშირი ან საკავშირო სიტყვა (მთლად ან მისი ერთი ნაწილი) იმ წინადადებათა სასდვარზე ზის რომელთაც კავშირებს და თან გაჰყოფს ერთმანეთისაგან. ასეთ შემთხვევაში მძიმის ხმარებას არავითარი საფუძველი არა აქვს და არც უნდა ვიხმაროთ.

ამიტომ შემდეგი ფრაზები ასე უნდა დაიწეროს:

¹ ს. გორგაძე, ქართული მართლწერა, ქუთ., 1916, გვ. 58 (ამონაწერში დაცულია ავტორისეული მართლწერა და პუნქტუაცია).

მოდის და ვილაპარაკოს! რა მეგონა თუ გავიმარჯვებდი უბრძანე რომ მოვიდეს. საჭიროა რომ ითქვას. სანადიროდ წავალ თუ ამინდი იქნა. თხოვნით არ შევაწუხებდი თუ მისი ხასიათი მცოდნოდა. მე რომ გითხარით იმ საქმისას რას მეტყვი? გუშინ იმიტომ ვერ გინახულეთ რომ ავად გახლდით. მწვადი ისე შესწვი რომ არც მწვადი დაიწვას და არც შამფური. ის ტრიალებს როგორც ჯარა. ვინც მდიდარია ის ძლიერიცაა. უბედურია ის კაცი რომელსაც სამშობლო არა აქვს. მე არ ვიჯავრებ ოღონდ შენ იყავ ბედნიერი. მინდა—ბევრი რამ ვსთქვა მაგრამ პირი წყლითა მაქვს სავესე¹.

ამ ვრცელი ამონაწერიდან ჩანს, რომ ს. გორგაძემ ქართული პუნქტუაციის რეფორმა ნამდვილად განიზრახა, მაგრამ, ცხადია, მიზანს ვერ მიაღწია თავისი დებულებების კურიოზული ხასიათის გამო.

ამრიგად, ქართული პუნქტუაცია ოდიდანვე ამ სახით არ წარმოშობილა. ის განიცდიდა გარკვეულ ევოლუციას. ევოლუცია განიცადა როგორც სასვენ ნიშანთა გრაფიკამ, ისე მათმა ფუნქციებმაც.

ახლო წარსულში და ამჟამად ქართული პუნქტუაციის შესწავლის საქმეს სკოლაში სათანადო ღვაწლი დასდეს ს. ხუნდაძემ, ტრ. თაბუკაშვილმა, ი. ნიკოლაიშვილმა, ი. ფერაძემ, ი. სიხარულიძემ, ა. შანიძემ, შ. თაბუკაშვილმა და სხვ.

პუნქტუაციის სწავლების მეთოდის საკითხების დამუშავებაში ახლო ხანებში თავიანთი წვლილი შეიტანეს ფ. რურუამ (მართლწერის საკითხებთან დაკავშირებით); კ. გაგუამ (ქართული ენის გრამატიკის სწავლების მეთოდის საკითხებთან დაკავშირებით), ლ. კვაჭაძემ (რთული წინადადების სწავლების მეთოდისასთან დაკავშირებით) და სხვ.

¹ ს. გორგაძე, ქართული მართლწერა, გვ. 59 (ამონაწერში დაცულია ავტორისეული მართლწერა და პუნქტუაცია).

სასვენ ნიშანთა ქართულში ამჟამად გამოყენებულია
რაოდენობა და შემდეგი სასვენი ნიშნები: წერტილი
ერთი ნიშნის რამ- (.), ორწერტილი (:), მრავალწერტი-
ლენიმე ფუნქცია ლი (...), მძიმე (,), წერტილ-მძიმე (;),
ქართულში ტირე (—), კითხვითი ნიშანი (?), ძა-
ხილის ნიშანი (!); კომბინირებული

ნიშნები: კითხვით-ძახილის ნიშანი (!?), რამდენიმე ძა-
ხილის ნიშანი (!!), წერტილი და ტირე (.—), ორწერ-
ტილი და ტირე (:—), მძიმე და ტირე (,—), კითხვი-
თი ნიშანი და ტირე (?—), ძახილის ნიშანი და ტირე
(!—), კითხვით-ძახილის ნიშანი და ტირე (?!—);
ფრჩხილები (); აგრეთვე ბრჭყალები (, ")...

ერთი და იგივე სასვენი ნიშანი სხვადასხვა შემთხვე-
ვაში რამდენიმე ფუნქციას ასრულებს. ამ მხრივ შედა-
რებით მყარ მდგომარეობაში მხოლოდ წერტილია (რო-
მელიც თხრობითი წინადადების ბოლოს იხმარება).
ავიღოთ ორწერტილი. იგი იხმარება როგორც შერწყ-
მულ წინადადებაში განმაზოგადებელი სიტყვის შემდეგ
(გეგმას გადაჭარბებით ასრულებენ მუშები: ნ. გეწაძე,
დ. გიგაური, ვ. სამხარაძე, გ. მჭედლიშვილი და რ. გი-
გაშვილი), ისე უკავშირო ქვეწყობილ წინადადებაში
(„გიმნაზიაში რომ შემოყვანეს, გავცეცდი: იმდენი ბავ-
შვი ერთად თავმოყრილი ჩემს დღეში არ მენახა“ (ა. წერ.);
ორწერტილი იხმარება აგრეთვე პირდაპირ და ირიბ
ნათქვამში (შოთა რუსთაველმა თქვა: „ჭირსა შიგან გა-
მაგრება ისე უნდა, ვით ქვიტკირსა“) და ჯერ კიდევ დაუ-
დგენელ სხვა მრავალ შემთხვევაში. აქვე უნდა შევნიშნოთ,
რომ ორწერტილს ზემოდასახელებულ ორ უკანასკნელ
მაგალითში ხშირად ტირეც ეცილება, რაც ართულებს
პუნქტუაციის ერთიანი წესის შემუშავებასა და, მით
უმეტეს, სწავლებას. ეს პუნქტუაციის ნაკლია.

სალიტერატურო ქართულის ნორმათა დასაცავად აჯობებს მოცილე ნიშნებიდან ერთი შემთხვევისათვის მხოლოდ ერთი სასვენი ნიშნისათვის მხარის დაჭერა. ამ შემთხვევაში ორწერტილის დამაგრება ტირეს ნაცვლად. ამით ტირეს ფუნქციაც დაზუსტდება და მისი გამოყენებაც გაადვილდება. რამდენიმე ფუნქციის მქონეა მრავალწერტილი. მერყევია მისი გამოყენების წესიც. რამდენიმე ფუნქციის მქონეა მძიმე, რომლის გამოყენების მასშტაბი ძლიერ ფართოა; იგი იხმარება შერწყმულ წინადადებაში ერთგვარი წევრების შემდეგ, განკერძოებულ სიტყვებსა და გამოთქმებში — წინადადების წევრებისაგან განკერძოებული სიტყვებისა და გამოთქმების გამოსაყოფად, რთულ თანწყობილსა და ქვეწყობილ წინადადებებში, ზერთულ წინადადებაში, .. ამავე დროს მას (მძიმეს) ეცილება ტირე, ზოგჯერ ორწერტილიც, ფრჩხილებიც... რამდენიმე ფუნქციის მქონეა წერტილ-მძიმე; მერყევია მისი გამოყენების წესიც, რამდენადაც მას ენაცვლება მძიმე ან წერტილი... ტირე, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ხშირად ცვლის ორწერტილს, მაგრამ მას მძიმის მაგივრადაც იყენებენ, რაც ართულებს არა თუ მძიმისა და ორწერტილის გამოყენების შემთხვევათა ორიენტაციას, არამედ ნიადაგს ურყევს ტირეს იქ, სადაც იგი აუცილებელია. რამდენიმე ფუნქციის მქონეა ძახილის ნიშანი, რომელიც აღვნიშნავს მოწოდებას, ბრძანებას, გაკვირვებას, აღშფოთებას, მისალმებას, დალოცვას, წყევლას, თხოვნას... მათ შორის ისეთ საპირისპირო აზრებსა და განწყობილებებს, როგორიცაა: თხოვნა და ბრძანება, აღტაცება და მწუხარება... წართქმით ბრძანებითსა და უკუთქმით ბრძანებითს და სხვ.

ერთი სასვენი ნიშნისათვის რამდენიმე დანიშნულების

(ფუნქციის) დაკისრება კი არ ართულებს სასვენიზნიშნების შესწავლას, არამედ აადვილებს კიდევ. აადვილებს იმ შემთხვევაში, თუ კარგად გვეცოდინება—ესა თუ ის სასვენი ნიშანი ზუსტად რა შემთხვევებში უნდა იქნეს გამოყენებული. ამისათვის გარკვეული წესის შემუშავება აუცილებელია. მაგრამ სასვენი ნიშნის ხმარების საერთო, საზოგადო წესის შემუშავებასა და გამოყენებას აუცილებლად უშლის ხელს ისეთი შემთხვევები, როცა ამა თუ იმ სასვენი ნიშნის ხმარების წესი მტკიცედ არ არის დადგენილი და ერთსა და იმავე შემთხვევაში ერთგვარი უფლებით ეცილება ერთმანეთს ორი ან ორზე მეტი სასვენი ნიშანი (როგორც ამის შესახებ ზემოთ გვქონდა საუბარი).

II. სასვენი ნიშნების დახასიათება

წერტილი (.)

წერტილი აღნიშნავს თხრობითი წინადადების დასრულებულობას. როცა ვამბობთ „თხრობითი წინადადებაო“, საქმე გვაქვს გრამატიკულ (სინტაქსურ) ცნებასთან. მისი „დასრულებულობის“ აღნიშვნა წერტილის ფუნქციაა; ე. ი. წერტილი წერილობითი გამონათქვამის, ისიც მხოლოდ თხრობითი წინადადების ფორმაში გამონათქვამის, დასრულებულობას გამოხატავს. საბოლოო ანგარიშში, რასაკვირველია, აქ წერტილი აზრის (რომელიც წინადადებითაა გადმოცემული) დასრულებულობას აღნიშნავს, მაგრამ ეს აზრი აუცილებლად უნდა იყოს თხრობითი წინადადების ფორმაში. სწორედ ის, რომ საქმე გვაქვს თხრობით წინადადებასთან და არა სხვა სახის წინადადებასთან, მის ბოლოს ვხმარობთ მხოლოდ და მხოლოდ წერტილს და არა სხვა სასვენ ნიშანს. ამ შემთხვევაში წერტილის ხმარების უშუალო საფუძველი (ე. ი. რატომ ვხმარობთ წერტილს და არა სხვა სასვენ ნიშანს) სინტაქსია. აზრი როგორი წინადადებითაა გადმოცემული, თხრობითია ეს წინადადება, კითხვითი, ძახილისა თუ სხვა, — ეს სინტაქსის საგანია, რომლის მიხედვით, რომლის საფუძველზედაც დაიწერება ესა თუ ის ნიშანი. წინადადებათა ასეთი თუ

ისეთი კლასიფიკაცია ლოგიკის ან ლოგიკურ-სინტაქსურ საფუძველზე, ანდა დამწერის პირადი სურვილისა და განწყობილების საფუძველზე კი არ ხდება, არამედ, მიუხედავად იმისა, იცის თუ არ იცის, ან სურს თუ არ სურს პიროვნებას, დამწერს, თხრობითი წინადადება, იგი, როგორც გრამატიკული, სინტაქსური კატეგორია, მაინც არსებობს. მისი დასრულებულობის გამოხატვა კი დაკისრებული აქვს იმ ნიშანს, რომელსაც წერტილი ეწოდება. წერტილი რომ თხრობითი წინადადების დასრულებულობას აღნიშნავს — ეს არის საზოგადო, საერთო წესი, რომელსაც იცავს ყველა, ვინც ერკვევა წინადადებათა კლასიფიკაციაში, კერძოდ, იცის — რა არის თხრობითი წინადადება¹.

გვხვდება ისეთი შემთხვევები, როცა თხრობითი წინადადება განკვეთილია წერტილით იქ, სადაც, საერთოდ, ჩვეულებრივ არ იკვეთება; მაგალითად: „დიდი ხნის შემდეგ ულრან ტყეში შევედით. და აი შავი დათვი“... ჩვეულებრივ „და“-ს წინ წერტილი არ იხმარება, მაგრამ აქ მოულოდნელობისა და შიშის გრძნობის

¹ არ შეიძლება გავიზიაროთ პროფ. ს. აბაკუმოვის აზრი, როდესაც ის ეყრდნობა ი. გროტის შემდეგ განსაზღვრებას წერტილის შესახებ: „წერტილი დაისმის, როცა დამწერი თვლის საჭიროდ აღინიშნოს ერთი წინადადების მეორე წინადადებისაგან სრული გამოყოფა“. როგორც ვხედავთ, ეს განსაზღვრება ვერ ასახავს ისეთ კანონს, რომელსაც საერთო, საზოგადო მოქმედების, გამოყენების ძალა ექნება. წერტილის დასმის ასეთი წესი არაა მიღებული სინამდვილის ობიექტური ანალიზის შედეგად. წერტილის გამოყენების პრინციპულ საფუძველად აქ აღიარებულია დამწერის სურვილი, ინდივიდის განწყობილება, ე. ი. სუბიექტივიზმი, ფსიქოლოგიზმი და არა საზოგადო კანონი, საერთო წესი, რომელსაც დამწერი, ინდივიდი უნდა ემორჩილებოდეს და იცავდეს, როცა მას თხრობით წინადადებასთან აქვს საქმე (იხ. С. Абакумов, Методика пунктуации, 1950, გვ. 16).

გამოსახატავად წინადადებას განსხვავებული კონსტრუქცია, სტილისტიკური ელფერი მიუღია. ასეთი შემთხვევები გამონაკლისს ეკუთვნიან, რამდენადაც ისინი ფრაზის მნიშვნელობას არატიპობრივად ცვლიან. წერტილის ხმარების ასეთ შემთხვევას სტილისტიკური მოთხოვნილება აპირობებს, ე. ი. წერტილი სტილისტიკურ საფუძველზე იხმარება. აქ რომ წერტილის ხმარება სტილისტიკური თვალსაზრისით ავხსენით, — ჩვენს ასეთს მსჯელობასა და დასკვნას თავისებური აგებულების (კონსტრუქციის) წინადადების ანალიზი ედო საფუძვლად და ეს თვალსაზრისი წარმართავდა და ამართლებდა ჩვენს ასეთ მოქმედებას (ე. ი. წერტილის ხმარებას).

მაშასადამე, წერტილის ხმარებისას სინტაქსური საფუძვლის გვერდით რიგ შემთხვევაში გასათვალისწინებელია სემანტიკური და სტილისტიკური საფუძვლებიც.

წერტილის „წაკითხვა“ წარმოებს შემდეგნაირად: თხრობითი წინადადება, რომელიც წერტილითაა გამოცალკევებული, მომდევნო წინადადებისაგან, წაკითხება საერთოდ დაბალი ტონით, რომელიც დასაწყისში ოდნავ აწეულია, ხოლო დასასრულს (წერტილთან) ოდნავ დაწეული. წერტილთან შეჩერება, სხვა სასვენ ნიშნებთან შედარებით, ხანგრძლივად ხდება, პაუზა მკაფიოა.

კითხვითი ნიშანი (?)

კითხვითი ნიშანი აღნიშნავს კითხვითი წინადადების დასრულებულობას. აგებულების მიხედვით სრულიად ერთგვარია წინადადებები:

მზე ამოვიდა.

მზე ამოვიდა?

მნიშვნელობის მიხედვით ეს ორი წინადადება არსებითად განსხვავდება ერთმანეთისაგან; განსხვავება მათ შორის სემანტიკური ხასიათისაა. მაშასადამე, ეს ორი წინადადება სიტყვიერი შედგენილობით ერთგვარია; მნიშვნელობით სხვადასხვაა: პირველი წინადადება ამ შემთხვევაში უბრალოდ გადმოგვცემს, მოგვითხრობს მომხდარ ფაქტს (მზე ამოვიდა); მეორე წინადადების მნიშვნელობა კითხვითია: არ ვიცით და გვინდა გავიგოთ — ნამდვილად ამოვიდა თუ არა მზე (მზე ამოვიდა?). კითხვითი ნიშანი, ისე როგორც წერტილი, აღნიშნავს წინადადების დასრულებულობას; განსხვავდება წერტილისაგან იმით, რომ წინადადების კითხვითს მნიშვნელობას აღნიშნავს და გრაფიკულადაც განსხვავებულია (?).

ამრიგად, ასეთი სინტაქსური აგებულების წინადადებაში წერტილს ვიხმართ თუ კითხვით ნიშანს, სემანტიკური განსხვავების მიხედვით ვმოქმედებთ. კითხვითი ნიშნის გამოყენების საფუძველი სინტაქსურ-სემანტიკურია.

კითხვითი წინადადება ორი სახისაა. ერთია არაკითხვითსიტყვიანი კითხვითი წინადადება, მეორეა კითხვითსიტყვიანი კითხვითი წინადადება. არაკითხვითსიტყვიანი კითხვითი წინადადებაა: „მხერხავი ხერხავს?“ კითხვითსიტყვიანი წინადადებებია: ვინ ხერხავს? სად მიდის ნიკო? განა ცუდად სწავლობს? როგორი ამინდია? ვისი წიგნია?... როგორც ვხედავთ, მეორე სახის წინადადებები გრამატიკულად განსხვავდებიან პირველი სახის წინადადებისაგან იმით, რომ ისინი იყენებენ კითხვის გამომხატველ სიტყვებს: ნაცვალსახელს, ზმნიზედას, ნაწილას. თუმცა ორივე სახის წინადადება ერთგვარი

მნიშვნელობისაა — კითხვითია. ო რ ი ვ ე ს ა ხ ი ს წ ი -
ნ ა დ ა დ ე ბ ე ბ ი ს დ ა ს რ უ ლ ე ბ უ ლ ო ბ ა კ ი თ ხ ვ ი თ ი
ნ ი შ ნ ი თ ა ღ ნ ი ნ ი შ ნ ე ბ ა . არაკითხვითსიტყვიანი კით-
ხვითი წინადადება და კითხვითსიტყვიანი კითხვითი წი-
ნადადება ერთგვარად არ წაიკითხება: არაკითხვითსი-
ტყვიანი წინადადების წაკითხვისას კითხვის მახვილი
უმათვრესად ზმნაზე მოდის: „გუშინ იყავი სოფელში?“ ...
კითხვითსიტყვიანი წინადადების წაკითხვისას კითხვის
მახვილი კითხვის გამომხატველ სიტყვაზე მოდის: „რო-
დის იყავი სოფელში?“ კითხვის მახვილი კავშირზეც მო-
დის: „ღონე თუ გამოგელია?“ ... მაგრამ ასეთი შემთხვე-
ვები რაიმე განსხვავებულ სასვენ ნიშანს არ მოითხოვს.
კითხვითი წინადადების ბოლოს კითხვის მნიშვნელო-
ბის გასაძლიერებლად ძლიერ იშვიათად ორ კითხვით
ნიშანსაც ხმარობენ.

ამას ჩადის დამწერი იმისათვის, რომ განასხვავოს
ასეთი წინადადება ჩვეულებრივი კითხვითი წინადადე-
ბისაგან (რომლის დასრულებულობა და კითხვითი შინაარ-
სი ერთი კითხვითი ნიშნითაა აღნიშნული), ე. ი. ერთი
კითხვითი ნიშნის დამატებით მეტი კითხვითი ელფერი
მისცეს წინადადებას. მეორე კითხვითი ნიშნის გამოყე-
ნება სტილისტიკური მოთხოვნილებით უნდა აიხსნას¹.

¹ კითხვითი მნიშვნელობის სიძლიერის გასაზომად, რასაკვირველია
ორი ნიშანი არაა საჭირო. არაა იმიტომ, რომ კითხვითი მნიშვნელობის
ხარისხები სინამდვილეში არ არსებობს: კითხვითი წინადადება ერთია და
სასვენი ნიშანიც ერთი უნდა იყოს. კითხვითი მნიშვნელობის ხარისხები
რომ დაგუშვათ, მაშინ რიგ შემთხვევაში შესაბამისად დაგვკვირდებოდა
სამი, ოთხი, ხუთი და მეტი კითხვითი ნიშნის გამოყენება, რაც აღრევას
შეიტანდა კითხვითი წინადადების გაგებაში და ნიადაგს შეურყევდა კი-
თხვითი ნიშნის ხმარებას იქ, სადაც იგი ნამდვილად საჭიროა.

ძახილის ნიშანი აღნიშნავს ძახილისა და ბრძანებითი წინადადების დასრულებულობას. ძახილის ნიშანი მრავალფუნქციანია, რამდენადაც ის მრავალი სხვადასხვა მნიშვნელობის მქონე წინადადების დასრულებულობასა და ემოციას აღნიშნავს. ერთი და იმავე გრამატიკული აგებულების წინადადებით შეიძლება გამოიხატოს სხვადასხვა მნიშვნელობა; მაგალითად:

ვანომ დათვი მოკლა. (თხრობითი წინად.)

ვანომ დათვი მოკლა? (კითხვითი წინად.)

ვანომ დათვი მოკლა! (ძახილის წინად.)

აგებულების მიხედვით ერთგვარი წინადადებები მნიშვნელობით სხვადასხვაა, რაზედაც ნაწერში გრაფიკულად ერთმანეთისაგან განსხვავებული სასვენი ნიშნები მიგვითითებენ (. ? !).

ძახილის ნიშანიც, ისე როგორც წერტილი და კითხვითი ნიშანი, აღნიშნავს წინადადების დასრულებულობას, ხოლო იმ განსხვავებით, რომ ძახილის ნიშანი აღნიშნავს მრავალგვარ ემოციას — ერთიმეორისაგან ოდნავ განსხვავებულს (სიხარულს, აღტაცებას), ერთიმეორისაგან ძლიერ განსხვავებულს (გაკვირვებას, მოწოდებას), ერთიმეორის საპირისპიროს (მწუხარებას, აღტაცებას)... ამდენი მნიშვნელობა, შინაარსი, რაც გრამატიკულად ერთი აგებულების წინადადებითაა გადმოცემული, პუნქტუაციაში ერთი სასვენი ნიშნითაა (!) აღნიშნული; ძახილისა და ბრძანებითი წინადადებები, რომლებთანაც იწერება ძახილის ნიშანი, სინტაქსური ცნებებია. მიუხედავად ამისა, ძახილის ნი-

შანი მრავალი სხვადასხვა მნიშვნელობის წინადადებების (საპირისპირო მნიშვნელობისაც კი) დასრულებულობას აღნიშნავს, სემატიკურ საფუძველზე იხმარება. ამიტომ ვხმარობთ ძახილის ნიშანს და არა სხვა სასვენ ნიშანს ასეთი წინადადებების ბოლოს. ამდენად, ძახილის ნიშნის გამოყენების საფუძველიც სინტაქსურ-სემანტიკურია.

ძახილის ნიშნის „წაკითხვა“ წარმოებს სხვადასხვა ინტონაციით, იმის მიხედვით, თუ წინადადება რა მნიშვნელობას, რა ემოციას გამოხატავს — მწუხარებას, განცვიფრებას, ნატვრას, ბრძანებას, მოწოდებას და ა. შ.

ძახილის ნიშანი გამოყენებულია აგრეთვე შორისდებულ იან წინადადებაშიც. „შორისდებული წინადადების ნაწილს არ წარმოადგენს და გამოიყოფა ძახილის ნიშნით ან მძიმით: ძახილის ნიშნით მაშინ, როცა შორისდებული წარმოთქმულია დიდი გრძნობით, სხვა შემთხვევაში კი — მძიმით. მაგალითები: ბიჭოს! — წამოიძახა მან; ვაშა! — იძახოდა აღტაცებული ხალხი გაქედნილ თეატრში“¹... „ცალკე ხმარებული შორისდებულის შემდეგ ძახილის ნიშანი იწერება; წინადადების წინ დასმული შორისდებული კი მძიმით გამოიყოფა: ვაშა! უჰ! „ეჰ, ძმაო, რაც იყო, იყო!“ (ი. ჭავ.); „ახ, ნეტავი მეც ნასწავლი ვიყო!“ (ვაჟა)²

ძახილის ნიშანი იხმარება მიმართვის შემდეგაც, როცა იგი წინადადების თავშია და „ძლიერი გრძნობითა და დიდი შესვენებით (პაუზით) არის წარმოთქმული“ (ა. შანიძე); მაგალითები: „გმირებო! მედგრად

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, სინტაქსი, 1953, გვ. 72.

² მისივე, ქართული ენის გრამატიკა, მორფოლოგია, 1953, გვ. 124.

დაიცავით სამშობლო!“ „დათო! ხორცი ხომ ჩამოიტანე ბაზრიდან?“ (ი. ჭავ.).

როცა მიმართვითი სიტყვა წინადადების შუაშია ან ბოლოში, წინადადების ბოლოს დაიწერება შესაბამისი ნიშანი — წერტილი, კითხვითი ნიშანი ან ძახილის ნიშანი; მაგალითები: „მოგესალმებით, ქედებო, მომაქვს სალამი გვიანი.“ (ვაჟა); „სად ცხოვრობთ, ძმობილო?“ (ნ. ლომ.). „ჩაიქოლე თავი, ოთარაანთ ქვრივო, ჩაიქოლე!“ (ი. ჭავ.).

ამრიგად, როგორც შორისდებულთან, ისე მიმართვასთან ძახილის ნიშანი ერთ განსაზღვრულ ადგილას არ იხმარება, მოძრაობს იმის მიხედვით, თუ რა ემოცია, სემანტიკური ნიუანსია გადმოსაცემი. ამდენად, ასეთ შემთხვევებში ძახილის ნიშნის გამოყენების საფუძველი სინტაქსურ-სემანტიკურია.

არის შემთხვევები, როცა ძახილის წინადადების ბოლოს ორი (და ზოგჯერ მეტი) ძახილის ნიშანი (!!) იხმარება. ორმაგი ძახილის ნიშანი გამოყენებულია ძლიერი ემოციის (აღშფოთების, შეძრწუნების, განცვიფრების, აღტაცების...) ან ერთდროულად ორი სხვადასხვა შინაარსის ემოციის (ვთქვათ, გაკვირვებისა და შეძრწუნების) გადმოსაცემად.

ძახილისა და ბრძანებითი წინადადებების მნიშვნელობის აღნიშვნა ყოველთვის სრულად შეუძლია ერთ ძახილის ნიშანს, მაგრამ დამწერი აორმაგებს მას იმის მიხედვით, თუ თვითონ როგორ უყურებს წინადადების შინაარსს, ე. ი. ასეთი მოქმედებით (ძახილის ნიშნის გაორმაგებით) იგი რამდენადმე ასხვავებს ასეთ წინადადებას ჩვეულებრივი ძახილის ან ბრძანებითი წინადადებისაგან. ო რ მ ა გ ი ძ ა ხ ი ლ ი ს ნ ი შ ნ ი ს

ხმარებას საფუძვლად სტილისტიკური მოთხოვნილება უძევს. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ერთი ძახილის ნიშანიც თავისუფლად ასრულებს იმ ფუნქციას, რომელიც ორმაგ ძახილის ნიშანს აქვს დაკისრებული.

კითხვითი და ძახილის ნიშანი ერთად (?)

კითხვითი და ძახილის ნიშანი ერთად აღნიშნავს კითხვით-ძახილის წინადადების დასრულებულობას; მაგალითები: „დათვმა როგორ უნდა დამბეგვოს?!“ (ვაჟა); „შენის თვალით რომ ხედავდე შენი შრომის ნაყოფს, განა ეს ბედნიერება არ არის?!“ (ნ. ლომ.).

ზოგიერთის აზრით, კითხვით-ძახილის წინადადება შეიცავს კითხვასაც და გაკვირვებასაც. როგორც ვიცით, ძახილის წინადადებით მარტო გაკვირვება არ გადმოიცემა, არამედ აღტაცება, მწუხარება, ნატვრა, დანანება და სხვ. გარდა ამისა, საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ კითხვით-ძახილის წინადადებაში ხშირად წამყვანია კითხვითი მნიშვნელობა და ძნელი დასადგენი ხდება წინადადება კითხვითია თუ კითხვით-ძახილისა, რის გამოც ასეთი წინადადების ბოლოს მომეტებულად კითხვით ნიშანს წერენ, იშვიათად კი — კითხვითსა და ძახილის ნიშანს. გამოდის, რომ დამწერი სასვენ ნიშანს იმის მიხედვით ხმარობს, თუ როგორ უყურებს ასეთი წინადადებით გადმოცემულ შინაარსს (კითხვით წინადადებად თვლის თუ კითხვით-ძახილის წინადადებად), ე. ი. დამწერი სასვენი ნიშნის შერჩევას სტილისტიკური მოთხოვნილების საფუძველზე აწარმოებს.

კითხვითი და ძახილის ნიშნის წაკითხვის ინტონაცია კითხვით-ძახილისაა. ძახილში, კითხვის ინტონაციასთან შერწყმით, იგულისხმება ის ინტონაცია, რომლითაც გადმოიცემა სათანადო ემოცია (ნატვრა, აღტაცება, გაკვირვება, აღშფოთება...). კითხვასთან ერთად აღშფოთებაა გამოხატული წინადადებაში: „შენ იქ იდექი, ამბობ, იმ დროსა და იქამდინა მოუშვი მტერი, რომ აცემინე მამა ბებერი?!“ (ი. ჭავ.).

კითხვასთან ერთად სასოწარკვეთილებათა გამოხატული წინადადებაში (როცა ხვეისბერი გოჩა შვილის მოკვლის შემდეგ წამოიძახებს): „სისხლი, ხანჯალი, რა იქნა ჩემი შვილი?!“ (ა. ყაზ.). კითხვასთან ერთად სიხარულია გამოხატული წინადადებაში: „აღზევანს მივალთ მე და შენ, როგორ არ გაგიხარდება?!“ (რ. ერ.) და ა. შ. არის შემთხვევები, რომ წინადადება მხოლოდ კითხვითი შინაარსისაა, მაგრამ ავტორი ძნელად დასადგენი გრძნობის გადმოსაცემად ასეთი წინადადების ბოლოს კითხვით ნიშანთან ერთად ძახილის ნიშანსაც წერს; მაგალითად: „ვინ არის ეგ ქალი, ლევან?!“ (ა. წერ.).

ამას იმიტომ აღვნიშნავთ, რომ ასეთ შემთხვევაში შეიძლება ერთი სასვენი ნიშნით, სახელდობრ, კითხვითი ნიშნით დაკმაყოფილება.

მ ძ ი მ ე ()

მძიმე სასვენ ნიშნად გამოყენებულია შერწყმულ წინადადებაში, განკერძოებულ სიტყვებსა და გამოთქმებთან და რთულ წინადადებაში. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, მძიმის გამოყენების მასშტაბი ძლიერ დიდია, მისი ხმარების წესების შესწავლა დაკავშირებულია სინტაქსის თითქმის მთელ კურსთან,

1. მძიმე შერწყმულ წინადადებაში ერთნაირ წევრებს შორის

შერწყმულ წინადადებაში მძიმის ხმარების წესების შესამუშავებლად საჭიროა რამდენიმე ერთგვარწევრიანი წინადადების სინტაქსურ-სემანტიკურ ბუნებაში გარკვევა. ჯერ უნდა ვიცოდეთ, რომელი ერთგვარწევრიანი წინადადებაა (რამდენიმე შემასმენლიანი, რამდენიმე ქვემდებარიანი, რამდენიმე დამატებიანი, რამდენიმე განსაზღვრებიანი, რამდენიმე გარემოებიანი), შემდეგ უნდა ვიცოდეთ—ერთგვარი წევრები ერთი რიგის, მახლობელი მნიშვნელობის მატარებელია (არა საერთოდ რამდენიმე დამატებიანი, არამედ რამდენიმე უბრალო დამატებიანი, ისიც ერთი რიგის მნიშვნელობის რამდენიმე უბრალო დამატებიანი), თუ მნიშვნელობით ძლიერ დაცილებულია ერთმანეთისაგან. ამასთან ერთად ანგარიში ეწევა ერთგვარ წევრებთან კავშირებსაც, რომლებიც გარკვეულ გრამატიკულ-ფორმობრივ ნიშნებს წარმოადგენენ და რომლებიც ხელს გვიწყობენ ერთგვარ წევრებთან მძიმის ხმარების ორიენტირებაში.

I წესი. შერწყმულ წინადადებაში ერთნაირ წევრებს შორის მძიმე იწერება; მაგალითი: „კოლმეურნე ხნავს, თესავს, ფარცხავს.“

II წესი. შერწყმულ წინადადებაში ერთნაირ წევრებს შეიძლება ახლდეს ამხსნელი სიტყვა ან სიტყვები, რომლებიც ერთნაირ წევრთან ერთად მძიმით გამოიყოფა; მაგალითი: „ღულუნა მტრედები, ჩასუქებული გვრიტები, ვარიისტოლა ყელსახვევიანი ქედნები გუნდ-გუნდად შორდებოდნენ ხნულებს“ (ნ. ლომ.).

III წესი. შერწყმულ წინადადებაში მძიმე დაისმის მაპირისპირებელი კავშირებისა (მაგრამ, ხოლო, ოღონდ, თუმცა, არა... არამედ) და მაიგივებული კავშირების (ანუ, ესე იგი) წინ; მაგალითები: „ხოხბები ყურს უგდებდნენ, მაგრამ ლაპარაკით არ ელაპარაკებოდნენ“ (ვაჟა); „მე სიცივისაგან დაკრუნხულ ხელ-ფეხს ვითბობდი და ცეცხლს ვებურებოდი, ხოლო გულა მოვიხადე და კერის თავში მივაყუდე“ (ვაჟა); „ამაყად მიაბიჯებ-“
4. ვ. რამიშვილი.

და გოჩა, ოღონდ ცოტათი წელში მოხრილიყო“; „ვიყიდე არა გაზეთი, არამედ ჟურნალი“... ვიყიდე „დედა ენა“, ანუ პირველი კლასის ქართული ენის სახელმძღვანელო...

IV წესი. შერწყმულ წინადადებაში მძიმე დაისმის ერთნაირი მაჯგუფებული კავშირის (კიდევ... კიდევ) წინ, საკავშირებლად გამოყენებული უარყოფითი ნაწილაკის (არც... არც, ვერც... ვერც, ნურც... ნურც...) წინ, მაცალკეებელი კავშირის (ან... ან, ან... ან კიდევ, ხან... ხან, ხან... ხან კი, ხან... ხან კიდევ, გინდ... გინდ, თუნდ... თუნდ...) წინ, გარდა პირველად ხმარებულისა; მაგალითები: „კიდევ ჭრის, კიდევ კერავს;“ „ავი ძალი არც თვითონ ჰამს, არც სხვას აჰმევს“ (ანდ.); „ვერ გამოაღვიძა ვერც ფრინველების ტკილმა გალობამ, ვერც წვიმის შხუილმა“ (თ. რაზ.); „გივი ან მოვა, ან ბარათს გამოგზავნის“; „ბარტყის დედა ხან ერთ შტოზე შესკუბდებოდა, ხან მეორეზე, ხან კიდევ გაბედულად და უშიშრად წინ გადმოუფრინდებოდა შურდულივით პატიკოს, ხან შეფრთხილდებოდა ბუდის პირად“ (ი. ჭავ.); „გინდ წადი, გინდ დარჩი“...

V წესი. შერწყმულ წინადადებაში მძიმე იხმარება მაჯგუფებული კავშირების მნიშვნელობით ნახმარ საკავშირებელ სიტყვებთან (როგორც... ისე, არა მარტო... არამედ, არა თუ... არამედ კიდევ, არა თუ... კიდევ...); მაგალითები: „შაქრო სწავლობს როგორც ქართულ ენას, ისე რუსულ ენას“; „ნინომ დედას გამოგზავნა არა მარტო ბარათი, არამედ ფულიც“; „გივიმ არა თუ ბარათი გამოგზავნა, არამედ კიდევ გვინახულა“...

VI წესი. შერწყმულ წინადადებაში მძიმე არ დაისმის, თუ ერთნაირ წევრებს აკავშირებს მაჯგუფებული „და“, „თუ“; აგრეთვე: მაცალკეებელი „ან“; მაგალითები: „შემხმარი ყანები სეტყვას ერთნაირად ჩაერეგვა და და მიწასთან გაესწორებინა“ (ნ. ლომ.); „დიდი თუ პატარა სამუშაოდ ეშურებოდა;“ „მოვიდეს ნიკო ან პავლე“...

VII წესი. შერწყმულ წინადადებაში მძიმე არ დაისმის განმეორებული მაჯგუფებული კავშირის (კიდევ... კიდევ...) წინ, საკავშირებლად გამოყენებული განმეორებული უარყოფითი ნაწილაკის (არც... არც...) წინ და განმეორებული მაცალკეებელი კავშირის (ან... ან, ხან... ხან...) წინ, თუ მათ „და“ კავშირი მიუძღვის; მაგალითები: „კომბაინი კიდევ მკის და კიდევ ლეწავს“; „არც მწვადი დასწვა და არც შამფური“; „ან გამოცანებს ვამბობდით და ან სხვებზე როგორმე ვიქცევდით თავს“ (ა. წერ.)...

როგორც ვიცით, აღნიშნული წესების ფორმულირებაში გარკვეულ როლს ასრულებენ კავშირები, ამ

კავშირების ადგილი წინადადებაში. მძიმის ხმარების შეიდივე წესს საფუძვლად უძევს სინტაქსი - წინადადების შედგენილობა, კონსტრუქცია.

რამდენიმე შემასმენლიან, რამდენიმე ქვემდებარიან და რამდენიმე ერთგვარ დამატებიან წინადადებებში ერთგვარ წევრებთან მძიმე იხმარება, ჩვეულებრივ, ზემოაღნიშნული წესების მიხედვით. თავისებურებები იჩენენ თავს რამდენიმე განსაზღვრებიან, რამდენიმე გარემოებიან წინადადებებში... ეს თავისებურებანი ასახულია სათანადო წესებში, რომელთა საფუძველი ერთი არაა.

ცალკე უნდა დავაჯგუფოთ ისეთი ტიპობრივი შემთხვევები, სადაც ერთნაირ წევრებთან მძიმე სემანტიკურ საფუძველზე იხმარება.

I წესი. რამდენიმე განსაზღვრება მძიმით გაიყოფა, თუ ისინი ერთგვარი ხასიათისაა, ე. ი. ერთი რიგის მნიშვნელობებს აღნიშნავენ; მაგალითი: „პატარა ნინოს შვეწოდა დიდი, შავი, მოლიმარი თვალები“.

II წესი. რამდენიმე განსაზღვრება მძიმით არ გაიყოფა, თუ ისინი ერთგვარი ხასიათის არაა, ე. ი. სხვადასხვა მხრით ახასიათებენ საზღვრულს, სხვადასხვა რიგის მნიშვნელობებს აღნიშნავენ; მაგალითი: „ჩემი ორი კარგი ამხანაგი წარჩინებულად სწავლობს“¹.

III წესი. რამდენიმე გარემოება მძიმით გაიყოფა, თუ ისინი ერთგვარი ხასიათისაა, ე. ი. ერთი რიგის მნიშვნელობებს (გარემოებებს) აღ-

¹ საერთოდ რამდენიმე ერთგვარი და არაერთგვარი წევრების გასასხევევლად შეიძლება მივმართოთ „და“ კავშირის შეყენების ხერხს (თუმცა ეს წესების ფორმულირებაში არ შევა): 1. როცა რამდენიმე წევრი ერთგვარია, მათ შორის ივარაუდება „და“ კავშირის გამოყენება; მაგალითი: „პატარა ნინოს შვეწოდა დიდი, ლამაზი, შავი, მოლიმარი თვალები“ (შეიძლება: „დიდი და ლამაზი“, „ლამაზი და შავი...). 2. როცა რამდენიმე წევრი არაერთგვარია, მათ შორის არ ივარაუდება „და“ კავშირის გამოყენება; მაგალითი: „ჩემი ორი კარგი ამხანაგი წარჩინებულად სწავლობს“ (არ ითქმის: „ჩემი და ორი“, „ორი და კარგი“)...

ნიშნავენ; მაგალითი: „ისინი მიდიოდნენ მხიარულად, სიმღერით, თოფის სროლით“.

IV წესი. რამდენიმე გარემოება მძიმით არ გაიყოფა, თუ ისინი ერთგვარი ხასიათის არ არიან. ე. ი. სხვადასხვა რიგის მნიშვნელობას (გარემოებას) აღნიშნავენ; მაგალითი: „გუშინ სათუევზაოდ ვიყავით ტბაზე“. მიუხედავად იმისა, რომ ამ წინადადებაში რამდენიმე გარემოებაა (დროის, მიწის, ადგილის), ეს წინადადება მაინც არ ითვლება შერწყმულად, არამედ—მარტივ გავრცობილად; ამიტომ ასეთ წინადადებაში წინადადების წევრები ერთიმეორისაგან საერთოდ მძიმით არ ცალკევდება.

აქვე უნდა განვიხილოთ ისეთი შემთხვევა(ც), როცა შერწყმული წინადადება შერეული ტიპისაა; მაგალითი: „ბეჯითი პატარა ნინო ოთხსა და ხუთს ყოველდღე ლეზულობს ქართულ ენაში; რუსულ ენაში, ისტორიასა და არითმეტიკაში“. ამ შერწყმულ წინადადებაში არის რამდენიმე სხვადასხვა რიგის მნიშვნელობის განსაზღვრება (ბეჯითი პატარა), რის გამო ისინი მძიმით არაა გაყოფილი; შემდეგ არის ორი ერთგვარი პირდაპირი დამატება (ოთხსა და ხუთსა). რომლებიც „და“ კავშირითაა შეერთებული და ამის გამო არაა ისინი მძიმით გაყოფილი; შემდეგ წარმოდგენილია ოთხი უბრალო დამატება (ქართულ ენაში, რუსულ ენაში, ისტორიასა და არითმეტიკაში). რომელთაგან პირველი ორი მძიმითაა ერთმეორისაგან გაყოფილი, უკანასკნელ ორ უბრალო დამატებას კი „და“ აკავშირებს, რის გამო მათ შორის მძიმე არაა დასმული.

ამ მაგალითის პუნქტუაციური ანალიზიდან ნათლად ჩანს, რომ შერეული ტიპის შერწყმულ წინადადებაში მძიმის ხმარება წარმოებს იმ წესების მიხედვით, რომლებიც მიღებულია რამდენიმე ერთგვარწევრიანი ცალკეული წინადადებისათვის. ნარევი ტიპის შერწყმულ წინადადებაში მძიმის ხმარების საფუძველი სინტაქსურ-სემანტიკურია.

მძიმე განმეორებულ სიტყვებთან

წესი. წინადადებაში განმეორებული სიტყვები მძიმით გაიყოფა; მაგალითები: „მოუხშირა, მოუხშირა, წამოზარდა, წამოზარდა“ (რ. ერ.); „დიღხანს, დიღხანს ფიქრობდა კაცია გლეხის მდგომარეობაზე“ (ე. წინ.).

ერთისა და იმავე სიტყვის განმეორება წინადადებაში უფრო მეტად მხატვრული მიზანდასახულობით ხდება. სიტყვას განმეორებით მეტი ექსპრესული ძალა ენიჭება, ხაზგასმულია განმეორებული სიტყვის მნიშვნელობა. ამრიგად, სიტყვის განმეორება წინადადებაში სტილისტიკური მოთხოვნების საფუძველზე ხდება. მაგრამ წინადადების წევრის განმეორებამ თავისებური კონსტრუქციის წინადადება მოგვცა, ე. ი. წინადადებამ თავისებური ფორმა მიიღო. ასეთ წინადადებაში მძიმის ხმარების საფუძველი სინტაქსურ-სტილისტიკურია.

2. მძიმე განკერძოებულ სიტყვასა და გამოთქმასთან

განკერძოებული სიტყვა (თუ გამოთქმა) წინადადებასაგან განკერძოებით დგას, წინადადების ნაწილს არ შეადგენს, მაგრამ აუცილებელია წინადადების სხვადასხვა სემანტიკური ნიუანსის, სტილისტიკური იერის გადმოსაცემად. ამ დანიშნულებას განკერძოებული სიტყვა (თუ გამოთქმა) ასრულებს წინადადებაში ჩართვით, საიდანაც იგი მძიმითაა გამოყოფილი.

მძიმე განკერძოებულ განსაზღვრებასთან

იმის მიხედვით, თუ განკერძოებული განსაზღვრება სად დგას წინადადებაში (შუაში, ბოლოში, თავში). მძიმე სხვადასხვა ადგილას იწერება.

I წესი. განკერძოებული განსაზღვრება თუ წინადადების შუაშია, თავისი მიმყოლი სიტყვებით მიძიებით გამოიყოფა წინადადებისაგან; მაგალითები: „ფრინველნი, ჯერ კიდევ ძილით მოცულნი, დღის მოლოდინით კრებიან“ (ა. ყაზ.); „კესოს ყვავილების ბალი, გეგმაზე გაკეთებული, მოირთო, მოიკაშმა“ (ი. ჭავ.).

II წესი. განკერძოებული განსაზღვრება თუ წინადადების ბოლოშია, თავისი მიმყოლი სიტყვებით მიძიით გამოიყოფა წინადადებისაგან; მაგალითები: „თვალი შეასწრო გიორგის, კაკლის ქვეშ მწოლარეს“ (ი. ჭავ.); „მოქუხდა მდინარე, ტალღებაზვირთებული“.

III წესი. როცა საზღვრული ჩავარდნილია, განკერძოებული განსაზღვრება თავისი მიმყოლი სიტყვებით მიძიით გამოიყოფა წინადადებისაგან; მაგალითები: „(ვთქვათ) (ლუარსაბს,) სიზარმაცით გადაგვარებულს, ხელის განძრევაც ეზარებოდა“; (ვთქვათ: „მთა,) თოვლისაგან გათეთრებული, ლამაზად მოჩანდა“.

განკერძოებულ განსაზღვრება რომ თავისი მიმყოლი სიტყვებით საზღვრულის წინ გადმოვსვათ, ე. ი. ვაქციოთ ჩვეულებრივ განსაზღვრებად, განსაზღვრებასა (მსაზღვრელსა) და საზღვრულს შორის მიძიმის დასმა არაა საჭირო. ასეთი ოპერაცია გრამატიკულად დასაშვები ხდება, მაგრამ სტილისტიკურად ზოგჯერ—არა; მაგალითად: „ჯერ კიდევ ძილით მოცულნი ფრინველნი დღის მოლოდინით კრებიან“. ეს წინადადება გრამატიკულად რაიმე შეცდომას არ შეიცავს, მაგრამ სტილისტიკურად გაუმართავია: ასე წარმოდგენილი განსაზღვრება მოჩანს გაქიანურებული, სიტყვები ფრაზაში არაბუნებრივად დალაგებული. ასეთივე სტილისტიკური ნაკლოვანება აღმოაჩნდება II წესის მეორე წინადადებასაც, თუ იქ განკერძოებული განსაზღვრება საზღვრულის წინ მოვაქციეთ: „თვალი შეასწრო კაკლის ქვეშ მწოლარე გიორგის“... განსაზღვრების განკერძოებით, წინადადების ასეთი კონსტრუქციით, დამწერი უფრო ზუსტად გადმოგვცემს გადმოსაცემის შინაარსს, ე. ი. იგი ამას სტილის-

ტიკური მიზანდასახულობით აკეთებს. მაშასადამე, განკერძოებულ განსაზღვრებასთან მძიმის ხმარების საფუძველი სინტაქსურ-სტილისტიკურია.

ამ სტილისტიკური იერის დანახვა მკითხველს ზოგჯერ უძნელდება, იმდენად მკრთალია; შევადაროთ: „მოქუხდა ტალღებაზვირთებული მდინარე“ და „მოქუხდა მდინარე, ტალღებაზვირთებული“...

III წესის მაგალითებში განსაზღვრების აღმნიშვნელი სიტყვები (I წინადადებაში — გადაგვარებულს, II წინადადებაში — გადათეთრებულს) რომქვემდებარებოდ მივიჩნიოთ (რაც სხვა კონტექსტში სიტყვის ჩავარდნის გამოა მოსალოდნელი), მაშინ მათი მძიმით გამოყოფა წინადადებისაგან დაუშვებელი იქნება.

მძიმე დანართთან

დანართი სახელით გამოხატულ წინადადების წევრს დაერთვის და განმარტავს მას. იგი წინადადებისაგან განკერძოებით დგას და მისგან მძიმით გამოიყოფა.

I წესი. უკავშირო. დანართი, თავისი მიმყოლი სიტყვებით, მძიმეებით გამოიყოფა წინადადებისაგან; მაგალითები: „მე, ქართველი ბუხაძე, ბალყარეთის მთებთან ვწევარ“ (ი. აბაშ.); „ილია ჭავჭავაძე, განთქმული ქართველი მწერალი, დიდად დააფასა საბჭოთა ხელისუფლებამ“.

II წესი. კავშირიანი დანართი თავისი მიმყოლი სიტყვებით მძიმეებით გამოიყოფა წინადადებისაგან; მაგალითები: „მე, როგორც ქვეყნის შვილს, თერგის სახე უფრო მომწონს“ (ი. ჭავ.); „ლუარსაბი, გვარად თათქარიძე, ი. ჭავჭავაძის მოთხრობის გმირია“.

II წესს განეკუთვნება მაიგივებელკავშირიანი (ანუ, ესე იგი) დანართის მაგალითებიც, სადაც ასეთი კავშირით ორი (და მეტი) სინონიმური ცნების აღმნიშვნელი სიტყვაა ერთმანეთთან დაკავშირებული; მაგალითები: „გურიის მუშა ხალხს, ანუ გლეხკაცობას, თოფისთვის მოეკიდა ხელი“ (ე. ნინ.); „ვაჟა-ფშაველა, ესე იგი ლუკა რაზიკაშვილი, ფშავეში დაიბადა“.

მძიმე განკერძოებულ გარემოებასთან

განკერძოებული გარემოება წინადადების წევრი არაა; იგი წინადადებისაგან განკერძოებით დგას. განკერძოებული გარემოების აღმნიშვნელი სიტყვა თავისი მიმყოლი სიტყვებით წინადადებისაგან მძიმეებით გამოიყოფა. მომეტებულად ადგილისა და დროის განკერძოებული გარემოება გვხვდება მეტყველებაში.

განკერძოებული გარემოება, დაერთვის რა წინადადების შესაბამის წევრს, აძლიერებს ამ უკანასკნელის მნიშვნელობას. განკერძოებული გარემოება (ადგილის, დროისა) შეიძლება ერთზე მეტიც იყოს წინადადებაში; ისინი სათანადო წევრის (ადგილის ან დროის გარემოების) მნიშვნელობის ზედმიწევნით განმარტების საქმეს ემსახურებიან.

ა. I წესი. განკერძოებული ადგილის გარემოების აღმნიშვნელი სიტყვა, თუ ის წინადადების შუაშია, თავისი მიმყოლი სიტყვებით წინადადებისაგან მძიმეებით გამოიყოფა; მაგალითები: „ვენახის ბოლოში, კაკლების გასწვრივ, ბოსტანი იყო გამართული“ (ნ. ლომ.); „ქვევით, შორს, უფსკრულში, მდინარე მოქუხს“.

II წესი. განკერძოებული ადგილის გარემოების აღმნიშვნელი სიტყვა, თუ ის წინადადების ბოლოშია, თავისი მიმყოლი სიტყვებით წინადადებისაგან ერთი მძიმით გამოიყოფა; მაგალითი: „კოლმეურნეებმა წისქვილი ააშენეს სოფლის ქვემოთ, მდინარის პირად“.

ბ. I წესი. განკერძოებული დროის გარემოების აღმნიშვნელი სიტყვა, თუ ის წინადადების შუაშია, თავისი მიმყოლი სიტყვებით წინადადებისაგან მძიმეებით გამოიყოფა; მაგალითები: „მეორე დღეს, დილით ადრე, გამოსულიყო ზაალ აივანზე და ჭალებს გაჰყურებდა“ (ა. წერ.); „დღეს, 20 მაისს, დღის 5 საათზე, შედგება VIII კლასის მოწაფეთა კრება“.

II წესი. განკერძოებული დროის გარემოების აღმნიშვნელი სიტყვა, თუ ის წინადადების ბოლოშია, თავისი მიმყოლი სიტყვებით წინადადებისაგან ერთი მძიმით გამოიყოფა; მაგალითი: „თეატრში ვიყავი შაბათს 22 მაისს“.

III წესი. როცა ერთ წინადადებაში არის სხვადასხვა გარემოების განკერძოებული გარემოება (დროის, ადგილის), მძიმის ხმარება იმ წესების

მიხედვით ხდება, რომლებიც მიღებულია ასეთ წინადადებაში შემავალ თითოეულ განკერძოებულ გარემოებიანი წინადადებისათვის; მაგალითი: „დღეს, 15 აპრილს, საღამოს 7 საათზე, თბილისში, მასწავლებელთა სახლში, შედგება ლიტერატურული წრის მეცადინეობა“.

მძიმე მიმართვასთან

მიმართვა წოდებითის ფორმაში მდგარი სახელია, რომელიც სინტაქსურ კავშირში არაა წინადადებების რომელიმე წევრთან; იგი წინადადებისაგან განკერძოებით დგას. მიმართვა თავისი მიმყოლი სიტყვებით წინადადებისაგან მძიმით გამოიყოფა.

I წესი. მიმართვა თუ წინადადების თავშია, ის თავისი მიმყოლი სიტყვებით მძიმით გამოიყოფა წინადადებისაგან; მაგალითები: „გიგლავ, გეყოფა სწავლა“ (რ. ერ.); „ჩვენო არაგვო, რა რიგ მიყვარხარ!“ (ნ. ბარათ.).

II წესი. მიმართვა თუ წინადადების ბოლოშია, ის თავისი მიმყოლი სიტყვებით წინადადებისაგან მძიმით გამოიყოფა; მაგალითები: „შენი მშობელი დედა ვარ, შვილო.“ (ი. გოგ.); „რას ზუზუნებ, ბზუილა ფუტკარო?“ (შ. მღვ.).

III წესი. მიმართვა თუ წინადადების შუაშია, ის თავისი მიმყოლი სიტყვებით მძიმეებით გამოიყოფა წინადადებისაგან; მაგალითები: „მე მესმის, ჭკვიანო პეტრე, შენი გულის ვითარება“ (ი. ჭავ.). „მოძრაობა და მარტო მოძრაობა არის, ჩემო თერგო, ქვეყნის ღონისა და სიცოცხლის მიმცემი“ (ი. ჭავ.).

IV წესი. მიმართვა თუ ერთზე მეტია წინადადებაში, ისინი თავ-თავისი მიმყოლი სიტყვებით ცალ-ცალკე მძიმეებით გამოიყოფა წინადადებისაგან; მაგალითი: „მზეო, დამხედე, წვიმავ, დამნამე, კლდეო მაღალო, შეინახე ჩემი ფესვები!“ (ვაჟა).

V წესი. თუ მიმართვა წინადადებაში და კავშირის წინაა ან შემდეგ, ის თავისი მიმყოლი სიტყვებით და კავშირისაგან მძიმით გამოიყოფა; მაგალითები: „მოდო, ჩემო ნიკო, და ამოყანა გამოვიყვანოთ!“ „გაკვეთილს ვამზადებ და, ჩემო დაიკო, ხელს ნუ შემიშლი!“

მიმართვიან წინადადებაში წინადადების ბოლოს ის ნიშანი (წერტილი, კითხვითი, ძახილისა, კითხვით-ძახილისა...) იხმარება, რაც საერთოდ წინადადებას შეეფერება.

მძიმე ჩართულ სიტყვასა და გამოთქმასთან

ჩართული სიტყვით თუ გამოთქმით წინადადება ლე-
ბულობს სხვადასხვა სემანტიკურ-სტილისტიკურ იერს,
გამოხატავს იმას, თუ როგორ უყურებს დამწერი „წი-
ნადადებაში გამოთქმულ აზრს: სწყინს მას, ახარებს,
დარწმუნებულია, საეგებიოდ თუ საეპვოდ მიაჩნია და
სხვა“¹.

ამის გამოსახატავი გრამატიკული, ფორმობრივი სა-
შუალებებია სიტყვები და გამოთქმები: „საბედნიეროდ,
სამწუხაროდ, მართალია, მგონია, უთუოდ, რა თქმა უნ-
და, მოგეხსენებათ, მართლაც, თავისთავად ცხადია,
როგორც ჩანს, აშკარაა, თითქოს, ასე ვთქვათ, ცოტა
არ იყოს, უნდა გამოვტყდეთ, რა ვიცი და სხვა“...
„ჩართული სიტყვა გვიჩვენებს აგრეთვე ერთგვარ დამო-
კიდებულებას წინ გამოთქმულ აზრებთან. საამისოდ იხ-
მარება სიტყვები: მაშასადამე, ამგვარად, პირიქით, გარ-
და ამისა, დასასრულ, ერთი სიტყვით და სხვა“... „ჩარ-
თულია აგრეთვე აზრების თანამიმდევრობის გამომხატ-
ველი სიტყვები: ჯერ ერთი, მეორე, მესამეც, მეოთხეც
და შემდეგი. ჩართულია აგრეთვე ზოგიერთი ფიცილის
ფორმულა: ჩემმა მზემ, ღმერთმანი, დედაშვილობას,
ძმობამ და სხვ. ჩართულია აგრეთვე საალერსო სიტყვე-
ბი: გენაცვა (გენაცვალე), გეთაყვა (გეთაყვანე), შენი
პირიმე, შენი კვნესამე, შვილოსან და სხვა“².

ჩართული სიტყვა თუ გამოთქმა წინადადების ნაწილი
არაა, წინადადებისაგან განკერძოებით დგას და მისგან
მძიმით გამოიყოფა.

ჩართულის როლს ასრულებს ზოგჯერ მთელი წინადა-
დებაც.

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკა, წინტაქსი, 1953, გვ. 70.

² იქვე.

I წესი. ჩართული სიტყვა ან გამოთქმა თუ წინადადების თავშია, ის წინადადებისაგან მძიმით გამოიყოფა; მაგალითები: „მართლაც, ბურსა-ჭირშიაც სიცოცხე მოტყდა“ (ა. ყაზ.); „როგორც გეტყობათ, თქვენ ავად ხართ“; „ესხადია, თქვენს მოვალეობას პირნათლად შეასრულებთ“; „მგონი, ხვალ მზიანი დღე იქნება“; „ძმობამ, გამიწიე დახმარება“; „გეთაყვა, სკოლაში კარგად უნდა ისწავლო!“.

II წესი. ჩართული სიტყვა ან გამოთქმა თუ წინადადების ბოლოშია, ის წინადადებისაგან მძიმით გამოიყოფა; მაგალითები: „ის დღეს აღარ მოვა, როგორც ჩანს“; „თქვენმა მდგომარეობამ შემაწუხა, რა თქმა უნდა“; „ყველაფერი რიგზე მოეწყო, შენი ჭირიმე“.

III წესი. ჩართული სიტყვა ან გამოთქმა თუ წინადადების შუაშია, ის წინადადებისაგან მძიმეებით გამოიყოფა, მაგალითები: „პირველად სიმონას, ცოტა არ იყოს, სწყინდა ეს მეტი სახელი“ (ნ. ლომ.); „მე, სწორად მოგახსენოთ, ძალიან შევიჩვიე ჩემი ბატონი“ (ი. ჭავ.); „დათი-კო, როგორც მოგეხსენებათ მამისურთა ბავშვის ამბავი, მეტად გაუზიადებული რამ იყო“ (ი. ჭავ.); „თქვენ, როგორც გეტყობათ, გაუბედავი კაცი ყოფილხართ“ (დ. კლდ.); „ეგ, გენაცვალე, მეც ვიცოდი“.

IV წესი. ჩართული წინადადება შეიძლება მძიმით გამოეყოს იმ წინადადებას, რომელსაც ჩაერთვის; მაგალითი: „თქვენი ინიციატივა, მართალი გითხრათ, ძალიან მოსაწონია“.

ჩართული წინადადება მარტო მძიმით არ გამოეყოფა იმ წინადადებას, რომელსაც ჩაერთვის, არამედ მძიმესთან ერთად ხშირად მოითხოვს ტირეს ან მხოლოდ ტირეს, ანდა ფრჩხილებს (მაგალითები სათანადო სასვენი ნიშნების დახასიათებასთან იქნება მოყვანილი).

V წესი. თუ ერთ წინადადებაში მიმართვაცაა და ჩართულიც, ისინი წინადადებისაგან თავისი მიმყოლი სიტყვებით მძიმეებით გამოიყოფა; მაგალითები: „ვახტანგ, როგორც ჩანს, შენ არ ხუმრობ! „ჩემო ნინო, შეილოსან, ერთი ჭიქა წყალი მომაწოდე!“

VI წესი. თუ წინადადებაში ჩართული სიტყვა (ან გამოთქმა) „და“ კავშირის წინაა ან შემდეგ, ის „და“ კავშირისაგან მძიმით გამოიყოფა, მაგალითები: „ტყეში ბევრი ვიარეთ და, ცოტა არ იყოს, დავიბენით კიდეც“; „თქვენ მოწაფე ხართ, მგონი, და მეტი თავაზიანობა გმართებთ!“.

ჩართული სიტყვა არ უნდა მივიჩნიოთ წინადადების წევრად და, პირიქით, წინადადების წევრი არ უნდა მივიჩნიოთ ჩართულად; მათ შორის დიდი განსხვავებაა: სინ-

ტაქსური, სტილისტიკური, პუნქტუაციური. შევადაროთ მაგალითები:

№№ რიგ.	ჩ ა რ თ უ ლ ი ა	წინადადების წევრია
1.	გივი, ცხ ა დ ი ა, დღეს და- იგვიანებს.	1. გივის დაგვიანება დღეს ცხ ა დ ი ა.
2.	ა მ რ ი გ ა დ, წარმატებებს შრომით უნდა მივალწიოთ.	2. ა მ რ ი გ ა დ აშენებული სახლი მომწონს.
3.	რ ო გ ო რ ც ჩ ა ნ ს, შიგნით უფრო ცუდია.	3. რ ო გ ო რ ც ჩ ა ნ ს გარე- დან, შიგნით ისეთი არაა.

მძიმე მიგებით ნაწილაკთან

მიგებითი ნაწილაკი, გვხვდება რა წინადადებასთან, აღნიშნავს უმთავრესად დასტურს ან უარყოფას ამ წინადადებით გადმოცემული აზრისას.

მიგებითი ნაწილაკი, დადასტურებითი იქნება ის თუ უარყოფითი, წინადადების ნაწილი არაა, წინადადებისაგან განკერძოებით დგას და მისგან მძიმით გამოიყოფა (მიგებითი ნაწილაკი ზოგჯერ წინადადების როლში გვევლინება, ცალკეა წარმოდგენილი).

I წესი. როდესაც დადასტურების აღმნიშვნელი მიგებითი ნაწილაკები — ჰო, კი, (დიალ) — დაერთიან წინადადებას, ისინი წინადადებისაგან მძიმით გამოიყოფიან; მაგალითები: „ჰო, უკვე წასვლის დროა“; „დიალ, დიალ, გავიგეთ!“ (ი. ჭავ.); „კი, მართალი მოგახსენეთ“.

II წესი. როდესაც უარყოფის აღმნიშვნელი მიგებითი ნაწილაკები — არა, ვერა — დაერთიან წინადადებას, ისინი წინადადებისაგან მძიმით გამოიყოფა; მაგალითები: „არა, მე სადაური ფირალის გამქცევი ვარ!“ (ე. ნინ.); „ვერა, ვერ მოგცე შენი ზაქარო!“ (ი. ჭავ.).

III წესი. თუ წინადადებაში მიგებითი ნაწილაკი მიმართვის ან ჩართული სიტყვის წინაა ან შემდეგ, მათგან იგი (მიგებითი ნაწილაკი) მძიმით გამოიყოფა; მაგალითები: „კი, ძმაო, მაგ დავალებას შევასრულებ“; „კი, როგორც ეტყობა, მართალი კაცია“; „ამხანაგო, დიალ, თქვენთვის გასაგონად ვთქვი“. „არა, გენაცვალე, სათამაშოდ მე არ მცალია“; „ჩემმა მზემ, არა, გასამრჯელოს არ ავიღებ“.

მიგებითი ნაწილაკი წინადადებაში ზოგჯერ ძლიერ ემოციას გამოხატავს, რაც ძახილის ნიშნით აღინიშნება. ასეთი ნაწილაკი¹ თუ წინადადების წევრს ახლავს (ან წინადადების წევრის როლშია), განცალკევებულად არ ჩაითვლება და მისი მძიმით გამოყოფა წინადადებისაგან დაუშვებელია; ამის მაგალითებია: „შენ არა გაქვს მტკიცე ნებისყოფა“; „ბევრი ვეხვეწე და ვერას გაეხდი“; „მე შენ კი გითხარი“; „თქვენს შეკითხვაზე ჰო მოგახსენეთ“ და სხვ.

მძიმე შორისდებულთან

შორისდებული წინადადების ნაწილს არ წარმოადგენს, წინადადებისაგან განკერძოებით ღვას და მისგან მძიმით ან ძახილის ნიშნით გამოიყოფა.

როცა შორისდებულთა ძლიერი ემოცია არ არის გადმოცემული, მაშინ იგი (შორისდებული) წინადადებისაგან მძიმით გამოიყოფა (ძლიერი ემოციისას ძახილის ნიშანი იხმარება).

I წესი. შორისდებული თუ წინადადების თავშია, მაშინ იგი წინადადებისაგან ერთი მძიმით გამოიყოფა; მაგალითები: „ვიშ, რა ლამაზად იღვიძებს ბუნება მიძინებულის!“ (გ. ორბ.); „ახ, ნეტავ შენ, მთაო მაღალო!“ (ი. ევდ.).

II წესი. შორისდებული თუ წინადადების ბოლოშია, მაშინ იგი წინადადებისაგან ერთი მძიმით გამოიყოფა; მაგალითები: „ეგ ველარ მოვიფიქრე, ბიჭოს!“ (ი. ჭავ.). „ეს რა მომსვლია, კაცო, უჰ!“

III წესი. შორისდებული თუ წინადადების შიგნითაა, იგი წინადადებას მძიმეებით გამოიყოფა; მაგალითები: „დავით, ჰე, რას ჩადიხარ!“ მაგრამ, ეჰ, კაცო, მე მაგ სიკვდილმა გულის ჭრილობა არ გამიჭრთელა“ (ი. ჭავ.).

¹ რომელიც ამ შემთხვევაში, რასაკვირველია, მიგებით ნაწილაკად არ ჩაითვლება.

3. მძიმე რთულ წინადადებაში

მძიმე რთულ თანწყობილსა და ქვეწყობილ წინადადებებში ფართოდ იხმარება. რთულ წინადადებაში შეიძლება გაერთიანებული იყოს ორი ან მეტი მარტივი და შერწყმული წინადადება, რომლებიც რთული წინადადების შედგენილობაში შედიან თანწყობის ან ქვეწყობის გზით. რთული წინადადების შემადგენელ ნაწილებს შეიძლება თან ახლდეს ერთი ან რამდენიმე განკერძოებული სიტყვა და გამოთქმა, რომლებიც საბოლოო ანგარიშში რთული წინადადების შედგენილობაში შედიან და გარკვეულ სემანტიკურ-სტილისტიკურ ფუნქციას ასრულებენ. შეიძლება რთული წინადადება კიდევ უფრო რთული კონსტრუქციისა იყოს: თანწყობილი და ქვეწყობილი ერთად იყოს გაერთიანებული თავ-თავისი მარტივი, შერწყმული და განკერძოებული სიტყვებითა და გამოთქმებით. ამ რთული სტრუქტურის წინადადებათა ნაწილებს შორის კავშირის მისაგნებად დიდი მნიშვნელობა ეძლევა საერთოდ სასვენი ნიშნებისა და კერძოდ მძიმის დანიშნულების საფუძვლიან ცოდნას, მის სწორად გამოყენებას.

რთულ წინადადებაში მძიმე წინადადების სინტაქსური ანალიზის საფუძველზე იხმარება. როგორც რთული თანწყობილი წინადადება, ისე რთული ქვეწყობილი არის კავშირიანი და უკავშირო. კავშირები ან კავშირად გამოყენებული სიტყვები მძიმის ადგილის ფორმობრივი მაჩვენებელია. თუმცა წინადადების სტრუქტურის არცოდნის შემთხვევაში მძიმის ადგილის ასეთი ფორმობრივი მიმთითებელი ზოგჯერ მძიმის უმართებულოდ ხმარების მიზეზადაც გვევლინება. უკავშირო რთულ წინადადებაში კი მძიმის ხმარება უშუალოდ წინადადების ანალიზს ემყარება.

მძიმე რთულ თანწყობილ წინადადებაში

რთულ თანწყობილში მარტივ „წინადადებათა დასაკავშირებლად გამოყენებულია ყველა სახის მაერთებელი კავშირები: მაჯგუფებელი, მაცალკეებელი, მაპირისპირებელი და მადგივებელი, მაგრამ უმეტესად სამი პირველი“¹. რთული თანწყობილი წინადადება აგრეთვე უკავშირო სახისაც არის.

I წესი. რთულ თანწყობილ წინადადებაში მაჯგუფებელი „და“ კავშირის წინ მძიმე არ იხმარება; მაგალითები: „თოფების ხმა გაისმა და მალე სულ სხვა სანახავი ვნახე“ (ვაჟა); „ქარი ამოვარდა და წვიმა დაიწყო“².

II წესი. როცა რთული თანწყობილი წინადადების ნაწილებში მეორდება „არც“ ან „ვერც“ ნაწილაკები, ერთი წინადადება მეორისაგან მძიმით გამოიყოფა იმ შემთხვევაში, თუ წინადადებაში „და“ კავშირი არაა; მაგალითები: „არც ბულბული გალობდა, არც შაშვი ჭახჭახებდა“; მაგრამ: „არც ბულბული გალობდა და არც შაშვი ჭახჭახებდა“. „ვერც მე მივაგენ კურდღლის სადგომს, ვერც სხვა მონადირეებმა იპოვეს რამე;“ მაგრამ: „ვერც მე მივაგენ კურდღლის სადგომს და ვერც სხვა მონადირეებმა იპოვეს რამე“.

III წესი. როცა თანწყობილ წინადადებაში მაცალკეებელი კავშირი (ხან—ხან, ხან—ხან კიდევ, ან—ან, ან—ანდა, ან—ან კიდევ...) მეორ-

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, სინტაქსი, 1953, გვ. 75.

² ტრ. თ ა ბ უ კ ა შ ვ ი ლ ს მოჰყავს რთული თანწყობილი წინადადების ისეთი მაგალითები, სადაც „და“-ს წინ მძიმეა: „ღვინო არსად იყო, და ეშპაკები ტიკებს ალბოზღნენო“... „კონსტანტინემ ჯარი წაიყვანა ქართლიდან, და ფეოდალები ულაშქროდ დარჩნენ“... ბოლოს ასკვნის: „და“ კავშირის წინ მძიმე უნდა დაისვას „იმ შემთხვევაში, როცა იგი აერთებს ორ წინადადებას, რომელიც განსხვავებული არიან ქვემდებართა და შემასმენლით („სასვენი ნიშნების ხმარება“, გვ. 42—43).

ქართულ თანწყობილ წინადადებაში „და“-ს წინ მძიმე არ დაისმის. ასეთ წინადადებაში მძიმე მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება დაისვას. თუ „და“-ს წინ რომელიმე განკერძოებული სიტყვა ან გამოთქმა იქნება, ასეთი შემთხვევა თეორიულად დასაშვებია, თუმცა გავრცელებული არაა ქართულში; მაგალითად: „ცა მოიღრუბლა, როგორც ჩანს, და გაწვიმდე-

დება, მძიმე დაისმის ასეთი კავშირების წინ, გარდა პირველად ხმარებულია და იმ კავშირისა, რომელსაც წინ „და“ კავშირი უსწრებს; მაგალითები: „ხან ქარიშხალი ამოვარდებოდა, ხან წვიმა მოდიოდა, ხან კიდეც მზე გამოაჰყეტდა თვალებს“; მაგრამ: „ხან ქარიშხალი ამოვარდებოდა, ხან წვიმა მოდიოდა და ხან კიდეც მზე გამოაჰყეტდა თვალებს“; „ამბის შესატყობინებლად ან ნიკო უნდა წავიდეს გივისთან, ან ნინომ წერილი გაგზავნოს, ან ტელეფონით მე დაველაპარაკები“; მაგრამ: „ამბის შესატყობინებლად ან ნიკო უნდა წავიდეს გივისთან, ან ნინომ წერილი გაგზავნოს და ან ტელეფონით მე დაველაპარაკები“.

IV წესი. რთულ თანწყობილ წინადადებაში მაპირისპირებელი კავშირების (მაგრამ, ხოლო...) წინ მძიმე დაისმის; მაგალითები: „თავკების ზარი გაიმართა, მაგრამ ისევ ფიცხელა ამხნევებდა მათ“ (ვაჟა); „ოთარი ნელი ნაბიჯით აჰყვა მწვერვალს, ხოლო ზურაბი დაბლა დარჩა“.

V წესი. რთულ თანწყობილ წინადადებაში მაპირისპირებელი კავშირი „კი“ არასოდეს არ იწყებს წინადადებას, ამიტომ მის წინ კი არ დაისმის მძიმე, არამედ იქ, სადაც ერთი წინადადება მთავრდება და მეორე იწყება; მაგალითები: „გიტო ფეხზე იდგა, დათიკო კი წინ და უკან დადიოდა ოთახში“ (ი. ჭავ.); „ჩვენ ვმხიარულობდით, ისინი კი მოწყენილნი იყვნენ“.

VI წესი. რთულ თანწყობილ წინადადებაში თუ გაერთიანებულია ისეთი წინადადება, რომელშიაც რამდენიმე ერთგვარი წევრია, აგრეთვე თანწყობილში გაერთიანებული წინადადებები შეიცავენ განკერძოებულ სიტყვებსა და გამოთქმებს, მძიმე იმ წესების მიხედვით იხმარება, რომლებიც ასეთი ტიპის წინადადებებისათვის ცალ-ცალკეა გათვალისწინებული; მაგალითი: „ოთარაანთ ქვრივმა, შვილის საქციელით აღელვებულმა და შეწუხებულმა, ბევრი იდარდა, მაგრამ როგორც ვიცით, ნათესავები, მოყვრები და მეზობლები ვერ ჩაერეოდნენ მის საქმეში“.

ბა!“; ან: „ცა მოიღრუბლა, გიორგი, და გაწვიმდება“. თუმცა აქ განკერძოების შემთხვევები არა აქვს მხედველობაში ავტორს. არც მაშინ დაისმის „და“-ს წინ მძიმე, როცა რთულ თანწყობილ წინადადებაში „და“ კავშირი მაპირისპირებელი კავშირის „კი“-ს გასაძლიერებლად არის გამოყენებული. ასეთ წინადადებაში — „მე იმისათვის თავსაც არ დავზოგავდი, და ის კი ამის ღირსი არ ყოფილა“ — „და“-ს წინ მძიმე არ უნდა; არც „და“ კავშირი სჭირდება „კი“ კავშირს გასაძლიერებლად. უამისოდაც ზუსტად ასრულებს ის თავის გრამატიკულ და სტილისტიკურ ფუნქციას: „მე იმისათვის თავს არ დავზოგავდი, ის კი ამის ღირსი არ ყოფილა“.

VII წესი. უკავშირო რთულ თანწყობილ წინადადებაში მძიმე დაის-
მის ყოველი მარტივი წინადადების დასასრულს, გარდა უკანასკნელისა;
მაგალითები: „იქეჭა, გრგვინვა მოისმა, იელვა საღლაც ცაშია“ (რ. ერ.);
„გამოზაფხულდა, გათბა ღღე, შემოგვებიზენ მერცხლები“ (რ. ერ.).

VIII წესი. უკავშირო რთულ თანწყობილ წინადადებაში შემავალ
უკანასკნელ წინადადებაში შეიძლება იყოს კავშირი, რომლის წინ (თუ
„და“ კავშირი არაა) მძიმე იწერება; მაგალითი:

„მის დროს იყო ყვინობა,
მეფე ყვინს ჰმორჩილებდა,
მაგრამ თავის ქვეყნის საქმეს
თვის ნებაზე განაგებდა“ (ი. ჭავ.).

IX წესი. რთულ თანწყობილ წინადადებაში ჩართული სიტყვა ან
გამოთქმა თუ „და“ კავშირის მოსდევს, იგი წინადადებისაგან მძიმეებით
უნდა გამოიყოს, რის გამო ერთი მძიმე „და“-ს შემდეგ მოხდება; მაგა-
ლითები: „გვალეები დაიწყო და, უეჭველია, ვენახებს გაუჭირდება“
„გაისმა ჭექა-ქუხილი და, მგონი, საღლაც სეს მეხიც დაეცა“.

X წესი. რთულ თანწყობილ წინადადებაში ჩართული სიტყვა ან გა-
მოთქმა მძიმით გამოიყოფა წინადადებისაგან მაშინაც კი, როცა ის ისეთ
კავშირის (მაგრამ, ხოლო...) მოსდევს, რომელიც მძიმითაა გამოყოფილი
წინა წინადადებისაგან; მაგალითები: „მოურავი საძაგელი კაცი იყო,
მაგრამ, სამწუხაროდ, მამაჩემი მაინც ვერ ელეოდა“; „დათიკო ცხოვრე-
ბაში ზნედაცემულობას ავლენდა, ხოლო, როგორც ცნობილია, გაბრო
საუკეთესო ადამიანური თვისებების მქონე იყო“.

XI წესი. როცა რთულ თანწყობილ წინადადებაში შედის რამდენიმე
კავშირიანი და უკავშირო მარტივი (ან შერწყმული) წინადადება, რომ-
ლებიც შეიცავენ განკერძოებულ სიტყვებსა და გამოთქმებს, მძიმე და-
იწერება ყოველი მარტივი (ან შერწყმული) წინადადების ბოლოს კავში-
რიანი და უკავშირო (თანწყობილი) წინადადებისათვის მიღებული წესე-
ბის მიხედვით და მათში შემავალი თითოეული წინადადების შიგნით კი —
ამ წინადადებისათვის გათვალისწინებული წესების მიხედვით; მაგალითი:
„გოჩამ, როგორც ჩვეოდა, მშვიდად, დაკვირვებით დაიწყო ხევის საქმის
გამოძიება, ბრალდებულებსაც მიეცათ კითხვაზე მოფიქრებული პასუხის
გაცემის საშუალება, მაგრამ ხალხი, მოულოდნელობის გრძნობით შეაყ-
რობილი, შინაგან, იღუმალ ღელვას განიცდიდა და ყოველივე ამას გა-
მომეტყველებითაც გამოხატავდა“.

მძიმე რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში

რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში გაერთიანებული წინადადებები ერთმანეთთან დაკავშირებულია როგორც საკავშირებელი სიტყვებით, ისე უკავშიროდ. „რთული ქვეწყობილი წინადადების საკავშირებელი. სიტყვა ჩვეულებრივ დამოკიდებულშია, მაგრამ შეიძლება მთავარშიც იყოს მეორე საკავშირებელი სიტყვა, ან კიდევ მთავარშიც მოიპოვებოდეს სიტყვა, რომელიც დამოკიდებულ წინადადებას ვარაუდობს. ასეთი წყვილ-წყვილი საკავშირებელი სიტყვებია; სანამ — მანამ, როგორიც — ისეთი, როგორც — ისე, ისეთი — რომ, რამდენადაც — იმდენად და სხვა“¹.

„მთავრისა და დამოკიდებული წინადადების დასაკავშირებლად მოგვეპოვება ბრუნვიანი და უბრუნველი სიტყვები: მიმართებითი ნაცვალსახელები, რომლებიც იბრუნვიან, და მიმართებითი ზმნიზედები. ამათ გარდა, იმავე მიზანს ემსახურება მაქვემდებარებელი კავშირები, რომელთაც ბრუნვა არა აქვთ“².

რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში (კავშირიანი იქნება ის თუ უკავშირო) შემავალი წინადადებების ერთმანეთისაგან გამოსაყოფად უმთავრესად მძიმეა გამოყენებული. მძიმე ამ ფუნქციას თითქმის ერთგვარად ასრულებს ყველა ტიპის დამოკიდებულ წინადადებაში (ქვემდებარულში, დამატებითში, განსაზღვრებითში, გარემოებითსა და სხვა დამოკიდებულ წინადადებებში). ეს ბუნებრივიცაა: ამ წინადადებების აგებულება მიახლოებით ერთგვარია და მძიმეც ასეთ წინადადებებში აგებულების თავისებურების მიხედვით იხმარება. მთავრისადმი

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, სინტაქსი, 1359, გვ. 79.

² იქვე.

დამოკიდებულ წინადადებათა მიმართება და დამოკიდებულისადმი დამოკიდებულ წინადადებათა მიმართება ტიპობრივია, გარკვეულ კანონ-წესებზე დამყარებული; ამიტომ მძიმის ხმარებაც ამ სინტაქსურ საფუძველს ეყრდნობა, მტკიცე პუნქტუაციურ წესებს ექვემდებარება. მძიმის ხმარების სხვა სახის ვარიაციები, რომელთა რიცხვი არც ისე ცოტაა რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში, უმთავრესად ქვეწყობილში გაერთიანებულ მთავარ და დამოკიდებულ წინადადებათა შედგენილობის სპეციფიკის საფუძველზე არიან აღმოცენებულნი და რაიმე ახალი, დამატებითი წესების ფორმულირებას არ საჭიროებენ. სწორედ ამიტომ ქვეწყობილ წინადადებაში მძიმის ხმარების წესების შესწავლისათვის აუცილებლად საჭიროა ცალკე აღებული მარტივი, შერწყმული და განკერძოებულ სიტყვებიანი (ან გამოთქმებიანი) წინადადებების აგებულების თავისებურებათა მყარი ცოდნა, ასეთ წინადადებებში მძიმის ხმარების წესების საფუძვლიანი ცოდნა, ამ წესების პრაქტიკულად გამოყენების მტკიცე ჩვევა.

რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში მძიმის ხმარების ორიენტაციისათვის არსებითი მნიშვნელობა აქვს დამოკიდებული წინადადების ადგილმდებარეობას (ის მთავარი წინადადების თავშია, ბოლოშია თუ შუაში).

I წესი. თუ რთულ ქვეწყობილში დამოკიდებული წინადადება მთავარი წინადადების წინაა, დამოკიდებულის ბოლოს მძიმე დაისმის; მაგალითი: „რომ ჩაეფუჩეჩებინა თავისი მახეში გაბმა, ლუარსაბი კბილების კრაჰუნს მოჰყვა“ (ი. ჭავ-).

II წესი. თუ რთულ ქვეწყობილში დამოკიდებული წინადადება მთავარი წინადადების შემდეგაა, დამოკიდებულის წინ მძიმე დაისმის; მაგალითი: „რვა წლის ვიყავი, როდესაც სოფელს მომავორეს“ (ა. წერ.).

III წესი. თუ რთულ ქვეწყობილში დამოკიდებული წინადადება მთავარი წინადადების შუაშია, დამოკიდებული მთავარს მძიმეებით გა-

მოეყოფა; მაგალითი: „ცხენოსნებმა ნიშა, რომელიც უფრო თვალში მოუვიდათ, წინ გაიგდეს“ (ი. ევლ.).

IV წესი. კავშირიან რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში მძიმე მაშინ დაისმის კავშირის (ან კავშირად გამოყენებული სიტყვის) წინ, თუ ის (კავშირი) დამოკიდებულ წინადადებას იწყებს; მაგალითები: „ონისემ ერთბაშად ვერ მოიაზრა, რომ ფიფქ თოვლში ნადირობა მართლა საშიში იყო“ (ა. ყაზ.); „გორაზე გამოჩნდა გოჩა, რომელსაც თეთრი თმა გაშლოდა და თეთრად უმღელვარებდა“ (ა. ყაზ.); „ხანჯალმა უთხრა ხანჯალსა, რაც უნდა ეთქვა ენასა“ (ი. ევლ.); „მონადირე სწორედ ისე მოიქცა, როგორც ურჩიეს“ (ი. გოგ.); „გული ადგილიდან უნდა მიძრამოძრა კაცმა, თუ კაცს კაცის სიკეთე უნდა“ (ი. ჭავ.).

V წესი. კავშირიან რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში მძიმე იქ დაისმის, სადაც მთავარი წინადადება მთავრდება და დამოკიდებული იწყება, მიუხედავად იმისა, დამოკიდებულ წინადადებაში სად იქნება კავშირი (რომ, როდესაც (როცა) ...) — დამოკიდებულის თავში თუ შუაში; მაგალითები: „სოფელს რომ მიუახლოვდნენ, იმას გამოეგებნენ იქაური ყმაწვილი ბიჭები“ (ა. ყაზ.); „წვიმა როცა მოდის, ყანას სიცოცხლე ემატება“; „შენი ძმა როდესაც ჩამოვა, სალამო გავმართოთ“.

VI წესი. უკავშირო რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში მძიმე იქ დაისმის, სადაც მთავარი წინადადება მთავრდება და დამოკიდებული წინადადება იწყება, თუნდაც დამოკიდებულში არ იყოს (ე. ი. ჩავარდნილი იყოს) კავშირები: „რომ“, „თუ“; მაგალითები: „ნაბრძანები მაქვს, სხვა არ მივიღო“ (ა. წერ.); „ნუგზარს ბულით უნდოდა შეეტყო, ვინ შეატყობინა მთიულებს ეს ამბავი“ (ა. ყაზ.). მაგრამ უკავშირო ქვეწყობილ წინადადებაში მძიმეს უფრო მეტად ორწერტილი ან ტირე ცვლის, რომელთაც თავის ადგილას განვიხილავთ.

VII წესი. თუ რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში რამდენიმე დამოკიდებული წინადადებაა (მთავრისადმი დამოკიდებულნი ან დამოკიდებულის დამოკიდებულნი), მთავარი წინადადება დამოკიდებულისაგან და დამოკიდებული დამოკიდებულისაგან მძიმით ცალკეედება; მაგალითები: „რომ დაასრულა ეს ნატვრა, ნახა, რომ ფრთები ესხმება“ (ა. წერ.); „როცა დაინახა მგზავრი, რომელიც მგლურის ნაბიჯით მიდიოდა, როცა დაინახა უკან მიმავალი ცხენოსნები, რომელნიც მხიარულად მიაქროლებდნენ თავიანთ ბედაურებს, მწყემსს სახეზე რაღაც იღუმალი მღელვარება გამოეხატა“ (ა. ყაზ.).

VIII წესი. თუ რთული ქვეწყობილი წინადადების მთავარი ან დამოკიდებული წინადადება შერწყმულია, თანაც შეიცავს განკერძოებულ

სიტყვას ან გამოთქმას, მძიმე იმ წესების მიხედვით იხმარება, რომელიც ასეთი ტიპის წინადადებებისათვის ცალ-ცალკეა გათვალისწინებული; მაგალითი: „ტარიელმა, ავთანდილმა, ფრიდონმა, რომლებიც, როგორც ვიცით, შეუპოვრად ებრძოდნენ ბოროტ ძალებს, საბოლოოდ გაიმარჯვეს“.

IX წესი. როცა რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში „და“ კავშირი ორ ერთნაირ დამოკიდებულ წინადადებას აკავშირებს, მაშინ „და“-ს წინ ან შემდეგ მძიმე არ იხმარება, თუნდაც მას მოსდევდეს დამოკიდებულის რომელიმე კავშირი; მაგალითი: „ისინი მიეშურებოდნენ იმ ტაძრისაკენ, სადაც თემის ყრილობა უნდა მომხდარიყო, სადაც თემის საბჭო იყო გამართული და სადაც ერთხელ ხალხისაგან გადაწყვეტილებას ყველა მთიელი ემონებოდა და განუკითხველად ასრულებდა“ (ა. ყაზ.). ასეთ წინადადებაში „და“-ს წინ მძიმე არც მაშინ დაისმის, როცა დამოკიდებულის მოსაზღვრე კავშირი არა ჩანს, ჩავარდნილია.

X წესი. როცა რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში მთავარი წინადადება წარმოდგენილია შერწყმული წინადადებით, რომელსაც „და“-ს წინ დაერთვის (კვეთს) დამოკიდებული წინადადება, მაშინ დამოკიდებული მთავრის ნაწილებს ორივე მხრივ მძიმით უნდა გამოეყოს, რის გამო ერთი მძიმე „და“-ს წინ ხვდება; მაგალითი: „ჩემს უნებლიე გავიხედე სასტუმროში, ხადაც მარი იჯდა, და დაეინახე მისი დაფიქრებული სახე“ (ა. ყაზ.).

XI წესი. როცა რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში მთავარი წინადადება წარმოდგენილია თანწყობილი წინადადებით, რომელსაც „და“-ს წინ დაერთვის (კვეთს) დამოკიდებული წინადადება, მაშინ დამოკიდებული მთავრის ნაწილებს ორი მძიმით უნდა გამოეყოს, რის გამო ერთი მძიმე „და“-ს წინ ხვდება; მაგალითი: „ძიძიას მოაგონდა თავისი მოვალეობა, რომელიც ხალხის რწმუნებით ხელის მომკიდეს ანათესავებდა, და ამ ფიქრმა გამსჭვალა“ (ა. ყაზ.).

XII წესი. როცა რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში მთავარი წინადადება „და“ კავშირიანი შერწყმული ან თანწყობილი წინადადებითაა წარმოდგენილი და დამოკიდებული მთავარს დაერთვის (კვეთს) „და“-ს შემდეგ, დამოკიდებული მთავრის ნაწილებს ორი მძიმით უნდა გამოეყოს, რის გამო ერთი მძიმე „და“-ს შემდეგ მოხვდება; მაგალითები: „ჩვენ უკან აგვედევნა ერთი ცხენოსანი და, რომ დაგვეწია, მე ქლიბი მომაჩეჩა ხელში“ (ი. ჭავ.); „ალექსი ძლიერ დაწინაურდა და, როცა მდინარის გაღმა გავიდა, შეისვენა“.

XIII წესი. რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში რთული (ორმაგი) კავშირი (იმიტომ რომ, იმისათვის რომ...) ზოგჯერ მძიმით განიკვეთება; მა-

გალითები: „ვიძალეები იმიტომ, რომ ჩემ მამობილს სულ გავუფლანგე რაც-კი ჰქონდა“ (შ. არაგ.); „არ ჩამოვიდა ნიკო იმიტომ, რომ ავად გახდა“; „დავითი წარჩინებულად სწავლობს იმისათვის, რომ სამშობლოს გამოადგეს“; მაგრამ: (ლუარსაბმა ძმას) „ვერაფერი კი ვერ ჰკითხა, იმიტომ რომ რცხვენოდა“ (ი. ჭავ.)....

ასეთ შემთხვევაში რთული კავშირის მძიმით გაყოფა ხდება წინადადების როგორც სინტაქსური აგებულების, ისე სემანტიკური თავისებურების გათვალისწინების საფუძველზე, ე. ი. მძიმის ხმარება წარმოებს სინტაქსურ-სემანტიკურ საფუძველზე.

XIV წესი. როცა რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში მთავარ წინადადებად წარმოდგენილია მაპირისპირებელ კავშირიანი (მაგრამ, ხოლო...) წინადადება, რომლის კავშირსაც მოსდევს (ესაზღვრება) მთავარში მოქცეული დამოკიდებული (უმთავრესად დროის გარემოებითი) წინადადების კავშირი [როდესაც (როცა), რა წამს...], მაშინ მაპირისპირებელი კავშირის (მაგრამ, ხოლო...) წინ და შემდეგ მძიმე დაისმის; მაგალითები: „ბურჭებში მშვიდად ჩაიძინა ბავიამ, მაგრამ, რა წამს მიუახლოვდა მონადირე, იგრძნო და სწრაფად წამოხტა“; „ბაბუა დაიბნა, მაგრამ, როცა პატარა გაინამ თავის მომაკვდავ მეგობარს წითელი ყელსახვევი ფაქიზად გაუსწორა, ახალი ტყვიებით კიდეც უფრო დაცხავებულ პარტიზანთა დროშას ხელი დასტაცა და შვილიშვილს გადააფარა“ (დ. შენგ.).

XV წესი. როცა რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში დამოკიდებული წინადადება „რომ“ კავშირით იწყება და ამავე დროს მას მოსდევს განკერძოებული სიტყვა ან გამოთქმა, „რომ“-ის წინ და შემდეგ მძიმე დაისმის; მაგალითი: „ისეთი ქარიშხალი ამოვარდა, რომ, მართალი გითხრათ, ფეხი ვერ დავიმაგრეთ“.

XVI წესი. როცა რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში დამოკიდებული წინადადება „რომ“ კავშირით იწყება და მას მოსდევს ამ დამოკიდებულში მოქცეული დამოკიდებული (უმეტესად დროის გარემოებითი) წინადადების კავშირი, მაშინ „რომ“-ის წინ და შემდეგ მძიმე დაისმის; მაგალითი: (მამაჩემმა) „უგემურად გაიქნია თავი და ისე გაჯავრებული და გულაყრილი წავიდა, რომ, როცა ქალაქს მივდიოდი, არც კი მინახულა“ (ი. ჭავ.).

წერტილ-მძიმე დაისმის წინადადების ბოლოს და აღნიშნავს ისეთ შესვენებას (პაუზას), რომელიც წერტილით აღსანიშნავზე ნაკლებია და მძიმით აღსანიშნავზე მეტი.

ასეთია წერტილ-მძიმის ფუნქციის ზოგადი ახსნა. წერტილ-მძიმის ფუნქციის უფრო დეტალური, ზუსტი ახსნა შესაძლებელია დანაწევრებულად, სათანადო მაგალითების ანალიზსა და წესებთან დაკავშირებით.

წერტილ-მძიმე იხმარება მარტივ წინადადებებს შორის, შერწყმულსა და რთულ თანწყობილ წინადადებებში...

I წესი. როცა წინადადებები შედგენილობის მიხედვით ძნელად უკავშირდებიან ერთმანეთს, მაგრამ შინაარსობრივად ახლო კავშირში არიან ერთმანეთთან, მათ შორის წერტილ-მძიმე იხმარება; მაგალითები: „მაგიდაზე გადაწეკილი ბიძია მისიელი თითით სათითურს აგორებდა და სულს უბერავდა; ხელოსანი აღუშფოთველად განაგრძობდა კერვას; მის უზარმაზარ, მოტვლებილ თავზე ჩრდილები დახტოდნენ; ბიძია იაკობ-მაც მოირბინა და, ღუმელის კუთხეს ამოფარებული, ჩუმად იცინოდა; ბებია უმ კარტოფილს ხეხავდა სახეზე“ (მ. გორკი). „რამდენიმე ხნის შემდეგ მთელი ბრბო მიემართებოდა ეზოდან გერასიმეს სენაკის მიმართულებით; წინ მიდიოდა გავრილო და ხელით იჩერებდა ქუდს, თუმცა ქარი არ იყო; მის ახლოს მიდიოდნენ ლაქიები და მზარეულები; ფანჯარაში იცქირებოდა ბიძია ხვოსტი და განკარგულებებს იძლეოდა, ესე იგი მსოლოდ ხელებს შლიდა; ყველაზე უკან სტოდნენ და იმანკებოდნენ ბიჭები; მათ შორის ნახევარი უცხონი იყვნენ“ (ი. ტურგ.).

II წესი. თუ შერწყმული წინადადება ძლიერ გავრცობილია და შეიცავს მძიმის გამოსაყოფ რამდენიმე ადგილს, ასეთი წინადადების ერთი გავრცობილი მონაკვეთი ანალოგიური მონაკვეთისაგან წერტილ-მძიმით გამოიყოფა; მაგალითები:

„უეცრად შეერთა, აცქვითა ყური,

თავი აიღო და გაიხედა;

მერე ტრიალით იწყო ფრუტუნი

და ერთს ალაგსა ზედ დააცქერდა“ (ი. ჭავჭავაძე).

„მარშანდლურად არ ვიცელქებ,
არ დავჯღაბნი ფანჯრებს, კარებს;
კარგი სწავლით დედას, მამას
და სამშობლოს გაეახარებ“ (გ. კაჭ.).

III წესი. წერტილ-მძიმე დაისმის განმაზოგადებელი სიტყვის შემდეგ, თუ მას მოსდევს სიტყვები: მაგალითად, სახელდობრ... მაგალითი: „ჩვენი საყვარელი მწერლებია; მაგალითად: შ. რუსთაველი, ნ. ბარათაშვილი ი. ჭავჭავაძე, ა. წერეთელი, ვაჟა-ფშაველა...“...

IV წესი. თუ რთულ თანწყობილ წინადადებაში ისეთი შერწყმული წინადადებაც შედის, რომელშიაც მძიმეებია გამოყენებული, იგი წინა ან მომდევნო წინადადებისაგან წერტილ-მძიმით გამოიყოფა; მაგალითი:

„მთლად გადიბუგა ქვეყანა,
ტახტი დაედგა გვალვასა;
მინდორი, ველი, მთა, კორდი
სულ დაემსგავსა ჩალასა“ (შ. მღვ.).

V წესი. როცა ჩამოსათვლელი განლაგებულია რიგზე რამდენიმე ერთგვარი ან სხვადასხვა აგებულების წინადადებებით, ასეთი წინადადებები ერთმანეთისაგან წერტილ-მძიმით გამოიყოფა; მაგალითად, კვების წესებია:

1. ყოველთვის ერთსა და იმავე დროს უნდა ვისაუზმოთ, ვისადილოთ და ვივახშმოთ;
2. საჭმელი კარგად უნდა დაველქოთ;
3. ერთბაშად ბევრი არ უნდა ვჭამოთ;
4. დაძინების წინ არ უნდა ვჭამოთ; დაძინებამდე 2—3 საათით ადრე ვივახშმოთ;
5. საჭმელი სუფთა ხელით უნდა ვჭამოთ და სხვ.

წერტილ-მძიმე სინტაქსურ-სემანტიკურ საფუძველზე იხმარება.

წერტილ-მძიმის ლოკალიზაცია ძნელია. ამიტომ ხშირია შემთხვევა, როცა მისი ხმარების წესს ნებისმიერად არღვევენ, ე. ი. ხმარობენ იქ, სადაც ნამდვილად მძიმე ან წერტილი. ანდა ტირეა საჭირო. ხდება პირიქითაც: წერტილ-მძიმის ადგილას იყენებენ მძიმეს ან წერტილს, ანდა ტირეს, აგრეთვე ორწერტილსაც...

ასეთი შემთხვევები, რასაკვირველია, ძლიერ უშლის ხელს არა მხოლოდ წერტილ-მძიმის ხმარების წესების უნიფიკაციას არამედ საერთოდ სხვა სასვენი სიშნების ხმარების წესთა უნიფიკაციასაც.

მრავალწერტილი (...)

მრავალწერტილი რაოდენობის მიხედვით მომეტებულ შემთხვევაში სამი წერტილით (...) განისაზღვრება. ზოგჯერ კი მეტია: უჭირავს მთელი სტრიქონი ან სტრიქონები.

მრავალწერტილი იქ დაისმის, სადაც წერილობით გადმოსაცემს სიტყვიერი გამოსახვის საშუალებები აკლია, ე. ი. დასრულებული არაა. დაუსრულებლობა გამოხატულია წერტილების კომბინაციით: სამი წერტილით ან სამზე მეტი წერტილით. დაუსრულებელი შეიძლება იყოს ტექსტი, წინადადება, სიტყვა...

წერილობით გადმოსაცემის დაუსრულებლობა შეიძლება გამოწვეული იყოს სულიერი მღელვარებით, განზრახ (მეტი ემოციონალობისათვის). უდროობის მიზეზითა და ტექსტის მოკლედ გადმოცემის მიზნით... ამრიგად, მრავალწერტილი მრავალ ფუნქციას ასრულებს. მრავალწერტილის ხმარებაში პირობითობა დიდია, თუმცა მისი გამოყენება ასე თუ ისე გარკვეულ წესებს ემყარება. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ინდივიდუალური გადახრების შემთხვევები ყველაზე მეტი მრავალწერტილის ხმარებაზე მოდის.

მრავალწერტილის ფუნქციაა, აღნიშნოს ტექსტის, წინადადების, სიტყვის დაუსრულებლობა.

მრავალწერტილთან უფრო ხანგრძლივად ხდება შეჩერება, ვიდრე ერთ წერტილთან. მრავალწერტილის

„წაკითხვის“ ინტონაცია კი სხვადასხვაგვარია იმის მიხედვით, თუ რა მნიშვნელობისაა გადმოსაცემი. მრავალწერტილის ხმარება სინტაქსურსა და სემანტიკურ — სტილისტიკურ საფუძველზე ხდება.

I წესი. როცა გადმოსაცემი ტექსტი დასრულებული არაა, ივარაუდება მისი გაგრძელება წინადადებით ან წინადადებებით, დაუსრულებლობა (ე. ი. ამ შემთხვევაში გაგრძელების აუცილებლობა) აღინიშნება მრავალწერტილით; მაგალითები: „გოჩავ, შენს შვილს ხევი არ გაუყიდნია... მხოლოდ ყმაწვილკაცობას გაუტაცნია და თავდავიწყებაში ჩაუგდია... — მით უფრო მეტი საბუთია, რომ მკაცრად გადახდეს... კაცს უღვაში ნამუსისათვის გამოყვა... ონისე ეხლავე მკვდარია...“ (ა. ყაზ.); „უნდა მოკვდეს, მოკვდეს შეუბრალებლად... და თუ თქვენ ვერ გაგიბედნიათ სამართლიანად მოექცეთ... მე მიყურეთ...“ (ა. ყაზ.).

„მაგრამ თუ ერთხელ უნდა სოფელს ბოლო მოეღოს,

მაშინ ვილამ სთქვას მათი საქმე, ვინ სადღა იყოს?...

„“ (ნ. ბარათ.).

„მითხრას მაინც, რად გამიწყრა, ნეტავ რისთვის დამემტერა?

(ა. წერ.).

II წესი. როცა წინადადება დასრულებული არაა, ივარაუდება მისი გაგრძელება სიტყვით ან სიტყვებით, დაუსრულებლობა (ე. ი. ამ შემთხვევაში გაგრძელების აუცილებლობა) აღინიშნება მრავალწერტილით; მაგალითები: „ეგ ცრემლიანი ცოდნა თუ ცოდნიანი ცრემლი უკანისა, — შუქია წინასი და შუქი ხომ...“ (ი. ჭავ.); „მეგონა შენი ნდობა დავიმსახურე-მეთქი, დარწმუნებული ვიყავ, ყველაფერს მეტყოდი და...“ (ა. ყაზ.).

III წესი. როცა სიტყვა გაწყვეტილია, დაუსრულებელია, ე. ი. აკლია ერთი ან რამდენიმე ასო ან მარცვალი, — დაუსრულებლობა აღინიშნება მრავალწერტილით; მაგალითები: „ძია გ...სთან“ (ნ. ბარათ.); „ჩ...სას“; „ნ...სი“ (ა. წერ.). სამ წერტილის შეიძლება ახლდეს კითხვითი ან ძახილის ნიშანიც. ასეთი ნიშანი უწინ დაისმის და მას აგრძელებს მხოლოდ ორი წერტილი (?.. I.. ?!..).

მრავალწერტილის ხმარებისას გადმოსაცემის მნიშვნელობას არსებითი როლი ენიჭება, მაგრამ ეს მნიშვნელობა გარკვეული კონსტრუქციის წინადადებით არის წარმოდგენილი. დაუსრულებლობა შეიძლება გადმოიცეს

მარტივი, შერწყმული, რთული წინადადებებით; თხრობითი, კითხვითი, ძახილის, ბრძანებითი, კითხვით-ძახილის წინადადებებით...

ფრჩხილები ()

ფრჩხილები შესვენებასთან (პაუზასთან) ერთად აღნიშნავს წინადადებით გამოთქმული აზრის სხვადასხვანოუანსს, ელფერს. ფრჩხილები გარკვეულ შემთხვევაში აუცილებელია წინადადებით გადმოცემული შინაარსის ნათელყოფისათვის. არაა მართებული ის მოსაზრება რომელსაც ფრჩხილების როლს საექვოს ხდის (მისი გამოყენების გარეშეც წინადადებით გამოთქმული აზრი გასაგებიაო), ან მას ცვლის ტირეთი. ასეთი თვალსაზრისი მრავლადაა გაფანტული პუნქტუაციის შესახებს ლიტერატურაში. ფრჩხილების ხმარება აუცილებელია გარკვეული კონსტრუქციის წინადადებებთან, მათი გამოყენებლობა ან სხვა ნიშნით შეცვლა გადმოსაცემის შინაარსს სხვა იერს აძლევს. ფრჩხილები იხმარება ჩართულ სიტყვიან ან სიტყვებიან წინადადებასთან და არა სხვა კონსტრუქციის წინადადებასთან. ავილოთ ასეთი წინადადება: „ვაჟა-ფშაველა (ლუკა რაზიკაშვილი) დიდი ქართველი მწერალია“. შევადაროთ მეორე წინადადებას: „ვაჟა-ფშაველა, ე. ი. ლუკა რაზიკაშვილი, დიდი ქართველი მწერალია“. ორივე წინადადება აზრის მიხედვით ერთია, წინადადების კონსტრუქციის მიხედვით — სხვადასხვა: პირველი ჩართულ სიტყვებიანი წინადადებაა, მეორე დანართიანი წინადადებაა. პირველთან ფრჩხილებია აუცილებელი, მეორესთან მძიმე. რის საფუძველზე ვაკეთებთ ამას, თუ აზრი ორივე შემთხვევაში ერთი და იგივეა? უდავოა წინადადების სხვადასხვა სინტაქსური კონსტრუქციის საფუძველზე. მაშასადამე, ფრჩხილების

ხმარების სინტაქსური საფუძველი ფაქტია. ამ ერთისა და იმავე აზრის გადმოსაცემად ხან ერთი კონსტრუქციის წინადადებას ვხმარობთ და ხან — მეორეს. ეს ხდება შერჩევით, კონტექსტის მოთხოვნილების საფუძველზე, სტილისტიკური მოთხოვნილების საფუძველზე; ამიტომ ფრჩხილების ხმარების საფუძველი სინტაქსურ — სტილისტიკურია.

ფრჩხილებში მოთავსებული სიტყვა ან სიტყვათა ჯგუფი ხმადაბლა წაიკითხება. შეჩერება ხდება ფრჩხილებში მოთავსებული სიტყვების წინაც და შემდეგაც. ფრჩხილები ამ მხრივ მძიმეების როლს ასრულებენ, მაგრამ ფრჩხილების ფუნქცია, ცხადია, მარტო შესვენების აღნიშვნით არ ამოიწურება, რასაც სათანადო წესებთან დავინახავთ.

I წესი. ფრჩხილებში ჩაისმის ზოგიერთი სიტყვა (ან სიტყვათა ჯგუფი), რომელიც აღნიშნავს წინადადებაში შემავალი რომელიმე სიტყვის მნიშვნელობის იგივეობას (მაიგივებელი კავშირის გარეშე¹) და წინადადების წევრებისაგან განკერძოებით დგას, ჩართულია; მაგალითები: „ეგნატე ნინოშვილი (ინგოროყვა) გლუხთა ცხოვრების მხატვარი იყო“; „დავით კლდიაშვილი თავის გმირებს (შემოდგომის აზნაურებს) კომიკურ მდგომარეობაში გვიხატავს“.

II წესი. ფრჩხილებში ჩაისმის სიტყვა (ან სიტყვათა ჯგუფი), რომელიც წარმოადგენს წინადადების ან მასში შემავალი რომელიმე სიტყვის ახსნა-განმარტებას² და წინადადების წევრისაგან განკერძოებით დგას, ჩართულია; მაგალითები: „ნ. ლომოური არბოში (ქართლში) დაიბადა“; „...სიკვდილის შემდეგ თავის სამ ვაჟს (გოგიასა და მის ძმებს) სამემკვიდროდ დაუტოვა ერთი პატარა ფიცრული სახლი“ (ე. ნინ.).

III წესი. ფრჩხილებში ჩაისმის ის წინადადება (ან წინადადებები), რომელიც წარმოადგენს მთელი წინადადების ან წინადადების რომელიმე

¹ იშვიათად მაიგივებელი კავშირითაც.

² ახსნა-განმარტება ზოგჯერ უშუალო ლოგიკურ კავშირშია გასამარტებელთან.

წეერის ახსნა-განმარტებას,¹ და წინადადებისაგან განკერძოებით დგას, ჩართულია; მაგალითები: „ძლივს არ გავისტუმრე ურმები (ტყუილიც უყვარდა ჩვენს ლუარსაბსა), ძლივს“ (ი. ჭავ.); „რამდენი ხანია, აპირებდა კაცია სიმინდის წაღებას გასასყიდად, მაგრამ ხან ხარი ვერ იშოვა (თვითონ კაციას კი ცალი ხარი ჰყავდა), ხან ურემი“ (ე. ნინ.); „ქაჯანა (ასე ეძახდნენ სიმონას) მთელ სოფელს უყვარდა“; „ტატიანა, რომელიც, როგორც ზემოთ უკვე ვთქვით, მრეცხავად იყო (მას, როგორც დახელოვნებულ და ნასწავლ მრეცხავს, მხოლოდ ნაზი თეთრეულის რეცხვა ევალებოდა) ოცდარვა წლის... ქალი იქნებოდა“ (ი. ტურგ.).

IV წესი. ფრჩხილებში მოთავსებული ჩართული სიტყვა (სიტყვები ან წინადადება) თუ ისეთი სიტყვის შემდეგაა მოთავსებული, რომლის ბოლოს რომელიმე სასვენი ნიშანია საგარაუდო (მძიმე, ტირე და სხვა), მაშინ ეს ნიშანი ფრჩხილების გარეთ (შემდეგ) დაისმის; მაგალითები: „ეკატერინე მ წლისა იყო, როდესაც მამამ, რევაზ თარხნიშვილმა (გაბაშვილი ეკატერინეს ქმრის გვარია), თბილისში ჩაიყვანა და სკოლაში მიაბარა“ (V კლ. „მშობლ. ლიტ.“); „განკითხვის დღე რომ დადგა (ასე ვეძახოდით საზოგადოდ მაქსიმოვიჩის ეგზემენებს), სამი მოწაფე აიყვანეს და ჩააყენეს თორნეში“ (ა. წერ.).

V წესი. ფრჩხილებში ჩაისმის ავტორის ან წყაროს სახელი, ან ორივე ერთად მოყვანილი წინადადების ბოლოს;² მაგალითი: „სკოლბს

¹ ფრჩხილებში მოთავსებული ახსნა-განმარტება (ჩართული) ზოგჯერ არაა უშუალო ლოგიკურ კავშირში გასამარტებელთან; მაგალითები: „სიხარბით თუ სიპარულით (არ ყოფილა კი ხუმრობა) ვრთხელ დიდ ღლავს მოსწყინდა წყალში თევზის ნადირობა“ (ივ. კრილ.); „დაეუბლოვდი, გავიცან ისინი, ვისი გაცნობა და დაბლოვება გულით მიწოდდა (თუ როგორ — ჩემი ნაწერების მკითხველებზე მივაგდებ)“ (ა. ყაზ.).

² ფრჩხილები იხმარება ტექსტის თავშიც სათაურის ახსნა-განმარტებისათვის; მაგალითები: „ნიკომ გადაარჩინა (ნამდვილი ამბავი)“; „გოგია უიშვილი (მოკლე შინაარსი)“; „თერგი და მყინვარი (ნაწყვეტი ი. ჭავჭავაძის „მგზავრის წერილებიდან“)“. ზოგჯერ ფრჩხილებში თავსდება მიძღვნა ნაწარმოებისა ვინმესადმი: ჯერ სათაური იწერება, შემდეგ მიძღვნის ობიექტი; მაგალითად, ა. წერეთელი ერთ-ერთ ლექსს ასეთ მიძღვნას უკეთებს: „საბრალო გული (გუძღვნი კ. ლორთქიფანიძეს)“. ფრჩხილებში თავსდება ზოგჯერ წელი და რიცხვი (თარიღი) და სხვ.

სიცოცხლესა ნაზრახსა სიკვდილი სახელოვანი" (შ. რუსთაველი); „სჯობს სიცოცხლესა ნაზრახსა სიკვდილი სახელოვანი" („ვეფხისტყაოსანი"); „სჯობს სიცოცხლესა ნაზრახსა სიკვდილი სახელოვანი" („ვეფხისტყაოსანი" შ. რუსთაველისა).

VI წესი. ორმაგი ფრჩხილები — კვადრატული და უბრალო — [()] მომეტებულად მაშინ იხმარება, როცა ჩართული სიტყვა (ან სიტყვები) თვით მოითხოვს ახსნა-განმარტებას.

ორმაგი ფრჩხილების გამოყენების შემთხვევებს უმთავრესად მეცნიერულ კომენტარებში ვსვდებით.

VII წესი. ფრჩხილებში თავსდება ზოგჯერ ერთგვარი წევრებიც, როცა მათ წინ განმაზოგადებელი სიტყვა უძღვის; მაგალითი: „გამოჩენილმა ქართველმა მწერლებმა (ი. ჭავჭავაძემ, ა. წერეთელმა, ვაჟა-ფშაველამ, ა. ყაზბეგმა და სხვებმა) გაამდიდრეს ქართული მხატვრული ლიტერატურა.¹

ორწერტილი (:)

ორწერტილი იხმარება შერწყმულ წინადადებაში, უკავშიროს რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში, სხვათა სიტყვაში... ორწერტილის ხმარება სინტაქსურ საფუძველზე ხდება.

შერწყმულ წინადადებაში ორწერტილის მართებულად ხმარებისათვის აუცილებელია განმაზოგადებელი სიტყვის ზუსტი კვალიფიკაცია, რაც წინადადების სინტაქსური ანალიზის საფუძველზეა შესაძლებელი. გავრცელებულია ასეთი მცდარი შეხედულება: სადაც ჩამოთვლაა, მის წინ მდგარი სიტყვა უთუოდ განმაზოგადებელია და შემდეგ ორწერტილია საჭიროო. შეიძლება წინადადება შერწყმული იყოს, ე. ი. მასში რამდენიმე ერთგვარი წევრი შედიოდეს, მაგრამ იქ არ იყოს განმაზოგადე-

¹ არის შემთხვევები, როცა ასეთ წინადადებაში ფრჩხილებს ტირეცეილება: „გამოჩენილმა მწერლებმა — ი. ჭავჭავაძემ, ა. წერეთელმა, ვაჟა-ფშაველამ, ა. ყაზბეგმა და სხვებმა — გაამდიდრეს ქართული მხატვრული ლიტერატურა“.

ბელი სიტყვა; მაგალითები: „ჩვენს ეზოში არის იასამანი, ზამბახი და გვირილა“; „კოლმეურნეობამ მიიღო ტრაქტორი, კომბაინი, სალენი მანქანა“. პირველ წინადადებაში ერთგვარი წევრების წინაა სიტყვა „არის“, მეორე წინადადებაში — „მიიღო“. „არის“ და „მიიღო“ განმაზოგადებელი სიტყვები არაა და მათ შემდეგ არც ორწერტილია საჭირო, თუმცა ზემოთ მოყვანილი ორივე წინადადება აგებულებით შერწყმულია. მაშასადამე, შერწყმული წინადადება განმაზოგადებელი სიტყვის გარეშეც შეიძლება.

გვხვდება სხვა სახის შეცდომა: შერწყმულ წინადადებაში არის განმაზოგადებელი სიტყვა, მაგრამ ასეთი სიტყვის შემდეგ არაა დასმული ორწერტილი, ან დასმულია სხვა სასენი ნიშანი; მაგალითები: „მე თანა მყვანან რკინისა ძმები ჩემი სიათა, დამბაჩა, ხმალი“. ან: „მე თანა მყვანან რკინისა ძმები, ჩემი სიათა, დამბაჩა, ხმალი“. ასეთი შეცდომების მიზეზი ერთია: არაა სწორად გაგებული, დადგენილი განმაზოგადებელი სიტყვის რაობა, მისი სპეციფიკური ნიშნები, ამის გამო განმაზოგადებელი სიტყვა არეულია არაგანმაზოგადებელ სიტყვაში.

რა არის განმაზოგადებელი სიტყვა? შერწყმულ წინადადებაში განმაზოგადებელი სიტყვა წინადადების წევრია (ქვემდებარე, დამატება, შემასმენელი...); ისიც იმ ერთგვარი წევრების რიგისაა, რომელნიც მოცემულ შერწყმულ წინადადებაში შედის და მიუგებს იმ კითხვაზე, რომელიც ამ წინადადებაში შემავალ რამდენიმე ერთგვარ წევრს დაესმის; თუ სხვა კითხვა მოითხოვს, იგი მაშინ განმაზოგადებელი სიტყვა არაა. ესაა განმაზოგადებელი სიტყვის გრამატიკული ნიშნები. რით განსხვავდება განმაზოგადებელი სიტყვა მისი რიგის ერთ-

გვარი წევრებისაგან? განმაზოგადებელი სიტყვა მასთან დაკავშირებული ერთგვარი წევრებისაგან იმით განსხვავდება, რომ იგი გვაროვნული ცნების აღმნიშვნელი სიტყვაა და მასთან დაკავშირებული ერთგვარი წევრები კი — მისი რიგის სახეთა აღმნიშვნელი; მაგალითი: „ვაჟრებს“ გამოეტანათ სანოვაგე: ყველი, ლორი, მწვანილი, დაკლული ინდაური“ (შ. არაგ.). ამ წინადადებაში „სანოვაგე“ დამატებაა; დამატებაა მასთან დაკავშირებული ერთგვარი წევრებიც: „ყველი“, „ლორი“, „მწვანილი“ (დაკლული) „ინდაური“. როგორც განმაზოგადებელ სიტყვას, ისე ერთგვარ წევრებს ერთი კითხვა (რა?) მიუდგება. „სანოვაგე“ გვარეობითი ცნების გამომხატველი სიტყვაა, რომლის კერძო სახეობის ცნების აღმნიშვნელი სიტყვები ერთგვარი წევრებია: „ყველი“, „ლორი“, „მწვანილი“, (დაკლული) „ინდაური“. ესაა გრამატიკული მოვლენის ლოგიკური დახასიათება, რომელიც ძლიერ ზოგადია, თანაც არამარჯვე — განმაზოგადებელი სიტყვის ასახსნელად. ჯერ ერთი, ლოგიკური კუთხით მიდგომა ვერ გვიხსნის განმაზოგადებლის გრამატიკულ სინამდვილეს, მეორეც, გვარეობითსა და სახეობით ცნებებში ისე ვერ ერკვევა VII კლასის მოწაფე, რომ მათი ცოდნა გრამატიკული ნიშნების გასაგებად გამოიყენოს. გრამატიკული ნიშნები უფრო მარჯვეა და ადვილად გამოსაყენებელი განმაზოგადებლის დასახასიათებლად.

ადგილის მიხედვით განმაზოგადებელი სიტყვა შეიძლება იქ იყოს წინადადებაში, საიდანაც ერთგვარი წევრების ჩამოთვლა იწყება („მოფრინდნენ ფრინველები: მერცხლები, შოშიები, კაკბები“), შეიძლება სხვა ადგილას („ყველა მე ჩამომეკიდა: სოფლის მოხელე, გზირია“).

განმაზოგადებული სიტყვა როცა წინ უსწრებს ერთგვარ წევრებს, მათთან მეზობლად იქნება ის თუ დაშორებით, სულერთია, ორწერტილი მაინც ერთგვარი წევრების წინ მდგარი სიტყვის შემდეგ დაიწერება და არა აუცილებლად განმაზოგადებული სიტყვის შემდეგ. მაგრამ ერთი რამ უნდა გვახსოვდეს: განმაზოგადებელ სიტყვებთან წინადადებაში ორწერტილი მხოლოდ განმაზოგადებული (ან მის როლში მყოფი) სიტყვის გამო იხმარება.

განმაზოგადებელ სიტყვად გვევლინება წინადადებაში მრავლობით რიცხვში მდგარი არსებითი სახელები (ძმები, ამხანაგები, იარაღები, ხეები...), კრებითი სახელები (სანოვაგე, პირანახული, ბოსტნეული¹...), -ვე ნაწილაკიანი და უნაწილაკო რიცხვითი სახელები (სამივე, ოთხივე... სამი, ოთხი...), ნაცვალსახელები (ყველა, ყველანი, ყველაფერი...), ზმნები (შედგენილი შემასმენლები: ფრინველებია, იარაღებია, ნივთებია...), ...აგრეთვე სიტყვები: მაგალითად, სახელდობრ...

ორწერტილი შერწყმულ წინადადებაში

I წესი. თუ შერწყმულ წინადადებაში ერთგვარი წევრები განმაზოგადებული სიტყვის შემდეგაა, ერთგვარი წევრების წინ ორწერტილი დაისმის; მაგალითები: „მთის მწვერვალზე ასვლაში გიორგის ყველაფერმა შეუწყო ხელი: ჯანმრთელობამ, სიმამაცემ, გამოცდილებამ, კარგმა ამინდმა“; „ამას იძახდნენ სტუმრად მოწვეულნი ფრინველნი: ჩხიკენი, ქერონები, წიპრიები, ნიბლიები, კაკბები, გნოლები, ღობემძვრალეები, ბოლოცეცხლები, ჭივჭიანი, კოდალები, გვრიტნი, მტრედნი და სხვანი მრავალნი“ (ვაჟა).

¹ მრავლობით რიცხვში მდგარი საზოგადო სახელი ან კრებითი სახელი შეიძლება ერთგვარი წევრებიც იყოს; ამ შემთხვევაში ერთგვარი წევრები სახეობითი ცნების აღმნიშვნელი სიტყვები იქნება, მათთან დაკავშირებული განმაზოგადებელი კი — გვარეობითი ცნებისა; მაგალითი: „აყვავდა ზეხილი: ატმები, ვაშლები, მსხლები, ქლიაფები“.

II წესი. თუ შერწყმულ წინადადებაში განმაზოგადებლის როლში მყოფი სიტყვაა, ასეთი სიტყვის შემდეგ ორწერტილი დაისმის; მაგალითი: „კარგად ხატავენ, სახელდობრ: დარეჯანი, რუსუდანი, შოთა და გიორგი“.

III წესი. თუ შერწყმულ წინადადებაში განმაზოგადებელ სიტყვას მის როლში მყოფი სიტყვა მოსდევს, განმაზოგადებელი სიტყვის შემდეგ წერტილ-მძიმე დაისმის, ხოლო მის როლში მყოფი სიტყვის შემდეგ — ორწერტილი; მაგალითი: „აქა-იქ ოთახის სამკაულად ეყარა სხედასხვანაირი ნივთები; მაგალითებრ: ტალახიანი ყარაბაღული თეთრი წალები, პირმოტეხილი სპილენძის თუნგი, ქონიანი შანდალი, სპილენძის საჩაიე-ში მოხარშული მყრალაბალახი, ზურგიელის ნაქერი და სხვანი და სხვანი.“

IV წესი. თუ შერწყმულ წინადადებაში არაა არც განმაზოგადებელი სიტყვა და არც მის როლში მყოფი სიტყვა, ორწერტილი არ იხმარება; მაგალითები: „ჩვენი ხუმრობა, მღერა, სიცილი ხეზედა მძინარ ფრინველს აფრთხოდა“ (ი. ჭავ.); „გიორგიმ შეიკერა ხალათი, შარვალი, პალტო და ქუდი“; „ვანომ: შეიძინა რვეულები, ფანქრები და კალმები“.

V წესი. თუ შერწყმულ წინადადებაში არც განმაზოგადებელი სიტყვაა და არც მის როლში მყოფი სიტყვა, ორწერტილი არ იხმარება, თუნდაც შერწყმული ნარევი ტიპისა იყოს; მაგალითი:

ოვენახებში ქალი, კაცი
თვის პაწაწა ბავშვებითა
ტრიალებენ, ყურძენს კრეფენ
და შინ მიაქვთ გოდრებითა“ (შ. მღვ.).

ორწერტილი უკავშირო რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში

ქართველ კლასიკოსთა ნაწერებზე დაკვირვებამ გამოავლინა, რომ ორწერტილი ყველაზე მეტად გამოყენებულია უკავშირო რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში, სადაც ერთი წინადადება (ან წინადადებები) წარმოადგენს მთავარი წინადადების შინაარსის ახსნა-განმარტებას, ე. ი. მთავრის შინაარსის გამეგრეობი ან დამა-

ზუსტებელია და წარმოდგენილია უმთავრესად¹ დამატებითი, განსაზღვრებითი წინადადებების ფორმით; ანდა აღნიშნავს მთავრით გადმოცემული შინაარსის მიზეზის ან მიზნის გარემოებას და წარმოდგენილია უმთავრესად მიზეზის ან მიზნის გარემოებითი წინადადების ფორმით (და სხვ.), თანაც ამ დამოკიდებულს არ ახლავს თავისი გარეგნული ფორმოებრივი ნიშანი — კავშირი (ან საკავშირებელი სიტყვა).

I წესი. უკავშირო რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში ორწერტილი დაისმის დამოკიდებულის სავარაუდო² კავშირის წინ; მაგალითები: „კარგა ხანს გაუდიოდა ფუტურო ხეზე კოდალას ნისკარტს ფხაკუნი და არც ტყუილად: (იმიტომ, ან: რომ, ან: ვინაიდან, ან: რადგანაც) გამოათრია კარგა მოგრძო ჭია გველის ჭარის მსგავსი“ (ვაჟა); (დამოკიდებული მიზეზის გარემოებითა). „ბედმა დამიბრწყვა: ცუდ დროს დავობლდი“ (ვაჟა); (დამოკიდებული მიზეზის გარემოებითა).

„შრომისათვის, სწავლისათვის

სამშობლოში გვიდგას დარი: (ვინაიდან)

ჩვენ გუშაგად არმია გვეყავს —

გმირი ხალხის გმირი ჯარი“ (გ. კაჭ.);

(დამოკიდებული მიზეზის გარემოებითა).

„მეც ასე გამიგონია: (რომ)

ლომმა დასცინა კოლოსა“ (ი. კრილ.);

(დამოკიდებული დამატებითა).

„მელა მასეში გაება, თავი მოიმძინარა: (იმისათვის რომ) სიზმარი იქნებო“ (ანდ.);

(დამოკიდებული მიზნის გარემოებითა).

II წესი. უკავშირო რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში რამდენიმე ადგილას იხმარება ორწერტილი, თუ მთავარი წინადადების შინაარსს სხვადასხვა კუთხით განმარტავენ, ავრცობენ დამოკიდებული წინადადებები ან

¹ „უმთავრესად“ იმიტომ, რომ ასეთი კონსტრუქციის წინადადებაში ზოგ შემთხვევაში გვხვდება ტირეს ან მძიმის გამოყენების მაგალითიც.

² სავარაუდო კავშირს, რომელიც ჩავარდნილია დამოკიდებულში, ფრაზილებში ვათავსებთ.

მთავრის განმმართველი დამოკიდებული თვით შეიცავს დამოკიდებულს (ან დამოკიდებულებს); მაგალითები: „გაჯავრდა: მეც სულელი ვარ, რომ ავყევ ქვეყნის ჭორებსო: ამგვარი სულელური რამ თვალს როგორ გაასწორებსო“ (ი. კრილ.);

„ბევრჯერ მინახავს ის გაქონილი ფანჯრის ქაღალდი ნემსით დაჩხვლეტილია: ხან გულია გამოყვანილი, ხან ჯვარია, ხან კიდევ დაწერილია რამე. თუნდ ამისთანა რამ: „დათვი ხეზე როგორ გავა, იავ-ნანინაო“ (ი. ჭავჭავაძე).

ორწერტილი პირდაპირ სიტყვაში

I წმსი. ორწერტილი დაისმის პირდაპირ სიტყვაში იქ, სადაც ავტორის სიტყვები მთავრდება და პირდაპირი სიტყვა (ნათქვამი) იწყება; მაგალითები: „შოთა რუსთაველმა თქვა: „სჯობს სახელისა მოხვეჭა ყოვლისა მოსახვეჭელსა“.

„საწყალი მელა ჩიოდა:

„არ მომივიდა ძილია“ (ხალხ).

II წმსი. როცა ავტორის სიტყვები პირდაპირი ნათქვამის შუაშია მოქცეული და ნათლად მიგვითითებს პირდაპირი ნათქვამის გაგრძელებაზე, ავტორის სიტყვის (ნათქვამის) შემდეგ ორწერტილი დაისმის; მაგალითები: „მაშ, არა გაქვს — რა სათქმელი? — მწარედ წარმოსთქვა და დაუმატა: — იყოს, ზეც გაგჩუმდები“ (ა. ყაზ.). „მაგას ნუ დაივიწყებ, — თითის ქნევით უთხრა მოხუცმა და სწავლის კილოთი გააგრძელა: — ვინძლო ქვეყანა არ გააცინო“ (ა. ყაზ.).

ორწერტილის ხმარების სხვა შემთხვევები

I წმსი. ორწერტილი იხმარება დასკვნის (შეჯამების) მოსალოდნელობაზე მიმითითებელი სიტყვის (ამრიგად, სახელდობრ, ადგენს, როგორცაა, დაევალოს...) შემდეგ, როცა ახსნა-განმარტება რამდენიმე წინადადებათაა წარმოდგენილი ჩამოთვლის სახით; მაგალითი: „დონეცის ქვანახშირი ჩვენი ქვეყნის სახალხო მეურნეობაში უდიდეს როლს ასრულებს; სახელდობრ:

1. მეტალურგიულ სათბობს აძლევს სამხრეთის მთელ მეტალურგიას და ნედლეულს აძლევს უკრაინის ქიმიურ ქარხნებს;

2. ენერგეტიკული სათბობით ემსახურება კავშირის ევროპული ნაწილის სამხრეთის მთელ მსხვილ მრეწველობასა და აგრეთვე საგრძნობლად ემსახურება ცენტრისა და ვოლგისპირეთის მრეწველობასაც;

3. ემსახურება მთელი უკრაინისა და რსფსრ-სა და ბსრ-ს იმ ნაწილების ყველა რკინიგზას, რომლებიც უკრაინას ეკვრიან“ (სსრ კავშ. ეკონ. გეოგრაფია).

II წესი. ორწერტილი დაისმის წინადადების ბოლოს იმ შემთხვევაშიაც, თუ მასში არ არის დასკვნის (შეჯამების) მოსალოდნელობაზე მიმთითებელი სიტყვა, თუმცა წინადადების შინაარსის ახსნა-განმარტება შეიცავს რამდენიმე წინადადებას, რომლებიც ჩამოთვლის სახითაა წარმოდგენილი; მაგალითი: „ეს მრეწველობა ამუშავებს:

1. შორეული აღმოსავლეთის ნედლეულს — ნავთობს, რომელიც აქ მოდის სახალინიდან (ნავთობის გადამმუშავებელი ქარხანა), და ხე-ტყის, რაც ამურსა და უსურზე დაცურებით ჩამოაქვთ აქ (ხე-ტყის კომბინატში);

2. ლითონს ადგილობრივი საჭიროებისათვის (მანქანათმშენებლობას)“... (სსრ კავშ. ეკონ. გეოგრაფია).

III წესი. ორწერტილი დაისმის დავალების შემდეგ, როცა იგი ერთი ან რამდენიმე წინადადებითაა გადმოცემული; მაგალითი: „დავალება: წაიკითხეთ ი. ჭავჭავაძის „გლახის ნაამბობი“; გადმოეცით „გლახის ნაამბობის“ შინაარსი.“

ასევე ორწერტილი დაისმის ანდაზის, გამოცანის დასახელებისა და სხვა შემთხვევაში.

IV წესი. ორწერტილი დაისმის წინადადებაში, როცა დავალებას უშუალოდ არ მოსდევს სათანადო შინაარსის გამომხატველი წინადადება, არამედ დავალების რიგის სიტყვა; მაგალითი: „დავალება: დაწერეთ: გოსტაშაბიშვილის გმირობა“.

ტირე (—)

ტირე ფართოდაა გამოყენებული. იგი იხმარება მარტივ წინადადებაში, როთულ თანწყობილში, პირდაპირ და ირიბ ნათქვამში...

ტირეს ხმარება არსებითად დამოკიდებულია წინადადების კონსტრუქციაზე. მისი დანიშნულება სხვადასხვა კონსტრუქციის წინადადებაში სხვადასხვაა: ზოგან შესვენებას აღნიშნავს, ზოგან გამოტოვებული წევრის ადგილს, წინადადების წევრებს ყოფს ერთიმეორისაგან და სხვა, რომელთაც კონკრეტულად წესებში დავინა-

ხავთ. ტირეს ეს სხვადასხვა მნიშვნელობა-დანაშნულება წაკითხვისას სათანადო ინტონაციაში გამოვლინდება. ტირე, ისე როგორც ორწერტილი, წინადადების ბოლოს არ დაისმის.

საყურადღებოა ისიც, რომ ტირეს ხშირად ეცილება ორწერტილი და მძიმე. ამიტომ აუცილებელია ტირეს ხმარების ძირითადი ტიპობრივი შემთხვევების გამოყოფა და მათი სათანადო წესების ფორმულირება.

ტირე მარტივ წინადადებაში

I წესი. მარტივ წინადადებაში თუ შემასმენელი გამოტოვებულია, მის ადგილას ტირე იწერება; მაგალითები: ¹

„წიგნი — ცოდნის წყარო“. აკლია შემასმენელი (არის).

„ნამგალა — ცხვარში ამხანაგი“. აკლია შემასმენელი (არის).

„ნალარა — ერთგვარი საკრავი“. აკლია შემასმენელი (არის).

„ორჯერ ორი — ოთხი“. აკლია შემასმენელი (არის).

II წესი. თუ მარტივი წინადადება ქვემდებარით იწყება, რომელსაც სიტყვა „ეს“ (ან: „აი“) მოსდევს, ქვემდებარის შემდეგ ტირე იწერება; მაგალითები: „პედაგოგი — ეს ადამიანთა სულის ინჟინერია“ (მ. კალინინი). „აღზრდა — ეს ერთ-ერთი ყველაზე ძნელი პედაგოგიური სამუშაოა“ (მ. კალინინი).

ტირე შერწყმულ წინადადებაში

I წესი. შერწყმულ წინადადებაში გამოტოვებული წევრის (რომელიც წინ ან მომდევნო წინადადებაში, ანდა სხვა გარემოებაში იგულისხმება) ადგილას ტირე იხმარება; მაგალითები: „შაქრომ ჯერ რვეული იყიდა, შემდეგ — ფანქარი“; „ადამიანი ცხვრის მატყლს იყენებს ტანსაცმლისათვის, ქვეშაგებისათვის, ქონს — საბნისათვის, რძეს — ყველისათვის, ტყავს — ფეხსაცმლისათვის და ხორცს — საჭმელად“ („ღედა ენა“).

¹ პირველი წესის საილუსტრაციოდ აღებული გვაქვს სახელდებითი წინადადების ფორმაში მდგარი მარტივი წინადადების მაგალითები.

II წესი. შერწყმულ წინადადებაში თუ ჯერ რამდენიმე ერთგვარი წევრია და შემდეგ განმაზოგადებელი სიტყვა, განმაზოგადებელი სიტყვის წინ ტირე იწერება; მაგალითები: „ზარნაშო, არწივი, კვერნა და ათასი სხვა — ყველა ჩვენ გემტრობს“ (თ. რაზ.); „ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ვაჟა-ფშაველა და ალექსანდრე ყაზბეგი — ოთხივე მხატვრული სიტყვის შესანიშნავი ოსტატები არიან“.

III წესი. შერწყმულ წინადადებაში თუ ჯერ განმაზოგადებელი სიტყვაა, რომელსაც მოსდევს ერთგვარი წევრების ჩამოთვლა, ერთგვარი წევრები წინადადების სხვა წევრებს (წინ და შემდეგ) ტირეებით გამოეყოფა; მაგალითები: „აზლანდელი სოციალისტური ერები საბჭოთა კავშირში — რუსი, უკრაინელი, ბელორუსი, თათარი, ბაშკირი, უზბეკი, ყაზახი, აზერბაიჯანელი, ქართველი, სომეხი და სხვა ერები — ძირუღლად განსხვავდებიან ძველი რუსეთის შესაბამისი ძველი, ბურჟუაზიული ერებისაგან“... (ი. სტალინი).

„მოწინავე მუშები — გიორგაძე, ფოფხაძე, სამადაშვილი, ივანოვი და კრავჩენკო — გეგმას გადაჭარბებით ასრულებენ“.

IV წესი. უკავშირო შერწყმულ წინადადებაში თუ ერთგვარი წევრები აღნიშნავენ საპირისპირო მოვლენებს, რომლებიც სწრაფად ცვლიან ერთმეორეს, ერთგვარ წევრებს შორის ტირე იწერება; მაგალითი: „ავხადე ფირფიტელასა — ჩაეხედე გულწითელასა“¹ (გამ.).

ტირე დანართთან

წესი. დანართიც თავისი მიმყოლი სიტყვებით ზოგჯერ ტირეებით გამოეყოფა წინადადების წევრებს; მაგალითები: „საბჭოების — მუშათა კლასის დიქტატურის ორგანოების — არჩევნები თვით მუშების ღვიძლი საქმე უნდა იყოს“ (ი. სტალინი). „მხოლოდ მუშათა კლასის გამარჯვების შემდეგ შრომა — ადამიანის ცხოვრების ეს ურყევი პირობა — აღარ წარმოადგენს მძიმე და სამარცხვინო უღელს, არამედ სახელისა და გმირობის საქმედ იქცა“ (მ. კალინინი).

¹ შეიძლება ეს წინადადება დროის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებადაც მიიჩნიოს კაცმა: როცა ავხადე ფირფიტელასა, (მაშინ) ჩაეხედე გულწითელასა.

ტირე თანწყობილ წინადადებაში

I წესი. რთულ თანწყობილ წინადადებაში გამოტოვებული წევრის ადგილას ტირე იწერება; მაგალითები: „რკინას ჟანგი ჭამს, კაცის გულს — ღარდი“ (ანდ.).

მეორე წინადადებას აკლია შემასმენელი (ჭამს), რაც ტირეთია აღნიშნული.

„ძალას მატებს დაზგა ხარატს, მწყემსს — ნახირის ზრდა და მოვლა; მებაღეს და ვაზის მყნობელს — ბაღ-ვენახით ქვეყნის მორთვა“ (გ. კაჭ.).

ამ ამონაწერში ტირეებით აღნიშნულია დაკლებული შემასმენელი (მატებს) და დამატება (ძალას).

II წესი. რთულ თანწყობილ წინადადებაში შემავალი მარტივი წინადადებები თუ საპირისპირო შინაარსს გამოხატავენ, მათ შორის ტირე იწერება; მაგალითი: „დავკარ ხვალი — არ დაეტყო კვალი“ (გამ.).

ტირე დიალოგსა და პირდაპირ სიტყვაში

I წესი. პირდაპირი ნათქვამი თუ დიალოგის ფორმითაა წარმოდგენილი, დიალოგში მონაწილეთა სიტყვების წინ ტირე იხმარება (თანაც დიალოგში ჩაბმულთა ყოველი ცალკე მონაცვლე მიმართვა უმეტესად ახალი სტრიქონით იწყება); მაგალითი:

— მე შეენიშნე, რომ, როცა იმათ ეშლებოდათ, მაშინ აქნედი თავს. მართალია თუ არა? ნუ გეშინია, მითხარი!

— დიად, უნებურად.

— მაგალითად, რა შეეშალათ?

— აქლემი გაფრინდაო, რომ მოგახსენეს, ეტყობათ, არ უნახავთ აქლემი.

— შენ? შენ სად გინახავს?

— შარშან თათრებმა ჩაატარეს მოედანში ძლივს მიიფხორებოდნენ.

— მერე რა იყო, რომ ვერ გაფრინდება?

— ფრთები არა აქვს (ა. წერ.).

II წესი. ტირე იხმარება არა მხოლოდ პირდაპირი სიტყვის წინ, არამედ შემდეგაც, იქ, სადაც პირდაპირი სიტყვა მთავრდება და ავტორის სიტყვა იწყება [ამ მეორე ტირეს წინ კი ის ნიშანი დაიწერება (მძიმე, წერტილი, კითხვითი ნიშანი, ძახილის ნიშანი...), რომელსაც მოითხოვს პირდაპირი სიტყვა შინაარსისა და აგებულების მიხედვით]; მაგალითი:

— რა იყო? — იკითხა კაპიტანმა.

— ასე მახსოვს, აქ უნდა იყოს, თქვა ნიკიტამ და ბუჩქებში შევიდა (ს. კლდ.).

III წესი. დიალოგში თუ პირდაპირი ნათქვამი იყოფა, ე. ი. შუაში ჩაერთვის ავტორის სიტყვები და პირდაპირი ნათქვამი ისევ გრძელდება, ტირე სამ ადგილასაა საჭირო; მაგალითი:

— არ უჭირს და იმიტომ, — ინუგეშა თავი ოთარაანთ ქვრივმა, — როცა გაუჭირდება, მეტყვის (ი. ჭავ).

ზოგჯერ უკავშირო ქვეწყობილ წინადადებაში ტირე იწერება, როცა დამოკიდებული გამოხატავს დროის გარემოებას, იშვიათად ვითარების გარემოებასაც, პირობას... მაგრამ ამის შემთხვევები იშვიათია ქართულში, ვინაიდან ასეთ წინადადებებში ხშირად ცვლის ტირეს ორწერტილი (ზოგჯერ მძიმეც).

მაშასადამე, ტირე დაკლებული წევრის (ან წევრების) ადგილს აღნიშნავს, დაკლებულის მნიშვნელობას ავსებს, თანაც შესვენებას გამოხატავს და სათანადო ინტონაციაზე მიუთითებს.

ბრჭყალები („ “)

ბრჭყალები ყველაზე ნაკლებად გამოხატავენ შესვენებას (პაუზას); ბრჭყალები უმთავრესად ცალკეული სიტყვისა და ფრაზის სტილისტიკურ იერზე მიუთითებს, რაც სხვადასხვა ინტონაციით გამოითქმის, აღინიშნება. ბრჭყალების ხმარების საფუძველი გრამატიკულ-სტილისტიკურია.

I წესი. პირდაპირი ნათქვამი ბრჭყალებში ჩაისმის, თუ მას ბოლოში სხვათა სიტყვის-ო არ ახლავს; მაგალითი:

ნ. ბარათაშვილმა თქვა: „არც კაცი ვარგა, რომ ცოცხალი მკვდარსა ემსგავსოს,

იყოს სოფელში და სოფლისთვის არა იზრუნოს“.

II წესი. -ო-თი დაბოლოებული პირდაპირი ნათქვამი ბრჭყალებში ჩაისმის, თუ გაძლიერებულია ყურადღება იმაზე, რომ ის სხვის ნათქვამს წარმოადგენს; მაგალითი: მართალი უთქვამთ: „წუთისოფელი ზოგისთვის მამაა, ზოგისთვის მამინაცვალიო“ (ი. ჭავ).

III წესი. ბრჭყალებში ჩაისმის ჩვეულებრივ ანდაზა, როცა ის პირდაპირ თავისი ფორმით (-ო-თი დაბოლოებული ან-ო-ს გარეშე) მოჰყავთ; მაგალითები: ნათქვამია: „ადრე ამდგომსა კურდღელსა ვერ მოეწევა მწევარიო“. ან ნათქვამია: „თაგვმა თხარა, თხარა, კატა გამოთხარა“.

IV წესი. როცა ჯერ ავტორის სიტყვებია და შემდეგ სხვისი პირდაპირი ნათქვამი, ეს უკანასკნელი ბრჭყალებით გამოეყოფა ავტორის სიტყვებს; მაგალითი: ილია ჭავჭავაძე წერს:

„გლეხკაცისა და ყმის ლიტონი ბედი

ვერა, ვერ გასძლებს ბატონის ხელში“.

V წესი. როცა ჯერ პირდაპირი ნათქვამია და შემდეგ ავტორისა, პირდაპირი ნათქვამი ბრჭყალებში ჩაისმის, ავტორის სიტყვა კი პირდაპირს მძიმითა და ტირითი გამოეყოფა; მაგალითი: „გლეხკაცისა და ყმის ლიტონი ბედი“.

ვერა, ვერ გასძლებს ბატონის ხელში“, — წერს ილია ჭავჭავაძე.

VI წესი. როცა პირდაპირ ნათქვანში ჩართულია ავტორის სიტყვები, მთელი წინადადება ბრჭყალებში ჩაისმის; მაგალითი: „შიგ თითონ ეზო ისე უწმინდური იყო, — წერს ი. ჭავჭავაძე ლუარსაბის ეზოს შესახებ, — როგორც ძველი ჩინოვნიკის გული“.

ბ რ ჭ ყ ა ლ ე ბ ი ს ხ ვ ა შ ე მ თ ხ ე ე ვ ა შ ი ა ც ი ხ მ ა რ ე ბ ა :

I წესი. ბრჭყალებში ჩაისმის არაპირდაპირი მნიშვნელობით ნახმარი სიტყვები, სახელწოდებანი თხზულებათა, ჟურნალების, გაზეთების, გემებისა და სხვათა; მაგალითები: წავიკითხე მოთხრობები: „ჩვენი ქვეყნის რაინდი“; „გვადი ბიგვა“, „ლელო“; გამოვიწერე ჟურნალი „მნათობი“ და გაზეთი „კომუნისტი“.

II წესი. ბრჭყალებში ჩაისმის საპირისპირო მნიშვნელობით, ირონიით ნათქვამი სიტყვა ან სიტყვები; მაგალითები: „ბეჯითი“ კაცი იყო ლუარსაბი. მოსე მწერალმა „დიდი გულკეთილობა“ გამოიჩინა...

III. მეთოდოლოგიური საკითხები

1. ზოგადი მეთოდოლოგიური მითითებანი

წინასწარი შენიშვნები პუნქტუაციაში პირველადი ჩვევების გამომუშავება დაწყებით სკოლაში წარმოებს. პუნქტუაციის საკითხების სწავლება დაწყებით სკოლაში გრამატიკის ელემენტარული კურსის სწავლებასთან დაკავშირებით ხდება.

რვაწლიან სკოლაში პუნქტუაციის სისტემატური კურსი ისწავლება. პუნქტუაციის სწავლება მკიდროდ უკავშირდება სინტაქსის სათანადო თემების სწავლებას, უფრო ზუსტად: პუნქტუაციის წესების სწავლება სინტაქსის სათანადო კანონების, წესების საფუძველზე მიმდინარეობს.

პუნქტუაციის წესების გაცნობიერება ყველაზე უკეთ ტექსტის სინტაქსური ანალიზის საფუძველზეა შესაძლებელი, ჩვევათა გამომუშავება კი უმეტესად დამოკიდებულია სათანადო წერითი სავარჯიშოების სისტემატურად ჩატარებაზე. წერა, რომელიც სპეციალურად გამიზნული იქნება პუნქტუაციის ჩვევისათვის, დიდი დაკვირვებით უნდა მომზადდეს და ჩატარდეს. სამწუხაროდ, ასეთი სავარჯიშოები სხვა სახის სავარჯიშოთა გვერდით მოწაფეთა წერით ნამუშევრებში იშვიათად გვხვდება. რაც გვხვდება, ბევრი მათგანი კარგად მოფიქრებული არაა.

პუნქტუაციის ჩვევად გამოსამუშავებლად შეიძლება გამოვიყენოთ თვალსაჩინო დიდაქტიკური მასალები, კარნახი, გადაწერა, ტექსტის პუნქტუაციური ანალიზი, ტექსტის სინტაქსური კონსტრუქციის შეცვლა ახალი პუნქტუაციური ვარიანტისათვის და სხვ.

პუნქტუაციის საფუძვლად მივიჩნიეთ სინტაქსი, სემანტიკა, სტილისტიკა, სინტაქსი და სემანტიკა ერთად, სინტაქსი და სტილისტიკა ერთად... სწავლების პროცესში არის თუ არა საჭირო ამ ტერმინების ხმარება, აგრეთვე სათანადო ცნებების დეტალიზაცია? I—IV კლასში გრამატიკის სწავლების პროცესში არ ვხმარობთ მოწაფეებთან არც ერთ ზემოაღნიშნულ ტერმინს და არც სათანადო ცნებათა დეფინიციებს ვაწარმოებთ. V—VIII კლასში ზემოაღნიშნული ტერმინებიდან ვხმარობთ მხოლოდ „სინტაქს“, დანარჩენს — არა. მაგრამ ტერმინის დასახელების გარეშე საკმაო მოცულობით ისწავლება სემანტიკისა და სტილისტიკის საკითხები; ვინაიდან ზემოდასახელებული ტერმინების ახსნა-განმარტება ენათმეცნიერების სხვადასხვა დარგის მიხედვით არც V—VIII კლასში წარმოებს, ამიტომ ამ ტერმინების გამოყენება მიზანშეუწონელია პუნქტუაციის სწავლებისას.

რაც შეხება IX—XI კლასს, იქ პუნქტუაციის სწავლების პროცესში შესაძლებელია და საჭიროც — მიემართოთ როგორც ამ ტერმინების გამოყენებას, ისე სათანადო ცნებების ახსნა-განმარტებასაც (ზოგიერთი დეტალის გარეშე).

სასვენი ნიშნების სწავლებას საფუძვლად ედება გარკვეული დიდაქტიკური პრინციპები: შეგნებულობა, თვალსაჩინოება, სისტემატურობა, აქტიურობა... პუნქტუაციური ჩვევები ხელს უწყობს ახალგაზრდობის კომუნის-

ტურად აღზრდას, მისი წიგნიერების დონის ამაღლებას, საერთო, ზოგად განათლებას.

საილუსტრაციო და სავარჯიშო მასალები, რომლებიც შეიძლება პუნქტუაციის სწავლებაში გამოსაყენებლად, უნდა აკმაყოფილებდეს როგორც სასწავლო-საგანმანათლებლო, ისე აღმზრდელობით მოთხოვნილებას. გარდა ამისა, ასეთი მასალები უნდა იყოს ახალი სალიტერატურო ენის თვალსაზრისით გამართული, გრამატიკულ-სტილისტიკური აგებულებით დასაძლევ, მოცემული კლასის მოწაფეთათვის მისაწვდომი, მათი მეტყველების განვითარების უშუალოდ ხელის შეშეწყობი.

პუნქტუაციის სწავლების თანამიმდევრობას საფუძვლად ედება არა სასვენი ნიშანთა გრაფიკული სიძნელე-სიადვილე, არამედ წინადადებათა კონსტრუქციის, სინტაქსურ თემათა სიძნელე-სიადვილე, ვინაიდან პუნქტუაციის სწავლება სინტაქსის კურსის სწავლებასთან დაკავშირებით წარმოებს.

პუნქტუაციის სწავლების ორგანიზაცია პრინციპულად ისეთივე იქნება, როგორიც მართლწერის სწავლების ორგანიზაცია. პუნქტუაციის საკითხების სწავლება სინტაქსურ თემებთან დაკავშირებით ისე წარმოებს, როგორც მართლწერის საკითხების სწავლება – სათანადო მორფოლოგიურ თემებთან დაკავშირებით.

ჯერ ესა თუ ის კონსტრუქციის წინადადება აიხსნება, შემდეგ, მასთან დაკავშირებით, სათანადო სასვენი ნიშნის ხმარების საკითხი გაიხსნება საჭირო შემთხვევაში სემანტიკურსა და სტილისტიკურ მხარეზე მითითებით (როცა ამ მხარეთა ანალიზი ნამდვილად საჭიროა ამა თუ იმ სასვენი ნიშნების საფუძვლის გამოსარკვევად).

როცა წინადადება ძნელი ასათვისებელია, ე. ი. რთულია პუნქტუაციურად (რასაკვირველია, სიძნელე, სირ-

თულე მარტო რთული წინადადებისათვის არაა დამახასიათებელი), საკირო იქნება პუნქტუაციის (მხედველობაში გვაქვს პუნქტუაციურად რთული თემები: შერწყმული წინადადებიდან, განკერძოებული სიტყვებისა და გამოთქმებიდან, რთული წინადადებიდან...) სწავლებას მთელი გაკვეთილი დაეთმოს.

V კლასში ქართული ენის გრამატიკის კურსი იწყება სინტაქსის ელემენტარული საკითხების მიმოხილვით: სხრობითი, კითხვითი, ძახილისა, კითხვით-ძახილისა, ბრძანებითი წინადადებები. სასვენი ნიშნები წინადადების ბოლოს: წერტილი, კითხვითი ნიშანი, ძახილის ნიშანი... შერწყმული წინადადება. მძიმე და ორწერტილი შერწყმულ წინადადებაში.

VI კლასის პროგრამა არ ითვალისწინებს სინტაქსის საკითხებს. ამიტომ არც პუნქტუაციის საკითხებია გათვალისწინებული ამ კლასის პროგრამაში. უნდა ვიგულისხმოთ, რომ VI კლასში წინა კლასებში გავლილი პუნქტუაციის საკითხების განმეორება-განმტკიცება ხდება...

VII კლასის პროგრამა იწყება უფორმო სიტყვებითა და ნაწილაკებით. ამათთან დაკავშირებით (განსაკუთრებით კავშირთან, ნაწილაკსა და შორისდებულთან) ეძლევა მძიმისა და ძახილის ნიშნის ხმარების ზოგიერთი წესი. შემდეგ წარმოდგენილია წინადადება შინაარსის მიხედვით, სადაც ხდება V კლასში ნასწავლი სათანადო წესების განმეორება და ახალი ცნობებით შევსება. ამას მოსდევს წინადადება აღნაგობის მიხედვით, სადაც არასრულ წინადადებაში ტირეს ხმარების შესწავლის საკითხი დგას. შემდეგ მოდის შერწყმული წინადადება და მასთან დაკავშირებული პუნქტუაციის საკითხები.

VIII კლასის პროგრამა ითვალისწინებს სასვენი ნიშნის ხმარების წესებს განკერძოებულ სიტყვებსა და გამოთქმებთან, რთულ თანწყობილსა და ქვეწყობილ წინადადებებში და პირდაპირსა და ირიბ ნათქვამში.

როგორც ვხედავთ, პუნქტუაციის საკითხები პროგრამაში წარმოდგენილია სინტაქსურ თემებთან დაკავშირებით.

პუნქტუაციის წესები სავარჯიშოებითურთ წარმოდგენილია სპეციალურ სახელმძღვანელოში.¹ ამ წესების საფუძველს კი წარმოადგენს ქართული ენის გრამატიკის სახელმძღვანელო,² რომელშიაც გრამატიკის საკითხებთან ერთად არის როგორც პუნქტუაციის წესები, ისე სათანადო სავარჯიშოებიც.

თვალსაჩინოება თვალსაჩინოების გამოყენება ხელს
პუნქტუაციის უწყობს სასვენი ნიშნების წესების სწავ-
სწავლებაში ლებას, აადვილებს ამ წესების გაგებას,
ამაღლებს მათ შეთვისებაში შეგნებუ-
ლობას, განამტკიცებს ერთხელ ახსნილი წესის ცოდნას.

თვალსაჩინო დიდაქტიკური მასალები, რომელთაც ვიყენებთ პუნქტუაციის სწავლებაში, უნდა იყოს მარტივი, მოსახმარად ადვილი, ნამდვილად ეხმარებოდეს მოწაფეს პუნქტუაციის წესის შესწავლაში, შესწავლილი წესის ცოდნის განმტკიცებაში.

პუნქტუაციის სწავლებაში უმეტესად გამოყენებულია ტაბულები, ხაზები, სქემები... ამათი დანიშნულება ისაა, რომ უფრო თვალსაჩინო, გასაგები გახადოს პუნქტუაციის რომელიმე წესი. ზოგჯერ კი ეს დიდაქტიკური

1 შ. თაბუკაშვილი, პუნქტუაცია (აშუალო სკოლისათვის).

2 ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, მორფოლოგია (I), სინტაქსი (II).

მასალა ისეა წარმოდგენილი, რომ ძნელი ხდება მისი „წაკითხვა“; განსაკუთრებით ეხება ეს სქემებს. ნაცვლად იმისა, რომ ასეთი სქემა დაგეხმაროს — „წავიკითხოთ“ პუნქტუაცია, ზუსტად გავიგოთ მისი წესი, თვითაა ძნელად გასაგები; მისი სიმბოლური გრაფიკული ნიშნები ძლიერ ხშირად მოითხოვს ბევრ ფიქრს, გამოსაყენებლად მოქნილი ვერაა. ასეთი სქემები, რასაკვირველია, პუნქტუაციის შესწავლას კი არ აადვილებს, არამედ აძნელებს. აქ ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ახალი პუნქტუაციის წესის ახსნაში გამოსაყენებელი თვალსაჩინო დიდაქტიკური მასალები, რომლებიც ძლიერ მარტივი ფორმისა უნდა იყოს. ის დიდაქტიკური მასალები კი, რომლებიც ახსნილი პუნქტუაციის წესის განმტკიცების, განმეორების ან აღრიცხვისათვისაა გამოსაყენებული, ცხადია, უფრო რთული ფორმისა იქნება, მაგრამ ისიც იმდენად მარტივი უნდა იყოს, რომ მის „წასაკითხავად“ მაგალითის ანალიზი კი არ დასჭირდეს მოწაფეს, არამედ მხოლოდ სათანადო წესის მეხსიერებაში სწრაფად აღდგენა, სწრაფად მოგონება; გაცილებით უფრო სწრაფად, ვიდრე მაგალითის ანალიზის შედეგად მოიგონებდა ამ წესს. წინააღმდეგ შემთხვევაში სქემები ვერ გაამართლებენ თავიანთ დანიშნულებას.

როდის და როგორ ვიყენებთ ახალი პუნქტუაციის წესის ახსნისას თვალსაჩინო დიდაქტიკურ მასალას?

ვთქვათ, გვინდა აეხსნათ VIII კლასში მიმართვასთან მძიმის ხმარების წესები. მასწავლებელი წერს დაფაზე საანალიზო წინადადებას, რომელშიაც მიმართვა არის, მაგალითად, ასეთს:

„ბიჭო, ვისი ხარ მალხაზი?“

შემდეგ აუხსნის, რომ პირველი სიტყვა „ბიჭო“ წინადადების წევრი არ არის, წინადადების წევრებისაგან

განკერძოებით დგას, ამიტომ ის წინადადების წევრებისაგან მძიმით გამოიყოფა; ე. ი. როცა მიმართვის აღმნიშვნელი სიტყვა წინადადების თავშია, მის შემდეგ მძიმე დაისმის. როცა ეს მაგალითი დაფაზე იჩვენა, თვალსაჩინოებასთან ამ შემთხვევაშიაც გვაქვს საქმე. ამის შემდეგ მასწავლებელი აკრავს კედელზე ასეთ პლაკატს:

მიმართვა თუ წინადადების თავშია, მის შემდეგ მძიმე დაისმის	
ბიჭო, ვისი ხარ მალხაზი?	(), — — — ?

აქ პირობითი გრაფიკული ნიშნით — წრიტ — აღნიშნულია მიმართვითი სიტყვა, რის შემდეგაც მძიმეა დასმული; შემდეგ სამი ჰორიზონტალური პატარა ხაზი მიუთითებს წინადადებაში სხვა სიტყვებზე, რომელთაც მძიმით გამოეყო მიმართვის აღმნიშვნელი სიტყვა. წინადადების ბოლოს კი ის ნიშანი (წერტილი, კითხვითი ნიშანი, ძახილის ნიშანი...) დაიწერება, რა შინაარსისაც არის წინადადება. მოყვანილი წინადადება კითხვითია და მის ბოლოს კითხვითი ნიშანია დასმული.

ამ ზემოთ მოყვანილ ნიმუშში პირობითი გრაფიკული ნიშნები წარმოდგენილია საილუსტრაციო მაგალითთან ერთად. სიტყვიერი მასალის გამომსახველობითი ძალა გაძლიერებულია ამ ნიშნებით, იქმნება ძლიერი მხედველობითი შთაბეჭდილება, რაც არა მხოლოდ მიმართვასთან მძიმის ხმარების დამახსოვრების ეფექტს ამაღლებს, არამედ ასეთ სიტყვიანი წინადადების ანალიზსაც აღრმავებს, რის ფონზე კიდევ უფრო მტკიცდება მძიმის ხმარების წესის ცოდნა. შთაბეჭდილება კიდევ უფრო ძლიერი იქნება, თუ მიმართვის აღმნიშვნელი

7. ვ. რამიშვილი.

სიტყვა წინადადებაში თავისი მძიმით („ბიკო“,) განსხვავებული ფერით გამოიყოფა და მათი აღმნიშვნელი წრეც მძიმითურთ (0,) ამავე ფერით იქნება წარმოდგენილი (სხვა გრაფიკული ნიშნებისაგან გასასხვავებლად).

პირველ ხანებში, რასაცვირველია, მასწავლებელი უბნის ამ პირობითი ნიშნების მნიშვნელობას. წინადადების ანალიზთან ერთად, ცხადია, პირობითი ნიშნების მნიშვნელობაც ადვილად აიხსნება. შემდეგ კი მიწოდებული წესის გასამტკიცებლად საკმაო უნდა გახდეს მხოლოდ პირობითი გრაფიკული ნიშნების ჩვენება, რათა სწრაფად მოიგონოს მოწაფემ შესწავლილი პუნქტუაციის წესი.

თვალსაჩინოების გამოყენებით ასევე აიხსნება მიმართვასთან სასვენი ნიშნების ხმარების სხვა წესებიც, რის შემდეგაც შეიძლება მიეცეს რამდენიმე წესზე ასეთი შემაჯამებელი ტაბულა-სქემა.

მ ძ ი მ ე მ ი მ ა რ თ ე გ ა ს თ ა ნ

1.	ბიკო, ვისი ხარ მალხაზი?	1.	0, — — — ?
2.	კარგი ბიკა გყავს, კიკოლა!	2.	— — — , 0!
3.	მოგესალმები, სამგორო, მომაქვს სალამი გვიანი.	3.	— , 0, — — — .
4.	იზარდე, მწვანე ჯეჯილო!	4.	— , 00!
5.	მზეო, დამხიდე, წვიმავ, დამნამე!	5.	0, — , 0, —!

პირობითი ნიშანი — დიდი წრე მიგვითითებს მიმართვით სიტყვაზე, პატარა წრე — მიმართვით სიტყვასთან დაკავშირებულ სიტყვაზე, პატარა ჰორიზონტალური ხაზი (—) მიგვითითებს სხვა სიტყვაზე წინადადებაში.

ასეთი ტაბულა-სქემები გამოყენებული უნდა იქნეს ახსნილი პუნქტუაციის წესების ცოდნის გასამტკიცებ-

ლად, აგრეთვე გავლილი პუნქტუაციის თემების განმეორებისა და ცოდნის აღსარიცხავად.

პუნქტუაციის წესის ცოდნა და ვარჯიშობის როლი სასვენი ნიშნის ხმარების საფუძვლის ცოდნა დაგვეხმარება იმაში, რომ დასაყრდენი მოვუნახოთ ამა თუ იმ პუნქტუაციის წესის ახსნას, მეცნიერულ საფუძველზე ავაგოთ პუნქტუაციის სწავლება.

პუნქტუაციის სწავლებაში არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება იმას, თუ როგორ აქვს მოწაფეს ათვისებული სინტაქსის საკითხები, სინტაქსური კატეგორიები, ვინაიდან, როგორც ეს ზემოთაც აღვნიშნეთ, პუნქტუაციის წესები უმთავრესად გრამატიკული წესებისაგან გამომდინარეობენ, მათ ეყრდნობიან, სასვენი ნიშნის ხმარების დასაყრდენი აბსოლუტურად ბევრ შემთხვევაში გრამატიკულია.

პუნქტუაციის წესების ცოდნას ენიჭება დიდი მნიშვნელობა, ვინაიდან ნამდვილი ცოდნა, განზოგადებული ცოდნა, სასვენი ნიშნების მართებულად ხმარების საფუძველი სწორედ ამ პუნქტუაციის წესების ცოდნაა.

წესი მოწაფეს შეგნებულად უნდა ჰქონდეს შეთვისებული, ე. ი. შეეძლოს ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში მისი მარჯვედ გამოყენება პრაქტიკაში, წერაში.

წესის შეგნებულად შეთვისება დამოკიდებულია კარგად შერჩეული მაგალითების სწორ ანალიზზე, ვარჯიშობის სწორ ორგანიზაციაზე.

სათანადო მაგალითის ანალიზის საფუძველზე აიხსნება რა ესა თუ ის პუნქტუაციის წესი, შემდეგ ამ წესის მომარჯვებით წარმოებს სათანადო მაგალითების შერჩევა და ანალიზი, რაც განამტკიცებს ერთხელ ახსნილი წესის ცოდნას მოწაფეში. სავარჯიშოდ აღებული მა-

სალა აუცილებლად უნდა შეიცავდეს შესასწავლ სასვენ ნიშნებს, ე. ი. ახსნილი წესის ცოდნის განმტკიცების საქმეს უშუალოდ ემსახურებოდეს.

პუნქტუაციაში სავარჯიშო მასალა შეიძლება იყოს ფაბულარული, მთლიანი შინაარსისა, ანდა წარმოდგენდეს ცალკე წინადადებებს, რომლებიც ერთმანეთთან არ არიან შინაარსობლივად დაკავშირებულნი. მთლიანი შინაარსის ტექსტი ამა თუ იმ პუნქტუაციურ წესზე იშვიათად გვხვდება, ამიტომ ასეთ ტექსტს მომეტებულ შემთხვევაში მასწავლებელი ადგენს.

ვთქვათ, V კლასს ავუხსენით თხრობითი წინადადებებს ბოლოს წერტილის ხმარების წესი. სავარჯიშოდ შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ასეთი მთლიანი შინაარსის ტექსტი: „დადგა შემოდგომა. ხილი დამწიფდა. ყურძენს ქარვისფერი დაედო. კოლმეურნეები მოსავლის აღების თადარაგს შეუდგნენ. მოსავალს კარგი პირი უჩანს. წელს დიდი მოსავალი იქნება. კარგი მოსავლით კოლმეურნეობა უფრო შეძლებული გახდება“.

ვთქვათ, VII კლასს ავუხსენით შერწყმულ წინადადებაში ორწერტილისა და მიძიმის ხმარების წესი; სავარჯიშოდ შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ასეთი ცალკეული წინადადებები: „გეგმას გადაქარბებით ასრულებენ შემდეგი მუშები: ქებაძე, ნოზაძე, გამრეკელი, მკედლიშვილი და ხელაშვილი“; „წყალში ყველაფერი გამოჩნდება: ხარი, ძროხა, ცხენი“ (ა. წერ.); „დედაჩემმა ყველაფერი ზედმიწევნით იცოდა: იყო კარგი მწიგნობარი, მეოჯახე, მოხელსაქნარე და მასთან კარგი აღმზრდელი“ (ა. წერ.); „ოთახში შემოვიდნენ: ხაზუა, ვილაცა მოხუცებული კაცი, ონისე და ყმაწვილი ქალები“ (ა. ყაზ.); „გარეშენიც ბევრი ჰყავდა: ტურა, მელა, კატა, მგლები“ (ა. წერ.); „ანდარიამ ყურები ცქვიტა, წამოდგა ფეხზე, შუბლთან მიდე-

ბული გაშლილი ხელით თვალები დაიჩრდილა და დასავლეთისაკენ გაიხედა“ (ნ. ლომ.) და სხვ¹.

პუნქტუაციის
სწავლების მე-
თოდები და ხერ-
ხები; სავარჯი-
შოთა სახეები

1. პუნქტუაციის სწავლების მეთოდი-
კის პრინციპული საფუძველი ნაწერის
სინტაქსური ბუნების გახსნა-გაგება,
ანალიზია. ზოგიერთი სასვენი ნიშნის
ხმარების წესის ახსნა, სინტაქსურ სა-
ფუძველთან ერთად, მოითხოვს ნაწერის
სემანტიკური ან სტილისტიკური საფუძვლების მიგნება-
გამოვლენასაც. ვინაიდან პუნქტუაციის წესების ძირი-
თადი ნიშნები ენათმეცნიერების ამა თუ იმ დარგის,
უმთავრესად სინტაქსის, ნაწილობრივ კი სემანტიკისა
და სტილისტიკის კანონებში, წესებშია, ამიტომ პუნქ-
ტუაციის სწავლება ძირითადად სინტაქსის კურსის,
ნაწილობრივ კი სემანტიკისა და სტილისტიკის საკით-
ხების სწავლებას უკავშირდება.

2. გრამატიკის კურსისა და ენათმეცნიერების სხვა
დარგების საკითხების სწავლება ერთად მიმდინარეობს
ქართული ენის გაკვეთილებზე, რასაც ორგანულად უკავ-
შირდება პუნქტუაციის სათანადო საკითხები. მაგრამ
პუნქტუაცია, რამდენადაც მას გრაფიკულ ნიშნებთან
აქვს საქმე, მჭიდროდაა დაკავშირებული წერით მეტყვე-
ლებასთანაც. პუნქტუაციის წესების ახსნა-გაცნობიე-
რება დასაწყისში ზეპირი მეტყველების გზით ხდება
სათანადო წერილობითი მაგალითების ანალიზის თან-
ხლებით; ერთხელ ახსნილი წესი კი შემდეგ სათანადო
წერილობითი მაგალითების ანალიზისა და სისტემატური
წერითი სავარჯიშოებით მტკიცდება, რის შედეგადაც
სასვენი ნიშნის ხმარების ჩვევა უნდა გამომუშავდეს.

¹ ამგვარი სავარჯიშო მაგალითები წარმოდგენილია შ. თაბუ-
კაშვილის მიერ შედგენილ პუნქტუაციის სახელმძღვანელოში.

3. ვინაიდან პუნქტუაციის საკითხების ახსნა გრამატიკის (სინტაქსის) თემებს უკავშირდება, ამიტომ პუნქტუაციის საკითხების სწავლების ძირითადი მეთოდები გრამატიკის (სინტაქსის) სწავლების მეთოდებია, ე. ი. საუბარი და თხრობაა. მართალია, პუნქტუაციის წესის ახსნა დასაწყის ეტაპზე წერილობითი მაგალითის ანალიზის საფუძველზე ხდება, მაგრამ ამ წესის (უფრო ზუსტად: წესის ცნების) დეფინიცია უმთავრესად ზეპირი გზით წარმოებს. სიტყვიერი განმარტების ხვედრითი წონა პუნქტუაციური წესის ახსნაში საკმაოდ დიდია. ეს ახსნა-განმარტება წარმოებს საუბრის ან თხრობის მეთოდით.

საუბრის მეთოდთან მაშინ გვექნება საქმე, თუ წესის ახსნაში მოწაფეთა ძალები აქტიურადაა გამოყენებული, ახსნა კითხვა-მიგებით წარმოებს. მასწავლებელს საილუსტრაციო მაგალითის ახსნის საფუძველზე თანამიმდევრული კითხვების დასმის გზით მოწაფეები მიჰყავს პუნქტუაციის სათანადო წესის გამოყენამდე.

თხრობის მეთოდის გამოყენებასთან გვექნება საქმე, როცა მასწავლებელი გაბმული თხრობით ხსნის პუნქტუაციის რომელიმე წესს. ამ მომენტის გარეშე იშვიათად წარმოიდგინება ქართული ენის გაკვეთილი. გაკვეთილის ამა თუ იმ ეტაპზე თხრობას (თუნდაც ძლიერ მცირე ხნით) აუცილებლად მივმართავთ.

4. პუნქტუაციის ახალი წესის ასახსნელად საუბრის ან თხრობის მეთოდთან ერთად შეიძლება გამოყენებულ იქნეს სხვადასხვა ხერხი: სათანადო მაგალითის პუნქტუაციური გარჩევა (წერილობით ან ზეპირად), შეპირისპირება, კითხვები, ინტონაცია...

5. ახსნილი პუნქტუაციის წესის ცოდნის გასამტკიცებლად, სასვენი ნიშნების თავ-თავის ადგილას ხმარების

ჩვევის გამოსამუშავებლად პრაქტიკაში ფართოდაა გამოყენებული კარნახი და გადაწერა, ტექსტის გრამატიკული გარჩევის საფუძველზე პუნქტუაციური გარჩევა, ერთი აგებულების წინადადების მეორე აგებულების წინადადებად გარდაქმნა სასვენი ნიშნების შეცვლით, გავლილი ლიტერატურული მასალიდან მითითებული სასვენი ნიშნების შემცველი წინადადებების ამოკრება, სასვენი ნიშნების გარეშე წარმოდგენილ ტექსტში სათანადო სასვენი ნიშნების დასმა, პუნქტუაციურად რთული ტექსტის დაზეპირება სასვენი ნიშნების დასახელებით, შესწავლილი პუნქტუაციის წესების დამოუკიდებლად გამოყენება თხზულების წერაში და სხვ.

6. სინტაქსური თემის განმეორებასთან ერთად წარმოებს სათანადო სასვენი ნიშნების განმეორებაც როგორც წერილობით, ისე ზეპირად. განმეორებისა და აღრიცხვისათვის ფართოდ უნდა იქნეს გამოყენებული თვალსაჩინო დიდაქტიკური მასალები — შემაჯამებელი ტაბულები, სქემები...

7. რიგი პუნქტუაციის წესის სწავლებაში ისე გვეხმარება ინტონაცია, როგორც პუნქტუაცია — კითხვასა და ზეპირმეტყველებაში სათანადო გრამატიკული პაუზების დაცვასა და ინტონაციის გამომუშავებაში. მხედველობაში გვაქვს წერტილის, კითხვითი ნიშნის, ძახილის ნიშნის, ზოგიერთ შემთხვევაში ორწერტილისა და სხვა სასვენი ნიშნების სწავლებაში ინტონაციის როლი, როგორც პუნქტუაციის სწავლების ერთ-ერთი ხერხისა (სხვა ხერხებთან ერთად).

8. პუნქტუაციის სწავლებაში ფართოდაა გამოყენებული პუნქტუაციური გარჩევის ხერხი. პუნქტუაციური გარჩევაა, როცა ტექსტის ანალიზი იმის მიხედვით ხდება, თუ სად რა სასვენი ნიშანია დასმული ან დასასმელი.

პუნქტუაციური გარჩევა გყრდნობა წინადადების სინტაქსურ (ზოგჯერ სემანტიკურ და სტილისტიკურ) გარჩევას. როცა გაირკვევა, თუ როგორი კონსტრუქციისაა წინადადება, შემდეგ, მაგრამ მასთან დაკავშირებით, ხდება მოცემული წინადადების პუნქტუაციური გარჩევა.

პუნქტუაციური გარჩევის მიზანია სასვენი ნიშნების ხმარების წესთა გაცნობიერება, სასვენ ნიშანთა ხმარების ჩვევათა გამომუშავება. როცა გარჩევა ამ მიზნით ტარდება, ე. ი. გვინდა სასვენი ნიშნები ვასწავლოთ, ყურადღება ამ ნიშნების ხმარებაზე გამახვილდება და არა წინადადების სინტაქსურ გარჩევაზე. ვთქვათ, VII კლასში ვასწავლეთ ისეთი შერწყმული წინადადება, რომელშიაც განმარტებული სიტყვა ერთგვარი წევრების შემდეგაა მოთავსებული; მაგალითად: „კაცი, მხეცი და ჩიტები — ყველა საქმეს ჰკიდებს ხელსა“ (რ. ერ.). პუნქტუაციური გარჩევისას აქ ყურადღების ცენტრში დგას ტირესა და მძიმეების გამოყენების საკითხი. ამ საკითხის გარკვევისათვის საჭირო იქნება, გავიგოთ — ამ წინადადებაში რამდენი ერთგვარი წევრია, რომელი ერთგვარი წევრები რომელი კავშირითაა შეერთებული, განმარტებული სიტყვა სად არის მოთავსებული. წინადადების სინტაქსური გარჩევისათვის სხვა საკითხების გარკვევაც იქნება საჭირო (ერთგვარი წევრები წინადადებაში რა ფუნქციას ასრულებენ, განმარტებული სიტყვა წინადადების რომელი წევრია, კიდევ რომელი წევრებია წინადადებაში და სხვ.), მაგრამ პუნქტუაციური გარჩევისათვის გარკვეულიც უკვე საკმაოა. ამის საფუძველზე ვარჩევთ — სად უნდა დაისვას მძიმეები და რატომ, რად ვხმარობთ ტირეს და არა ორწერტილს, რა ნიშანს ვხმარობთ წინადადების ბოლოს და რატომ.

პუნქტუაციური გარჩევა გამოყენებულია სკოლის

პრაქტიკაში როგორც პუნქტუაციის ახალი წესის ასახ-
სნელად, ისე ახსნილის ცოდნის განმტკიცებისა, გავ-
ლილის განმეორებისა და აღრიცხვისათვის.

პუნქტუაციური გარჩევა პუნქტუაციური ჩვევის გან-
მტკიცების ყველაზე გავრცელებულ და ერთ-ერთ საუ-
კეთესო ხერხად ითვლება.

9. პუნქტუაციის წესებს, რა გინდ კარგად იქნეს ახს-
ნილი, პრაქტიკაში ვერ გამოიყენებს მოწათე, თუ მათი
ხმარების ჩვევა წერაში არ გამომუშავდა.

პუნქტუაციური ჩვევების გამოსამუშავებლად, ისე რო-
გორც მართლწერის ჩვევათა გამოსამუშავებლად, სკო-
ლის პრაქტიკაში ფართოდაა გამოყენებული კ ა რ ნ ა ხ ი
და გა და წ ე რ ა. ორივე სახე წერიითი მუშაობისა პუნქ-
ტუაციის წესის ცოდნის გასამტკიცებლად, პუნქტუა-
ციური ჩვევის გამოსამუშავებლად გამოყენებულია დაწ-
ყებითი და საშუალო სკოლის ყველა კლასში.

კ ა რ ნ ა ხ ი შეიძლება ჩატარდეს როგორც ახსნილი
პუნქტუაციის წესის ცოდნის გასამტკიცებლად, ისე სა-
კონტროლოდაც. კარნახი შეიძლება ჩატარდეს პუნქ-
ტუაციის ერთ ან რამდენიმე წესზე.

ვთქვათ, VII კლასში ვასწავლეთ მაპირისპირებელ კავ-
შირიან (მაგრამ, ხოლო, ოღონდ, თორემ, თუმცა, არა —
არამედ, კი არ — არამედ) შერწყმულ წინადადებაში სა-
სვენი ნიშნის ხმარების წესი; ამ წესის ცოდნის გასა-
მტკიცებლად შეიძლება შედგენილ იქნეს ისეთი საკარ-
ნახო ტექსტი, რომელშიც მხოლოდ ზემოთ დასახელე-
ბული კავშირიანი შერწყმული წინადადების მაგალი-
თები იქნება. ვთქვათ, VII კლასში გავლილი იქნა
სათანადო პუნქტუაციის წესები მაჯგუფებელ კავშირიან,
მაცალკეებელ კავშირიან, მაპირისპირებელ კავშირიან
და მაიგივებელ კავშირიან შერწყმულ წინადადებებში;

ჩატარდება საკონტროლო კარნახით წერა შერწყმული წინადადების ყველა ძირითად წესზე. ასეთ რთულ თემებზე კარნახით წერა შეიძლება ჩატარდეს არა მხოლოდ VII კლასში, არამედ მომეტებულად VIII—IX კლასში.

ტექსტი კარნახისათვის შეიძლება იქნეს მთლიანი შინაარსისა, შეიძლება ერთიმეორესთან დაუკავშირებელი წინადადებისაგან შედგებოდეს (იხ. აქვე. ქვეთავი: „პუნქტუაციის წესის ცოდნა და ვარჯიშობის როლი“).

წინადადებები ისე უნდა უკარნახოს მასწავლებელმა, რომ მოწათეები კარგად ერკვეოდნენ წინადადების აგებულებასა და შინაარსში, მარჯვედ იკერდნენ სხვადასხვა გრამატიკულ პაუზასა და ინტონაციას. ამიტომ საჭიროა კარნახისათვის წინასწარ მოემზადოს მასწავლებელი. ტექსტის მონოტონური კითხვა დაუშვებელია. მოწათეები უნდა შევაჩვიოთ კარნახის მოსმენას, ნაკარნახევი წინადადების სწრაფ ანალიზს და მასთან სათანადო სასვენი ნიშნის წერის პროცესშივე დასმას (და არა წერის დასრულების შემდეგ დასმას, რასაც, სამწუხაროდ, ხშირად აქვს ადგილი სკოლის პრაქტიკაში).

IX—XI კლასს კარნახით საწერად შეიძლება მიეცეს რომელიმე მოთხრობის ან პუბლიცისტური სტატიის მოზრდილი ნაწყვეტი (ასეთი ნაწყვეტი შეიძლება წინასწარ პუნქტუაციურად ზეპირადაც გაირჩეს), რომელშიაც სხვადასხვა სასვენი ნიშანი იქნება გამოყენებული. ასეთი საკარნახო ტექსტი დიდი დაკვირვებით უნდა იქნეს შერჩეული.

გადაწერა, ისე როგორც კარნახი, პუნქტუაციის წესების ცოდნის განმტკიცების საუკეთესო ხერხია, რომლის გამოყენება შეიძლება პირველი კლასიდან მეთერთმეტე კლასამდე (ჩათვლით), რასაკვირველია, ტექსტის

თანდათანობით გავრცელებითა და ამოცანების გაღრმავებით.

დაფაზე იწერება ტექსტი სასვენი ნიშნების გარეშე. მოწათფებს დაევალება მისი გადაწერა და თავ-თავის ადგილას სათანადო სასვენი ნიშნების დასმა.

დაფაზე თავისი სასვენი ნიშნებით იწერება ტექსტი, ვთქვათ ისეთი, რომელშიაც ბევრია ირიბად ნათქვამის მაგალითი. მოწათფებს დაევალება ირიბად ნათქვამის პირდაპირად გარდაქმნა და სათანადო სასვენი ნიშნების გამოყენება. ასეთ გადაწერას შემოქმედებითი ხასიათი აქვს და მიზნად ისახავს გარკვეული სტილის-ტიკური ამოცანების გადაწყვეტასაც.

ასევე შეიძლება გადასაწერად მიეცეს ისეთი ტექსტი, რომელშიაც რთული წინადადებები იქნება და დაევალოს მათი შეცვლა სათანადო შინაარსის მარტივი წინადადებებით (ან პირუკუ), რაც სასვენი ნიშნების სხვადასხვა ვარიანტებს მოითხოვს. ასეთი სავარჯიშოები მომეტებულად უნდა მიეცეს VIII—XI კლასის მოწათფებს.

პუნქტუაციური მოწათფეთა წერით ნამუშევრებში უმ-
შეცდომები; თავრესად ვხვდებით შემდეგი სახის
მათი ანალიზი პუნქტუაციურ შეცდომებს:

1. სასვენი ნიშნები არაა დასმული; მაგალითი: „უეცრად შეკრთა აცქვიტა ყურნი თავი აიღო და გაიხედა“. მძიმე ორ ადგილას აკლია.

2. სასვენი ნიშანი არაა თავის ადგილას გამოყენებული; მაგალითი: „ქიტესამ დათვს, რომ თოფი შუბლში დაუმიზნა დასხლტა ჩახმახი“. მძიმე აქ „რომ“-ის წინ კი არ უნდა, არამედ იქ, სადაც ერთი მარტივი წინადადება მთავრდება და მეორე იწყება.

3. ერთი სასვენი ნიშანი შეცვლილია მეორეთი; მა-

გაღიით: „ივანესა და ნიკოს დაღუპვას ყველაფერმა შეუწყო ხელი, ქარიშხალმა, სიცივემ, სიბნელემ“. სიტყვა „ხელის“ შემდეგ მძიმის ნაცვლად ორწერტილია საკირო.

4. სასვენი ნიშანი ლოგიკური პაუზის მიხედვითაა დასმული; მაგალითი: „გიორგიმ დიდი ფიქრის შემდეგ, არჩილის ოჯახში გადასვლა გადაწყვიტა“. ამ წინადადებაში მძიმე არსად არ უნდა და სხვ.

პუნქტუაციაში დაშვებული შეცდომები ხარისხის მიხედვით უნდა დაიყოს ორ ჯგუფად: უხეშად და არა-უხეშად.

ზოგიერთის აზრით, უხეშია ისეთი პუნქტუაციური შეცდომა, რომელიც რთულია, დასაუფლებლად იწელება. უხეში და არაუხეში შეცდომების კლასიფიკაციის საფუძვლად ასეთი დებულება არ გამოდგება, მცდარია. პუნქტუაციური შეცდომების კლასიფიკაციისათვის ამოსავლად უნდა მივიღოთ ის, თუ რისი ცოდნა ევალება მოწაფეს პროგრამის ფარგლებში და რისი — არა. ის შეცდომა, რომელიც დაშვებულია იმის გამო, რომ მოწაფემ არ გამოავლინა ნასწავლი, გავლილი პუნქტუაციის წესის ცოდნა, უხეშად ჩაითვლება; ის შეცდომა კი, რომელიც დაშვებულია იმის გამო, რომ სათანადო წესი არ შეუსწავლია მოწაფეს და არც ევალებოდა მისი ცოდნა პროგრამის მიხედვით, არაუხეშად ჩაითვლება; მაგალითად, უხეშად ჩაითვლება VII კლასის მოწაფეს სასწავლო წლის ბოლოს შერწყმულ წინადადებაში დაშვებული პუნქტუაციური შეცდომები; ასევე VIII კლასის მოწაფეს სასწავლო წლის პირველი ნახევრის ბოლოს განკერძოებულ სიტყვებსა და გამოთქმებში დაშვებული პუნქტუაციური შეცდომები... უხეშად არ ჩა-

ეთვლება VII კლასის მოწაფეს რთულ წინადადებაში დაშვებული პუნქტუაციური შეცდომები, ვინაიდან ჯერ არა აქვს მას შესწავლილი სათანადო პუნქტუაციის წესები. მაგრამ ასეთი შეცდომები უხეშად ჩაეთვლება VIII კლასის მოწაფეს წლის ბოლოს და IX—XI კლ. მოწაფეებს — ყოველთვის და ყველა სახის ნამუშევარში.

ის პუნქტუაციური შეცდომა, რომელიც დაშვებულია იმის გამო, რომ სათანადო წესი არ უსწავლია მოწაფეს სკოლაში, მასწავლებელმა უნდა გაასწოროს.

ის პუნქტუაციური შეცდომა, რომელიც დაშვებულია იმის გამო, რომ არ იცის მოწაფემ გავლილი წესი, უნდა აღინიშნოს სათანადო სიმბოლოთი და გაასწოროს მოწაფემ.

ტიპობრივი პუნქტუაციური შეცდომები კოლექტიურად უნდა გაანალიზდეს დაფაზე, კარგად გაირკვეს მათი დაშვების მიზეზები, საფუძვლიანად განმეორებულ იქნეს სათანადო პუნქტუაციის წესები.

როცა ვიხილავთ პუნქტუაციის სწავლების საკითხებს, არ შეიძლება ყურადღების გარეშე დავტოვოთ სასვენო ნიშნების დაწერილობის საკითხი, რომელიც ძალზე მტკივნეულად დგას სკოლებში.

სასვენო ნიშნების დაწერილობის სისწორესა და სიზუსტეს არსებითი მნიშვნელობა აქვს. არის შემთხვევები, როცა მძიმეს ისეთი ფორმა აქვს, რომ ძნელად გასარჩევია წერტილისაგან, ორწერტილი — წერტილ-მძიმისაგან; წერტილი ძლიერ დიდი ზომისაა, ოდნავ გაგრძელებულია ან ძლიერ მცირეა, მკრთალი (გაუჩინარებული), დაწერილია ხაზქვევით, მიტმასნილია სიტყვასთან ან ძლიერ დაშორებულია სიტყვისაგან. ასევე მძიმე ხაზხვევითაა დაწერილი, მოხრილი არაა, სწორია, თავი

ტანზე წვრილი აქვს ან ყველა ნაწილი თანაბარი სიმსხოსია. ორწერტილი დაწერილია ხაზქვევით, წერტილმძიმე — ხაზზევით; ძახილის ნიშნის ისარი თანაბარი სიმსხოს ხაზითაა წარმოდგენილი, გადახრილია მარჯვნივ ან მარცხნივ, ანდა განვითარებულია ხაზქვევით; კითხვითი ნიშანი (რომელიც შედარებით რთულია გრაფიკულად) უფრო მეტ მცდარ ფორმებს შეიცავს. ასევე დარღვეულია ბრჭყალებისა და ფრჩხილების მოხაზულობა, ტირე ძნელი გასარჩევია დეფისისაგან და ა. შ.

სასვენი ნიშნების დაწერილობას ისეთი მზრუნველობა ესაჭიროება, როგორიც ასოთა დაწერილობას. სასვენი ნიშნების დაწერილობის ნიმუშები წარმოდგენილია „ქართული წერის დედანში“; დაწყებით სკოლაში სათანადო ნიმუშების მიხედვით უნდა მოხდეს სასვენი ნიშნების დაწერილობის სწავლება. ამ შემთხვევაშიც ისეთი სავარჯიშოების ჩატარებაა საჭირო, როგორიც სუფთა წერაში.

მასწავლებელმა მოწათეებს ისე უნდა გაუსწოროს სასვენი ნიშნების დაწერილობაში დაშვებული შეცდომები, როგორც სუფთა წერაში დაშვებული შეცდომები: აღნიშნოს დაშვებული შეცდომა სათანადო სიმბოლოთი, მისცეს რვეულში სწორად დაწერის ნიმუში, მოსთხოვოს მოწათეებს სასვენი ნიშნების დაწერილობის დაცვა ყველა სახის წერით სამუშაოში და სხ.

დავუშვათ, რომ დაწყებითი სკოლიდან არ გამოჰყვათ მოწათეებს სასვენი ნიშნების მოხაზულობის მართებულად შესრულების ჩვევა, რაც, სამწუხაროდ, იშვიათი შემთხვევა არაა. საჭირო იქნება შემდგომ კლასებში, რაც შეიძლება, ადრე გამოსწორდეს ასეთი ხარვეზი.

პუნქტუაციის სწავლება V კლასში V კლასში ისწავლება მოკლე ცნობები სინტაქსიდან. ამ ნაკვეთის დაწყებამდე და ამ ნაკვეთის სწავლებასთან დაკავშირებით წარმოებს დაწყებით სკოლაში გავლილი პუნქტუაციის წესების განმეორება და ზოგიერთი ახალი წესის მიწოდებაც.

I კლასში მოწაფეებს მარტივი მაგალითების საფუძველზე შესწავლილი აქვთ თხრობითი წინადადების ბოლოს წერტილის ხმარებისა და არაკითხვითსიტყვიანი კითხვითი წინადადების ბოლოს კითხვითი ნიშნის ხმარების წესები; II კლასში ისწავლება კითხვითსიტყვიანი წინადადების ბოლოს კითხვითი ნიშნისა და ძახილის წინადადების ბოლოს ძახილის ნიშნის ხმარების წესები, ჩამოთვლილ სიტყვათა შორის მძიმისა და განმაზოგადებელი სიტყვის შემდეგ ორწერტილის ხმარების წესები; III კლასში ხდება განმეორება I II კლასში ნასწავლი პუნქტუაციის წესებისა და ისწავლება არაპირდაპირ სიტყვასთან ბრჭყალების ხმარების წესი; IV კლასში ისწავლება რთული თანწყობილი წინადადების ძლიერ მარტივი მაგალითების საფუძველზე მძიმის ხმარებისა და არასრულ წინადადებაში ტირესა, მიმართვასთან მძიმისა და სხვათა სიტყვასთან ბრჭყალების ხმარების წესები.

V კლასში, როცა ვასწავლით თხრობითი წინადადების ბოლოს წერტილის, კითხვითი წინადადების ბოლოს კითხვითი ნიშნის, ძახილის წინადადების ბოლოს ძახილის ნიშნისა და სხვა სასვენ ნიშნებს, აუცილებელი ხდება იმის მოგონება, რაც ადრე, დაწყებით სკოლაში, ისწავლეს მოწაფეებმა. მაშასადამე, V კლასში პუნქტუა-

ციის სწავლება გავლილი წესების განმეორებით იწყება. ჯერ მოვარგონებთ მოწაფეებს წერტილის ხმარების წესს (რომ თხრობითი წინადადების ბოლოს წერტილი იხმარება), შემდეგ ვწერთ დაფაზე ისეთ პატარა ტექსტს, რომელიც მხოლოდ თხრობითი წინადადებებისაგან შედგება, თუმცა წერტილები არსად არაა დასმული; მაგ., ასეთ ტექსტს:

„სატრაქტორო სადგურის საამქრო მთელ ღამეს გუგუნებდა ვრცელ დარბაზს ურიცხვი ელნათურა ანათებდა დაზგებთან ოსტატები ტრიალებდნენ ელექტროდენით ამოძრავებული უზარმაზარი ჩაქუჩი ხანგამოშვებით ეცემოდა გრდემლზე დადებულ გავარვარებულ რკინას“ („ღედა ენა“).

მოწაფეებს დაევალება — კოლექტიურად გააანალიზონ ეს ტექსტი. ჯერ გაარჩიონ, რამდენი როგორი წინადადებისაგან შედგება და თითოეული თხრობითი წინადადების ბოლოს დასვან წერტილი.

ტექსტი, როგორც ვხედავთ, შედგება მარტივი გავრცობილი წინადადებებისაგან; იგი შედარებით უფრო რთულია, ვიდრე ის ტექსტები, რომელთაც დაწყებით სკოლაში ვაძლევთ წერტილის ხმარების წესის შესასწავლად. V კლასში სწორედ თხრობითი წინადადების უფრო რთული მაგალითები უნდა მივსცეთ, ვიდრე დაწყებით სკოლაში, რათა ამ კლასის მოწაფემ წერტილის ხმარების უფრო სრულყოფილი ცოდნა-ჩვევა მიიღოს. წერტილზე ვარჯიშობა, რასაკვირველია, ამით არ ამოიწურება:

1. მოწაფეებს დაევალება — ამოწერონ მითითებული ტექსტიდან თხრობითი წინადადებები და მათ ბოლოს დასვან წერტილები;

2. მოწაფეებს მიეცემა ისეთი ტექსტი, რომელშიც

წერტილების გარეშე იქნება როგორც გაუვრცობელი, ისე გავრცობილი თხრობითი წინადადებები; როგორც ერთსიტყვიანი, ისე ორ და მეტსიტყვიანი თხრობითი წინადადებები; დაევალება ასეთი ტექსტის გადაწერა და სათანადო ადგილას წერტილების დამოუკიდებლად ხმარება;

3. მოწაფეებს მიეცემა გაუვრცობელი წინადადებები; დაევალება მათი გავრცობილ წინადადებებად გადაკეთება და თითოეული წინადადების ბოლოს წერტილის ხმარება და სხვ.

წერტილის ხმარების ჩვევა ვერ იქნება სრულყოფილი, თუ ამასთან დაკავშირებით არ ვასწავლეთ მოწაფეებს ასეთი სასვენი ნიშნით დაბოლოებული წინადადებების სათანადო ინტონაციით წაკითხვა.

წერტილის ხმარების ჩვევის განმტკიცების შემდეგ ხდება კითხვითი ნიშნის ხმარების წესის მოგონება, კითხვითი ნიშნის ხმარების ჩვევის სრულყოფა ახალ მაგალითებზე ვარჯიშობით.

კითხვითი ნიშნის ჩვევის გასამტკიცებლად ვარჯიშობა ასე წარიმართება:

1. დაევალება მოწაფეებს მითითებული ტექსტიდან კითხვითი წინადადებების ამოწერა სათანადო სასვენი ნიშნებით;

2. მიეცემა მოწაფეებს კითხვით და თხრობით წინადადებიანი ტექსტი სასვენი ნიშნების გარეშე; დაევალება მათ ამ ტექსტის გადაწერა და წინადადებების ბოლოს სათანადო სასვენი ნიშნების დასმა;

3. დაევალება მოწაფეებს თხრობითი წინადადებების გადაკეთება კითხვით წინადადებებად და მათ ბოლოს კითხვითი ნიშნის დასმა;

4. მასწავლებელი ავარჯიშებს მოწაფეებს კითხვით-
8. ვ. რამიშვილი.

სიტყვიანი და არაკითხვითსიტყვიანი წინადადებების სა-
თანადო ინტონაციით წაკითხვა-წარმოთქმაზე...

კითხვითი ნიშნის ხმარების ჩვევის განმტკიცების შემ-
დეგ წარმოებს ძახილის ნიშნის ხმარების წესის მოგო-
ნება, ძახილის ნიშნის ხმარების ჩვევის განმტკიცება სხვა-
დასხვა მაგალითზე ვარჯიშობით. შეიძლება გამოვიყუ-
ნოთ შემდეგი სახის სავარჯიშოები:

1. დაევალება მოწაფეებს მითითებულ ტექსტიდან ძა-
ხილის ნიშნიანი წინადადებების ამოწერა და მათი პუნ-
ქტუაციური გარჩევა: რატომ იწერება ასეთი წინადა-
დების ბოლოს ძახილის ნიშანი;

2. მიეცემა მოწაფეებს ისეთი ტექსტი, რომელშიაც
შედის მხოლოდ თხრობითი წინადადებები და დაევალება
ზოგიერთი წინადადების გადაკეთება ძახილის წინადა-
დებად; ან მიეცემა ისეთი ტექსტი, რომელშიაც შედის
თხრობითი და კითხვითი წინადადებები და დაევალება
ზოგიერთი წინადადების ძახილის წინადადებად გადა-
კეთება. დაევალება ასეთი წინადადებების ბოლოს სათა-
ნადო სასვენი ნიშნის ხმარება;

3. მოწაფეებს მიეცემა სხვადასხვა შინაარსის (თხრო-
ბითი, კითხვითი, ძახილის) წინადადებები და დაევალება
მათი პუნქტუაციური გარჩევა, აგრეთვე სხვადასხვა სასვენ
ნიშნიანი წინადადების სათანადო ინტონაციით წაკითხვა
და სხვ.

დაწყებით სკოლაში ძახილისა და ბრძანებითი წინა-
დადებები დაუნაწევრებლად ისწავლება, V კლასში კი —
დანაწევრებულად. ჯერ ძახილის წინადადება ისწავლება,
შემდეგ — ბრძანებითი. ბრძანებითი წინადადება პუნქტუ-
აციურად ახალს არაფერს შეიცავს: ბრძანებითი წინა-
დადების ბოლოს ძახილის ნიშანი ისე იხმარება, როგორც
ძახილის წინადადების ბოლოს. სავარჯიშოებიც ისეთივე

იქნება, როგორიც ზემოთ დახილის ნიშნის ხმარებისათვის გავითვალისწინეთ.

ბრძანებითი წინადადების შემდეგ კითხვით-დახილის ნიშანი ისწავლება. ამ ნიშნის სწავლება სათანადო წინადადების მნიშვნელობისა და შედგენილობის-ანალიზის საფუძველზე აიხსნება. მასწავლებელი ერთიმეორის გასწვრივ წერს დაფაზე დახილის წინადადებასა და კითხვით-დახილის წინადადებას, მაგალითად ასე:

რა მშვენიერი დილაა! რას მიქვიან პირადი მწუხარება?!

მასწავლებელი სათანადო ინტონაციით კითხულობს ჯერ პირველ წინადადებას, შემდეგ — მეორეს. ინტონაცია და პუნქტუაცია ამ შემთხვევაში კარგად ემთხვევა ერთიმეორეს. გაირკვევა, რომ პირველი წინადადება, რომლის ბოლოს დახილის ნიშანია, ალტაცების გამოხატველია, მეორე წინადადება, რომლის ბოლოს კითხვით-დახილის ნიშანია, ერთდროულად გამოხატავს კითხვასა და გაკვირვებას; ამაზე მიგვითითებს კითხვით-დახილის ნიშანი, რომელიც ინტონაციურადაც განსხვავდება დახილის წინადადებისაგან. ინტონაციური შეპირისპირების გზით გაირკვევა, რომ კითხვით-დახილის წინადადება კითხვასთან ერთად გამოხატავს რომელიმე ემოციასაც. ამ შემთხვევაში კითხვასთან ერთად გაკვირვებაა აღნიშნული. ამის შემდეგ ყურადღება მახვილდება იმაზე, რომ კითხვით-დახილის ნიშანი მარტო კითხვასა და გაკვირვებას კი არ გამოხატავს, არამედ კითხვასთან ერთად ან ალტაცებას, ან აღშფოთებას, ან მუდარას, ან რომელიმე სხვა მნიშვნელობას. ამის ახსნა სათანადო საილუსტრაციო მაგალითების ანალიზის საფუძველზე უნდა მოხდეს. კარგი იქნება ერთდროულად ასეთი მაგალითების შედარება — შეპირისპირება:

1. „სადათვედ გატენილი თოფი მაქვს, მელაზე დავ-
ცალო?!“ (ვაჟა).

2. „ლომის და ვეფხვის ნაშობი განა მგლად გადა-
შენდება?!“ (ი. ჭავ.).

3. „რაო, რას ბოდავ?!“ (ი. ჭავ.).

4- „რა გავაგრძელო, თავადიშვილი კარგი რა არის,
ავი რა იყოს?!“ (ი. ჭავ.).

5. „თორმეტი აღარ მიგდია ბიჭები შენისთანაო?!“
(ხალხ).

კითხვასთან ერთად პირველ მაგალითში გამოხატუ-
ლია დანაწება, მეორეში — დაურწმუნებლობა, მესამე-
ში — აღშფოთება, მეოთხეში — უეჭველობა, მეხუთეში —
დაცინვა-დამცირება...

კითხვით-ძახილის ნიშნის ხმარების წესის შესასწავ-
ლად და სათანადო ჩვევის გამოსამუშავებლად შეიძლება
გამოვიყენოთ სავარჯიშოები:

1. მასწავლებელი ავალებს მოწათფებს — მონახონ მი-
თითებულ ტექსტში კითხვით-ძახილის ნიშნიანი წინა-
დადებები და გაარჩიონ — რა მნიშვნელობას აღნიშნავს
თითოეული მათგანი;

2. მასწავლებელი სასვენი ნიშნების გარეშე წერს და-
ფაზე ისეთ ტექსტს, რომელშიც იქნება რამდენიმე კითხ-
ვით-ძახილის წინადადება; ავალებს მოწათფებს გადაწე-
რონ ეს ტექსტი და თითოეული წინადადების ბოლოს
დასვან სათანადო სასვენი ნიშანი. ასეთი მიზანდასახუ-
ლობის დავალება შეიძლება კარნახითაც შესრულდეს...
ამასთან დაკავშირებით ყურადღება მახვილდება კით-
ხვით-ძახილის ნიშნიანი წინადადებების სათანადო ინტო-
ნაციით წაკითხვაზე.

ამავე კლასში ისწავლება შერწყმულ წინადადებაში
ორწერტილისა და მძიმის ხმარების წესები, განმაზო-
გადებელი სიტყვის შემდეგ ორწერტილისა და ჩამოთვ-

ლილ სიტყვათა შორის მძიმის ხმარების მარტივი შემთხვევები, რომლებიც შესწავლილი აქვთ მოწაფეებს ჯერ კიდევ მეორე კლასში. მაგრამ დაწყებით სკოლაში ორწერტილისა და მძიმის ხმარება უმთავრესად პრაქტიკულად ისწავლება; ძნელდება გრამატიკულ საფუძველზე მათი სწავლება სათანადო სინტაქსური კატეგორიების უცოდინარობის გამო. V კლასში კი ეძლევა ზოგიერთი სინტაქსური ცნება და ტერმინი: „შერწყმული წინადადება“, „რამდენიმე ერთნაირი წევრი“, „რამდენიმე ერთნაირი შენასმენელი“, „რამდენიმე ერთნაირი ქვემდებარე“, „რამდენიმე ერთნაირი დამატება“, „რამდენიმე ერთნაირი განსაზღვრება“, „რამდენიმე ერთნაირი გარემოება“... აქ სასვენი ნიშნების საფუძვლიანად, სრულად სწავლება არ ხერხდება იმის გამო, რომ შერწყმული წინადადება V კლასშიც ზოგადად, ძლიერ შეკუმშულად ეძლევა. ამიტომ ვერ ხერხდება განმაზოგადებელ სიტყვასთან ორწერტილისა და ერთნაირ წევრებთან მძიმის ხმარების ყველა წესის ზუსტად სინტაქსურ საფუძველზე სწავლება. სინტაქსური საფუძვლის გარეშე კი, ვიმეორებთ, არ შეიძლება განმაზოგადებელ სიტყვასა და ერთნაირ წევრებთან სათანადო სასვენი ნიშნების ხმარების ყველა ძირითადი წესის შესწავლა. ეს გარემოება წინასწარ უნდა გაითვალისწინოს მასწავლებელმა.

დაწყებით სკოლაში პუნქტუაციის გავლილი წესების განმეორების შემდეგ მასწავლებელი იძლევა დამატებით ცნობებს შერწყმულ წინადადებაში რამდენიმე ერთნაირი წევრის მძიმით გამოყოფისა და განმაზოგადებელი სიტყვის შემდეგ ორწერტილის ხმარების შესახებ. ჯერ ხდება წინადადებაში ერთნაირი წევრების მიგნება-გამოყოფა.

მასწავლებელი წერს დაფაზე რამდენიმე ასეთ მარტივ წინადადებებს:

გივი კითხულობს.

გივი წერს.

გივი ხატავს.

ხდება ამ წინადადებების პუნქტუაციური გარჩევა.

მასწ.: დაფაზე როგორი წინადადებები სწერია?

მოწ.: დაფაზე სწერია თხრობითი წინადადებები.

მასწ.: რა სასვენი ნიშანია თითოეული წინადადების ბოლოს?

მოწ.: თითოეული წინადადების ბოლოს არის წერტილი.

მასწავლებელი მოაგონებს მოწაფეებს თხრობითი წინადადების ბოლოს წერტილის ხმარების წესს. ამის შემდეგ კითხვების ხერხის გამოყენებით გაირკვევა, რომ სამივე წინადადებაში მეორდება ქვემდებარე — გივი. მასწავლებელი საუბრის მეთოდის მომარჯვებით არკვევს, რომ, ვინაიდან ქვემდებარე ერთი და იგივეა სამივე წინადადებაში, შეიძლება ამ წინადადებების გაერთიანება; თუ როგორ შეიძლება ეს, სასურველია, ამაზე თვით მოწაფეებმა იმსჯელონ და მასწავლებლის ხელმძღვანელობით მიიღონ სათანადო დასკვნა. დასკვნა ასეთი იქნება: პირველი წინადადება დარჩება უცვლელად, ორ უკანასკნელ წინადადებაში წაიშლება ქვემდებარე და დარჩენილი წევრები — შემასმენლები — გააგრძელებენ პირველ წინადადებას. მივიღებთ სტილისტიკურად უფრო გამართულ წინადადებას: „გივი კითხულობს, წერს, ხატავს“.

ყურადღება მახვილდება იმაზე, რომ ამ წინადადებაში ერთ ქვემდებარეს დაუკავშირდა რამდენიმე (ამ შემთხვევაში სამი) შემასმენელი. შემასმენელი წინადადების წევრია. ვინაიდან ამ წინადადებაში სამი შემასმენელია, წინადადება რამდენიმე შემასმენლიანია, ანუ რამდენიმე ერთნაირ წევრიანი წინადადებაა. რამდე-

ნიმე ერთნაირ წევრიან წინადადებას შერწყმული წინადადება ეწოდება. შერწყმულ წინადადებაში ერთნაირი წევრები ერთმანეთისაგან მძიმით გამოიყოფა. ამაზე შორს ვერ წავალთ ერთნაირი წევრების ახსნისას V კლასში და აქ მძიმის ხმარების წესიც ასე შეზღუდულად მივცემა.

აქვე უნდა ვასწავლოთ მოწაფეებს, რომ ერთნაირი წევრის შემდეგ, სადაც მძიმეა დასმული, კითხვისას ცოტას ვჩერდებით, ხმას ჩამოთვლის ინტონაცია ახასიათებს.

ცოდნის გასამტკიცებლად შეიძლება გამოვიყენოთ შემდეგი სახის სავარჯიშოები:

1. მასწავლებელი ავალებს მოწაფეებს ამოწერონ მითითებული ტექსტიდან რამდენიმე შემასმენლიანი წინადადებები სათანადო სასვენი ნიშნებით და გააჩიონ პუნქტუაციურად;

2. მასწავლებელი წერს დაფაზე ისეთ რამდენიმე შემასმენლიან წინადადებას, რომლებშიაც ერთნაირ წევრებს შორის მძიმე არაა; მოწაფეებს დაევალება ამ წინადადებების გადაწერა და სათანადო ადგილას მძიმეების ხმარება;

3. მასწავლებელი უკარნახებს მოწაფეებს რამდენიმე შემასმენლიან წინადადებას სასვენი ნიშნების დასახელების გარეშე; მოწაფეები წერენ ნაკარნახევ წინადადებას სათანადო სასვენი ნიშნებით;

4. მოწაფეებს ეძლევა რამდენიმე მარტივი წინადადება, რომლებშიაც ერთი და იგივე ქვემდებარეა, შემასმენელი კი — სხვადასხვა; მოწაფეებს დაევალება — გადააკეთონ ეს წინადადებები რამდენიმე შემასმენლიან წინადადებად და დასვან მძიმე ერთნაირ წევრებს შორის და სხვ.

ანალოგიური მუშაობა ჩატარდება რამდენიმე ქვემდებარეობაში, რამდენიმე დამატებაში, რამდენიმე განსაზღვრებაში, რამდენიმე გარემოებაში შერწყმულ წინადადებაში ერთნაირ წევრებს შორის მძიმის ხმარების წესის შესასწავლად.

როცა მოწათფები კარგად გაეჩვევიან რამდენიმე ერთნაირ წევრთან მძიმის ხმარებაში, შემდეგ აიხსნება განმაზოგადებელ სიტყვიანი შერწყმული წინადადება, სადაც ორწერტილი იხმარება.

დაწყებით სკოლაში პრაქტიკულად იციან მოწათფებმა განმაზოგადებელ, გამაერთიანებელ (შემკრებ) სიტყვასთან ორწერტილის ხმარების ელემენტარული წესი.

V კლასში ვკმაყოფილდებით განმაზოგადებელი სიტყვის რაობის ზოგადი, არაარსებითი ნიშნების გაცნობით, უკეთ, მისი ლოგიკური დახასიათებით; ე. ი. აიხსნება, რომ განმაზოგადებელი სიტყვა გვარეობითი ცნების აღმნიშვნელია და მასთან დაკავშირებული რამდენიმე ერთნაირი წევრი კი — სახეობითი ცნებისა; აიხსნება, რასაკვირველია, არა ამ ტერმინოლოგიით, არამედ პრაქტიკულად, სათანადო მაგალითების ანალიზის საფუძველზე, გვარეობითი და სახეობითი ცნებების აღმნიშვნელი სიტყვების შეპირისპირებით, მაგალითად, ასე: მასწავლებელი წერს დაფაზე ასეთ წინადადებას: „შაქრომ იყიდა სასწავლო ნივთები: რვეული, კალამი, კალმისტარი, მელანი, ფანქარი და სახაზავი“, მასწავლებელი უპირისპირებს ერთმანეთს, ერთი მხრივ, სასწავლო ნივთებს და, მეორე მხრივ, ერთნაირ წევრებს (რვეული, კალამი, კალმისტარი...); ხსნის, რომ სასწავლო ნივთების შინაარსი მოიცავს აქ ჩამოთვლილი საგნების — რვეულის, კალმის, კალმისტარის, მელნის, ფანქრის, სახაზავის — შინაარსს; პირველი მთელის სახელია, დანარჩენები —

ნაწილებისა, მთელში ნაწილები შედის, ნაწილებია გაერთიანებული; ამიტომ ამ მთელის გამომხატველ სიტყვას გამაერთიანებელი, განმაზოგადებელი ჰქვია, მასთან დაკავშირებულნი, ანუ გაერთიანებულნი კი ერთნაირი წევრების აღმნიშვნელი სიტყვებია. გამაერთიანებელი, განმაზოგადებელი სიტყვის შემდეგ ორწერტილი იწერება.

განმაზოგადებელ სიტყვიანი შერწყმული წინადადების წაკითხვისას განმაზოგადებელი სიტყვის შემდეგ ცოტას ვჩერდებით; ორწერტილთან ხმის ინტონაცია რაღაც მოსალოდნელზე, გასაგრძელებელზე, ჩამოსათვლელზე მიგვითითებს და, მართლაც, მოსდევს ორწერტილს ერთნაირი წევრების ჩამოთვლა.

განმაზოგადებელი სიტყვისა და ერთნაირი წევრების რაობისა და ურთიერთდამოკიდებულების გასაცნობად შეიძლება გამოყენებულ იქნეს თვალსაჩინო დიდაქტიკური მასალა ასეთი სახისა:

ს ა ს წ ა ვ ლ ო ნ ი ვ თ ე ბ ი:

ქალა- ლდი,	ფანქა- რი,	კალმის- ტარი,	კალა- მი,	მელანი,	სახაზავი.

რასაკვირველია, ასეთი ახსნა ორწერტილის ხმარების წესისა, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, საკმაო, სრული არაა, არც წმინდა გრამატიკულია, მაგრამ ამ საფეხურზე, გასაგები მიზეზების გამო, მხოლოდ ასეთი ნიშნები-

თა და ხერხებით თუ შეიძლება ორწერტილის ხმარების წესის გაცნობა.

ცოდნის გასამტკიცებლად შეიძლება ჩატარდეს ასეთი სახის სავარჯიშოები:

1. მასწავლებელი ავალებს მოწათეებს — მონახონ მითითებულ ტექსტში განმაზოგადებელ სიტყვიანი შერწყმული წინადადებები და გაარჩიონ პუნქტუაციურად;

2. მასწავლებელი წერს დათაზე ისეთ ტექსტს, რომელშიაც განმაზოგადებელ სიტყვიანი წინადადებებია სასვენი ნიშნების გარეშე; ავალებს მოწათეებს — გადაწერონ ეს ტექსტი და დასვან სათანადო სასვენი ნიშნები;

3. მასწავლებელი უკარნახებს მოწათეებს განმაზოგადებელ სიტყვიანი შერწყმული წინადადებების მაგალითებს სასვენი ნიშნების დასახელების გარეშე; მოწათეებს დაევალება ნაკარნახევის დაწერა და სათანადო სასვენი ნიშნების დამოუკიდებლად დასმა და სხვა.

პუნქტუაციის
სწავლება VI
კლასში

VI კლასში პროგრამით სინტაქსი არ ისწავლება, ამიტომ ზოგიერთი მასწავლებელი გვერდს უვლის — ავარჯიშოს მოწათეები პუნქტუაციაში. მართალია, ამ კლასში პუნქტუაციის ახალი წესი არ ისწავლება, მაგრამ გავლილი პუნქტუაციის წესების განმეორება, განმტკიცება აუცილებელია. ის წესები, რომლებიც მოწათეებმა დაწყებით სკოლასა და V კლასში ისწავლეს, საფუძვლიან განმეორება-განმტკიცებას მოითხოვს VI კლასში, წინააღმდეგ შემთხვევაში ერთხელ ნასწავლი დავიწყებას მიეცემა. განმეორებულ უნდა იქნეს ძნელად ასათვისებელი პუნქტუაციური თემები; როგორიცაა: ძახილის ნიშანი, კითხვით-ძახილის ნიშანი, მძიმე

და ორწერტილი შერწყმულ წინადადებაში და სხვა. განმეორება იწარმოებს როგორც ზეპირად, ისე წერილობითაც. საჭიროა მოწაფეებს მიეცეს როგორც საშინაო, საკლასო, ისე საკონტროლო წერითი დავალებები პუნქტუაციაში.

VII კლასში პუნქტუაციის საკითხე-
პუნქტუაციის ბი უკავშირდება კავშირის, ნაწილაკის,
სწავლება VII შორისდებულისა და შერწყმული წინა-
კლასში დადების სწავლებას. საყურადღებოა
შემდეგი: კავშირთან მძიმის ხმარება საფუძვლიანად არ
ისწავლება შერწყმულ წინადადებაში, ვინაიდან ამ თე-
მასთან დაკავშირებით მხოლოდ მაერთებელი კავშირე-
ბი ისწავლება; მაქვემდებარებელი კავშირები კი ქვეწ-
ყობილ წინადადებასთან დაკავშირებით ისწავლება VIII
კლასში. ამიტომ ამ კავშირებთან მძიმის ხმარების წე-
სებიც VIII კლასში უნდა ვასწავლოთ. ამრიგად, VII
კლასში უფორმო სიტყვები და ნაწილაკები ისწავლება,
როგორც მეტყველების ნაწილები და ამიტომ არ ხდე-
ბა ამ თემასთან დაკავშირებით პუნქტუაციის დეტალე-
ბზე შეჩერება. რაც შეეხება ნაწილაკსა და შორისდე-
ბულს — ესენიც VII კლასში ისე ისწავლება, როგორც
მეტყველების ნაწილები; მათთან დაკავშირებული პუნქ-
ტუაციის საკითხები დეტალურად VIII კლასში ისწავ-
ლება განკერძოებული სიტყვებისა და გამოთქმების სწავ-
ლებასთან დაკავშირებით; ზოგიერთი რამ პუნქტუაცი-
იდან VII კლასშიც გაეცნობა უფორმო სიტყვებისა
და ნაწილაკების სწავლებასთან დაკავშირებით.

VII კლასში ყველაზე რთული პუნქტუაციური თემაა
შერწყმულ წინადადებაში ორწერტილისა და რამდენიმე

ერთნაირ წევრთან მძიმის ხმარების წესები. ამიტომ აქ მხოლოდ. ამ თემასთან დაკავშირებულ პუნქტუაციის სწავლების საკითხს შევხებით.

როგორც ვიცით, შერწყმულ წინადადებაში ორწერტილისა და მძიმის ხმარების ელემენტარული წესები მოწაფეებმა ისწავლეს ჯერ კიდევ დაწყებით სკოლასა და V კლასში, VII კლასში კი ეს საკითხები დეტალურად ისწავლება.

უწინარეს ყოვლისა წარმოებს შერწყმულ წინადადებასთან დაკავშირებული პუნქტუაციის წესების მოგონება-განმეორება. ამ მიზნისათვის გამოყენებულ უნდა იქნეს შერწყმული წინადადების მარტივი მაგალითები. გავლილი წესების ცოდნის ხარისხი იმის მიხედვით უნდა შემოწმდეს, რამდენად სწორად შეუძლიათ მოწაფეებს მიცემული მაგალითების პუნქტუაციური გარჩევა.

შერწყმულ წინადადებასთან დაკავშირებული პუნქტუაციის საკითხების შესასწავლად აუცილებელია შერწყმული წინადადების სინტაქსური კონსტრუქციის საფუძვლიანი ცოდნა, შერწყმულ წინადადებაში შემავალი ერთგვარი წევრებისა და განმაზოგადებელი სიტყვის ფუნქციისა და მნიშვნელობის საფუძვლიანი ცოდნა.

უწინარეს ყოვლისა მიზანშეწონილია გაირკვეს – წინადადებაში შემავალი რამდენიმე წევრი ერთნაირია თუ არა. რამდენიმე წევრის ერთნაირობა (ერთგვარობა) შერწყმული წინადადების არსებითი ნიშანი, გრამატიკული (სინტაქსური) ნიშანია. რამდენიმე წევრის ერთნაირობის დასადგენად დაგვჭირდება ერთნაირი წევრების მნიშვნელობის (სემანტიკის) გარკვევა. წინადადებაში რამდენიმე წევრი შეიძლება ერთგვარ სინტაქსურ ფუნქციას ასრულებდეს, მაგრამ ერთი რიგის მნიშვნელობას არ გამოხატავდეს, ე. ი. არ იყოს ერთნაირი.

ეს უნდა გაირკვეს სათანადო მაგალითების სემანტიკური შეპირისპირებით, აგრეთვე წევრებს შორის „და“ კავშირის გამოყენებით. მოწათფებმა ამ ეტაპზე იციან მარტივი წინადადების აღნაგობა; იციან, რომ მარტივ გავრცობილ წინადადებაში შეიძლება იყოს რამდენიმე მეორეხარისხოვანი წევრი და ისინი ასრულებდნენ ერთგვარ ფუნქციას; მაგალითად: „სკოლის ეზოში ერთი მაღალი მწვანე ცაცხვი ღვას“. „ერთი“, „მაღალი“ და „მწვანე“ ამ წინადადებაში განსაზღვრებების ფუნქციას ასრულებენ, მაგრამ ერთი რიგის მნიშვნელობას არ გამოხატავენ: „ერთი“ მიუთითებს ცაცხვის რაოდენობაზე, „მაღალი“ — ცაცხვის ზომაზე, „მწვანე“ — ცაცხვის ფერზე. მათ შორის არც „და“ კავშირის გამოყენება ივარაუდება (არ ითქმის: „ერთი და მაღალი“...). ეს წინადადება რამდენიმე წევრიანი კი არის, მაგრამ რამდენიმე ერთგვარ (ერთნაირ) წევრიანი არაა. ასეთი წინადადება რამდენიმე არაერთგვარი, სხვადასხვა მნიშვნელობის წევრისაგან შედგება და იგი მარტივი გავრცობილი წინადადებაა.

ავილოთ მეორე წინადადება: „ზარმაცი, ჭორიკანა, ცრუმორწმუნე ლუარსაბი სულ ჭამაზე ფიქრობდა.“ ეს წინადადება რამდენიმე ერთგვარ წევრიანია; მასში შედის სამი განსაზღვრება. სამივე ერთი რიგის, ერთგვარი მნიშვნელობის (ლუარსაბის თვისებების) აღმნიშვნელია, თანაც ივარაუდება ამ წევრებს შორის „და“ კავშირის გამოყენება („ზარმაცი და ჭორიკანა“, „ჭორიკანა და ცრუმორწმუნე“). ასეთი ერთგვარი მნიშვნელობის შემცველი რამდენიმე განსაზღვრებიანი, ანუ რამდენიმე ერთგვარ წევრიანი წინადადება შერწყმულია.

ამ ორი წინადადების შედარება — შეპირისპირებიდან გაირკვევა, რომ, თუ რამდენიმე წევრი ერთგვარ, ერთი

რიგის მნიშვნელობას არ გამოხატავს (თანაც არ ივარაუდება ამ წევრებს შორის „და“ კავშირის გამოყენება), ისინი მარტივი გავრცობილი წინადადების წევრებია, რომელთა მძიმით გაყოფა არ შეიძლება; თუ წინადადებაში რამდენიმე წევრი ერთგვარ მნიშვნელობას, ერთი რიგის მნიშვნელობას გამოხატავს (თანაც ივარაუდება ამ წევრების „და“-თი დაკავშირება), ისინი შერწყმული წინადადების წევრებია, რომელთა ერთმანეთისაგან მძიმით გამოყოფა აუცილებელია.

რამდენიმე ერთგვარი წევრებისა და არაერთგვარი წევრების დასადგენად მიმართავენ აგრეთვე კითხვების ხერხსაც, მაგრამ კითხვების ხერხი ამ შემთხვევაში მარჯვე, მოქნილი არაა: მაგალითად, ერთი და იგივე კითხვა მიუდგება ისეთ რამდენიმე წევრს, რომლებიც სხვადასხვა მნიშვნელობისაა: როგორი? „მაღალი მწვანე (ცაცხვი)“. როგორ? „ძლიერ კარგად (წერს ნიკო)“. მაგრამ ერთი და იგივე კითხვა მიუდგება ერთგვარ წევრებსაც: რას ვშვრებთ? „ვხნავ, ვთესავ, ვებრძვი მიწასა“. კითხვამ ერთნაირად მიუთითა არაერთგვარსა და ერთგვარ მნიშვნელობაზე, ვერ გვიჩვენა წევრთა არაერთგვარობა თუ ერთგვარობა, ვერ გვიჩვენა ამ ორ სხვადასხვა ტიპის წინადადებაში შემავალი წევრების სინტაქსურ-სემანტიკური და პუნქტუაციური განსხვავებულობა.

წინადადების ერთგვარი და არაერთგვარი წევრების განსხვავებულობის დადგენის საფუძველზე მოწაფეებს უკვე მივაწოდეთ მძიმის ხმარების ორი წესი (რა შემთხვევაში უნდა ვიხმაროთ რამდენიმე წევრთან მძიმე და რა შემთხვევაში — არა), მაგრამ ამ წესების ცოდნის სრულყოფა, გამოყენების მტკიცე ჩვევა მომდევნო სამუშაოების შესრულებაზეა დამოკიდებული. მომდევნო სამუშაოების თანმიმდევრობა ასე უნდა წარმოვიდგინოთ:

ა. მძიმე უკავშირო შერწყმულ წინადა-
დებაში.

1. რამდენიმე შემასმენლიანი შერწყმული წინადადება, რომელშიც ერთგვარ წევრებს არ ახლავს მიმყოლი სიტყვები, შემდეგ ისეთი, რომელშიც ერთგვარ წევრს მიმყოლი სიტყვებიც ახლავს. მძიმის ხმარება ასეთ წინადადებებთან;

2. რამდენიმე ქვემდებარიანი (არამიმყოლ სიტყვიანი და მიმყოლ სიტყვიანი) წინადადებები და მათთან დაკავშირებული მძიმის ხმარების წესები;

3. რამდენიმე პირდაპირ დამატებიანი (არამიმყოლ სიტყვიანი და მიმყოლ სიტყვიანი) წინადადებები და მათთან დაკავშირებული მძიმის ხმარების წესები;

4. რამდენიმე ირიბ დამატებიანი (არამიმყოლ სიტყვიანი და მიმყოლ სიტყვიანი) წინადადებები და მათთან დაკავშირებული მძიმის ხმარების წესები;

5. რამდენიმე უბრალო დამატებიანი (არამიმყოლ სიტყვიანი და მიმყოლ სიტყვიანი) წინადადებები და მათთან დაკავშირებული მძიმის ხმარების წესები;

6. რამდენიმე ერთგვარ განსაზღვრებიანი (არამიმყოლ სიტყვიანი) წინადადება და მასთან დაკავშირებული მძიმის ხმარების წესი, შემდეგ რამდენიმე ერთგვარ განსაზღვრებიანი მიმყოლ სიტყვიანი წინადადება და მასთან დაკავშირებული მძიმის ხმარების წესი. ამასთან შეპირისპირებით: რამდენიმე არაერთგვარ განსაზღვრებიანი წინადადება, სადაც მძიმე არ იხმარება. ამის შემდეგ ისწავლება ისეთი წინადადება, სადაც განსაზღვრებას თვით ახლავს ერთგვარი მნიშვნელობის ისეთი სიტყვა ან სიტყვები, რომლებიც აზუსტებენ განსაზღვრების მნიშვნელობას; მაგალითი: „მომეცი სხვა, მეორე

ფანქარი“. განსაზღვრება „მეორე“ აზუსტებს პირველი განსაზღვრების („სხვა“) მნიშვნელობას;

7. რამდენიმე ადგილის გარემოებიანი (არამიმყოლ სიტყვიანი და მიმყოლ სიტყვიანი) წინადადებები და მათთან დაკავშირებული მძიმის ხმარების წესები;

8. რამდენიმე დროის გარემოებიანი (არამიმყოლ სიტყვიანი და მიმყოლ სიტყვიანი) წინადადებები და მათთან დაკავშირებული მძიმის ხმარების წესები;

9. რამდენიმე ერთგვარი ვითარების გარემოებიანი (არამიმყოლ სიტყვიანი) წინადადება და მასთან დაკავშირებული მძიმის ხმარების წესი, შემდეგ ერთგვარი ვითარების გარემოებიანი მიმყოლ სიტყვიანი წინადადება და მასთან დაკავშირებული მძიმის ხმარების წესი. ამასთან შეპირისპირებით რამდენიმე არაერთგვარი ვითარების გარემოებიანი წინადადება, სადაც მძიმე არ იხმარება; მაგ.: „არწივი ძლიერ ნელა აფრინდა მალა“. ამის შემდეგ ისწავლება ისეთი რამდენიმე ვითარების გარემოებიანი წინადადება, სადაც გარემოებას თვით ახლავს ერთგვარი მნიშვნელობის ამხსნელი სიტყვები, რომლებიც განმარტავენ, აზუსტებენ გარემოების მნიშვნელობას; მაგალითი: „შიო ცბიერ, ეშმაკ მელასებრ ჩუმად მიეპარა პატარა ბარტყს“...

10. რამდენიმე მიზეზის გარემოებიანი (არამიმყოლ სიტყვიანი და მიმყოლ სიტყვიანი) წინადადებები და მათთან დაკავშირებული მძიმის ხმარების წესები;

11. რამდენიმე მიზნის გარემოებიანი (არამიმყოლ სიტყვიანი და მიმყოლ სიტყვიანი) წინადადებები და მათთან დაკავშირებული მძიმის ხმარების წესები.

ასეთ დალაგებას შემდეგი დიდაქტიკური მოსაზრებები დაედო საფუძვლად:

უკავშირო ერთგვარ წევრიანი წინადადებებიდან უწინ რამდენიმე შემასმენლიანსა და რამდენიმე ქვემდებარეანს იმიტომ ვასწავლით, რომ ასეთ წინადადებებში რამდენიმე წევრი ყოველთვის გამოიყოფა ერთმანეთისაგან მძიმით: პუნქტუაციის წესი ერთგვარია. რამდენიმე დამატებიანთან სხვა მდგომარეობაა: თუ რამდენიმე დამატება ერთნაირია, ე. ი. ან რამდენიმე პირდაპირი დამატებაა („ნინომ იყიდა რვეული, თანქარი და კალამი“), ან რამდენიმე ირიბი დამატება („მელამ პირი გაჰკრა იხვს, ბატს, ქათამს“), ან რამდენიმე უბრალო დამატება („წერილი მივიღე ამხანაგისაგან, დისაგან, ძმისაგან“), ერთნაირი წევრები ერთმანეთისაგან მძიმით გამოიყოფა. თუ წინადადებაში რამდენიმე არაერთნაირი დამატება გვაქვს („ნინო ძმას ბარათს უგზავნის“), ისინი ერთმანეთისაგან მძიმით არ გამოიყოფიან, ვინაიდან ასეთი წინადადება შედგენილობით მარტივი გავრცობილია და არა შერწყმული.

ასევე ითქმის რამდენიმე განსაზღვრებიანი შერწყმული წინადადების შესახებაც: თუ რამდენიმე წევრი ერთი რიგის მნიშვნელობას აღნიშნავს, ე. ი. საგნის დახასიათება ხდება ერთი რიგის სხვადასხვა ნიშნის მიხედვით (მაგალითად, სხვადასხვა ფერის მიხედვით: „ვიყიდე წითელი, შავი, ლურჯი. მწვანე თანქარი“), ერთგვარი წევრები ერთმანეთისაგან მძიმით გამოიყოფა. მძიმით გაიყოფა ერთგვარი განსაზღვრებები, თუ ისინი საგნის, მოვლენის როგორობის აღმნიშვნელ ერთ ნიშანს აზუსტებენ („სკოლამ შეიძინა აკაკის ფოტოგრაფიული, მრგვალი სურათი“). თუ წინადადებაში რამდენიმე არაერთგვარი განსაზღვრებაა, რომლებიც სხვადასხვა რიგის ნიშნებს აღნიშნავენ („მოგძებნე ჩემი ქვარტლიანი ფანდური“ (ვაჟა), ისინი ერთმანეთისაგან მძიმით არ

9. ვ. რამიშვილი.

გაიყოფა, ვინაიდან ასეთი წინადადება შედგენილობით მარტივი გავრცობილია და არა შერწყმული.

რამდენიმე განსაზღვრებიანი წინადადება, როგორც ვხედავთ, პუნქტუაციურად რთულია, ამის გამო მისი სწავლება შეიძლებოდა კიდევ უფრო გვიან დაგვეწყო, მაგრამ მხედველობაში უნდა მივიღოთ ის გარემოება, რომ შერწყმული წინადადების სწავლების დასაწყის ეტაპზე ერთგვარი და არაერთგვარი წევრების ცნებათა დადგენა სწორედ ამგვარი წინადადების ანალიზის საფუძველზე ვაწარმოეთ. ასეთი წინადადების გამოყენება დაგვეკირდა აგრეთვე მარტივი გაუვრცობელისა და შერწყმული წინადადების განმარტავებელი ნიშნების გამოსაკვეთად. ამიტომ რამდენიმე განსაზღვრებიან წინადადებასთან მძიმის ხმარების სწავლება ამ ეტაპზე რამდენადმე გაადვილებულია.

ასევე პუნქტუაციურად ანალოგიურ შემთხვევებთან გვაქვს საქმე რამდენიმე გარემოებიან (ადგილის, დროის, ვითარების, მიზეზის, მიზნის) წინადადებებთან.

ბ. მძიმე კავშირიან შერწყმულ წინადადებაში

უკავშირო შერწყმულ წინადადებაში მძიმის ხმარების ცოდნა-ჩვევის განმტკიცების შემდეგ გაადვილებულია კავშირიან შერწყმულ წინადადებაში მძიმის ხმარების წესების სწავლება. გაადვილებულია იმიტომ, რომ კავშირები, რომლებიც გამოყენებულია შერწყმულ წინადადებაში ერთგვარი წევრების დასაკავშირებლად, წარმოადგენენ გარკვეულ ფორმობრივ. გრამატიკულ ნიშნებს, გვესმარებიან ასეთ წინადადებებში მძიმის ხმარების ორიენტირებაში. ეს, ერთი მხრივ. მეორე მხრივ, კავშირების ფუნქციების არაზუსტ ცოდნას, ამ ფორმობრივი გრამატიკული ნიშნების მექანიკურ ცოდნას შეუძ-

ლია გამოიწვიოს კუროზული ხასიათის შეცდომები. ვინაიდან კავშირთან მძიმე ზოგ შემთხვევაში იხმარება და ზოგ შემთხვევაში არა; შერწყმულ წინადადებაში ზოგიერთი კავშირის წინ მძიმე არასოდეს იხმარება და ზოგიერთი კავშირის წინ კი ყოველთვის იხმარება, როცა იგი წინადადების ორ წევრს აკავშირებს. ამიტომ მეთოდოლოგიურად უფრო მიზანშეწონილი იქნება პირველად ისეთ კავშირიანი ერთგვარი წევრები ვასწავლოთ, სადაც მძიმე ყოველთვის იხმარება კავშირის წინ, როცა იგი ორ წევრს აკავშირებს, შემდეგ ისეთ კავშირიანი, სადაც მძიმე საერთოდ არ იხმარება, შემდეგ კი ისეთი, სადაც მძიმე ზოგ შემთხვევაში იხმარება, ზოგ შემთხვევაში — არა.

1. ა. მძიმე ყოველთვის იხმარება მაპირისპირებელი კავშირის წინ, რომელიც ორ ერთნაირ წევრს ერთმანეთს უპირისპირებს: „ხოხბები ყურს უგდებდნენ, მაგრამ ლაპარაკით არ ელაპარაკებოდნენ“ (ვაჟა); „ქეთო წავიდა, ხოლო წიგნები აქ დატოვა“; ასევე სხვა მაპირისპირებელ კავშირებთანაც: ოღონდ, თუმცა, თორემ, არა... არამედ (კი არ... არამედ)...

ბ. ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს მაიგივებელ კავშირთან, რომლის წინ მძიმე ყოველთვის იხმარება, ვინაიდან ის სინონიმებს აკავშირებს: „ვირი, ანუ სახელდარი“; „იფნი, ანუ კოპიტი“...

2. ა. მძიმე არ იხმარება ერთგვარი წევრების მაჯგუფებელი კავშირების — „და“-სა და „თუ“-ს წინ: ქალი და ქაცი; დიდი თუ პატარა...

ბ. ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს „ან“ მაცალკევებელ კავშირთან, თუ ის არ მეორდება („მოვიდეს დედა ან მამა“), ან „და“ კავშირს არ მოსდევს („მწყემ-

სები ან განთიადს მიეგებებოდნენ სიმღერით და ან ჩამავალი მზის შუქს ესალმებოდნენ“).

3. მაცალკეებელი კავშირი როცა ნეორდება, განმეორებულის წინ მძიმე იხმარება: „მოვიდეს ან დედა, ან მამა, ან ძმა“; „ხან ძნას ეზიდებოდა, ხან წყალში ბანაობდა, ხან მარწყვს კრეფდა“ (ი. გოგ.); „ავი ძაღლი არც თვითონ ჭამს, არც სხვას აჭმევს“ (ანდ.); ასევე სხვა მაცალკეებელ კავშირებთანაც: გინდ, თუნდ...

თუ მაცალკეებელ კავშირს წინ უსწრებს „და“ მაჯგუფებელი, მაშინ მაცალკეებელი კავშირის წინ მძიმე არ იხმარება: „ხან წყალში ბანაობდა, ხან მარწყვს კრეფდა და ხან მწყრებს დასდევდა“ (ი. გოგ.).

უკავშირო და კავშირიან ერთგვარ წევრიან წინადადებებში მძიმის ხმარების წესების სწავლების შემდეგ შეიძლება ვაგარჯიშოთ მოწათფები ნარევი ტიპის შერწყმულ წინადადებებში მძიმის ხმარებაზე. ასეთი ვარჯიშობა პუნქტუაციის რომელიმე ახალი წესის შესწავლას არ მოითხოვს, არამედ შესწავლილი სხვადასხვა წესის ერთდროულად (კომბინირებულად) გამოყენებას. ნარევი შერწყმული წინადადებები შეიძლება შემდეგი სახისა იყოს:

1. რამდენიმე ქვემდებარიანი და რამდენიმე შემასმენლიანი ერთად; მაგალითი: „მაყვალა, ნინო და დარეჯანი ერთად სხედან და მასწავლებელს უსმენენ“.

2. რამდენიმე ქვემდებარიანი და რამდენიმე განსაზღვრებიანი ერთად; მაგალითი: „ბეჯითი, შრომისმოყვარე გლეხი და უქნარა მებატონე ერთად ვერ ეწყობოდნენ“.

3. რამდენიმე განსაზღვრებიანი და რამდენიმე დამატებიანი ერთად; მაგალითი: „ბევრი, მრავალი სამღურავი, წყევლა-კრულვა გაუგონია წიწმატას ყურებს“.

4. რამდენიმე განსაზღვრებიანი და რამდენიმე გარემოებიანი ერთად; მაგალითი: „თეთრი, ფაფუკი თოვლი მიმზიდველად, თვალწარმტაცად ამკობდა შიდაშოს“.

5. რამდენიმე ერთგვარი უკავშირო წევრიანი და კავშირიანი ერთად და სხვ.

ნარევი ტიპის შერწყმული წინადადება სხვა ვარიანტითაც გვხვდება: შეიძლება ერთად წარმოდგენილი იყოს სამი და მეტი სხვადასხვა ერთგვარი წევრის წყება ერთ წინადადებაში და სხვ. ასეთი მემთხვევები პუნქტუაციურად ახალს არაფერს შეიცავენ, მაგრამ შესასწავლად აღივლი არავს. მთავარია, მოწათე კარგად ერკვეოდეს ერთგვარ წევრიანი წინადადების აღნაგობაში, შეეძლოს ასეთი წინადადების სინტაქსური გარჩევა, იცოდეს სხვადასხვა ერთგვარ წევრიან წინადადებაში მძიმის ხმარების ცალკეული წესი. თუ ეს წესები ცალკე იცის, მათი ერთად გამოყენებაც, ცხადია, არ გაუჭირდება. ცალკეული წესის საფუძვლიანი ცოდნა-ჩვევისათვის კი სისტემატური ვარჯიშობაა საჭირო.

გ. ო რ წ ე რ ტ ი ლ ი გ ა ნ მ ა ზ ო გ ა დ ე ბ ე ლ ი ს ი -
ტ ყ ვ ი ს შ ე მ დ ე გ დ ა ტ ი რ ე გ ა ნ მ ა ზ ო გ ა დ ე ბ ე ლ ი
ს ი ტ ყ ვ ი ს წ ი ნ

უკავშირო და კავშირიანი, აგრეთვე ნარევი ტიპის, რამდენიმე ერთგვარ წევრიან წინადადებებში მძიმის ხმარების წესების შესწავლის შემდეგ გადავდივართ ორწერტილის წესის სწავლებაზე. ორწერტილის ხმარების წესის ცოდნა შერწყმულ წინადადებაში დამოკიდებულია განმაზოგადებელი სიტყვის ცოდნაზე. განმაზოგადებელი სიტყვის პირველი გრამატიკული ნიშანი ისაა, რომ ის წინადადების წევრია და შერწყმულ წინადადებაში მას რამდენიმე ერთგვარი წევრი უკავშირდება, ე. ი. ერთგვარი წევრები განმაზოგადებელ სიტყ-

ვასთანაა გაერთიანებული; მეორე გრამატიკული ნიშანი ისაა, რომ განმაზოგადებლის როლში მომეტებულ შემთხვევაში გარკვეული ფორმის სიტყვები ჯვევლინებიან (ყველა, ყველაფერი, არაფერი, არა-რა, ბევრი რამ... მოწაფეებია, ფრინველებია, ყვავილებია, ხეებია. ბოსტნეულია... მოწაფეები, ფრინველები, ყვავილები. ხეები, ბოსტნეული... ორივე, სამივე. ოთხივე და სხვ.): მესამე გრამატიკული ნიშანი ისაა, რომ განმაზოგადებელ სიტყვასაც ის კითხვა მიუდგება, რომელიც მასთან დაკავშირებულ ერთგვარ წევრებს.

განმაზოგადებელი სიტყვის დასახასიათებლად VII კლასში თავისუფლად შეიძლება გამოვიყენოთ ყველა ეს გრამატიკული ნიშანი. განმაზოგადებელი სიტყვის შესახებ ზოგიერთი რამ შესწავლილი აქვთ მოწაფეებს დაწყებით სკოლასა და V კლასში. სანამ განმაზოგადებელი სიტყვის არსებით ნიშნებს, გრამატიკულ ნიშნებს გავაცნობდეთ მოწაფეებს, მანამ საჭიროა იმის მოგონება, რაც ადრე აქვთ ნასწავლი ამ სიტყვის შესახებ.

განმაზოგადებელი და არაგანმაზოგადებელი სიტყვების ერთიმეორისაგან გასასხვავებლად საჭიროა ფართოდ იქნეს გამოყენებული ასეთ სიტყვათა შეპირისპირება, განმაზოგადებელი სიტყვისათვის გრამატიკული ნიშნების მიყენება, წინადადების სინტაქსურ-პუნქტუაციური გარჩევა...

განმაზოგადებელი სიტყვის სწავლების შემდეგ (და მასთან დაკავშირებით) თანამიმდევრულად მიეცემა შერწყმულ წინადადებასთან ორწერტილის ხმარების 5-ვე წესი (იხ. აქვე, II თავი: სასიგნო ნიშნების დახასიათება, ქვეთავი: „ორწერტილი შერწყმულ წინადადებაში“).

ორწერტილის ხმარების მტკიცე ჩვევის გამომუშავების შემდეგ ისწავლება განმაზოგადებელი სიტყვის წინ

ტირეს ხმარების წესი („კაცი, მხეცი და ჩიტები — ყველა საქმეს ჰკიდებს ხელსა“), შერწყმულ წინადადებაში გამოტოვებული წევრის აღგილას ტირეს ხმარების წესი („გივი ჯერ ისტორიას სწავლობს, შემდეგ — გეოგრაფიას“), შერწყმულ წინადადებაში ტირეს ხმარების III და IV წესი (იხ. აქვე, II თავი: სასვენი ნიშნების დახასიათება, ქვეთავი: „ტირე შერწყმულ წინადადებაში“).

შერწყმულ წინადადებას უნდა დაუკავშირდეს აგრეთვე წერტილ-მძიმის ხმარების შემდეგი წესის სწავლება: თუ შერწყმული წინადადება ძლიერ გავრცობილია და შეიცავს მძიმით გამოსაყოფ რამდენიმე აღგილს. ასეთი წინადადების ერთი გავრცობილი მონაკვეთი ანალოგიური მონაკვეთისაგან წერტილ-მძიმით გამოიყოფა; მაგალითი:

აილო, სინჯვა დაუწყო,
გადადვა აქით-იქითა;
ხან კულზე წამოიცვა და
ხან ყურზე ჩამოიკიდა“ (ი. კრილ.).

პუნქტუაციის სწავლება VIII კლასში

VIII კლასში ისწავლება განკერძოებული სიტყვები და გამოთქმები, რთული თანწყობილი და ქვეწყობილი წინადადებები, პარადაპირი და ირიბი სიტყვა. ეს თემები მდიდარია პუნქტუატურად; ისინი მოიცავენ ყველა სახის სასკენ ნიშანს; მათთან გვხვდება სასვენი ნიშნების გამოყენების ურთულესი შემთხვევები; ამ თემებთან დაკავშირებით უნდა შევასწავლოთ მოწაფეებს სასვენი ნიშნების გამოყენების მრავალი წესი: ზოგი მარტივი. ზოგიც ძალიან რთული. დიდი მნიშვნელობა ენიჭება იმას, თუ რამდენად მტკიცედ აქვთ მოწაფეებს შეთვისებული მარტივი და შერწყმული წინა-

დადებების კანონები, მათთან დაკავშირებული პუნქტუ-
აციის წესები, რამდენად თავისუფლად იყენებენ ამ
წესებს ისინი პრაქტიკაში — სხვადასხვა სახის წერით
სამუშაოში.

ა. სახვენი ნიშნების სწავლება განკერძოებულ სიტყვებსა და გამოთქმებთან

სახვენი ნიშნების სწავლება განკერძოებულ სიტყვებსა
და გამოთქმებთან, სასურველია, ასეთი თანამიმდევრო-
ბით წარიმართოს:

1. მძიმის ხმარება განკერძოებულ განსაზღვრებას-
თან;
2. მძიმისა და ტირეს ხმარება დანართთან;
3. მძიმის ხმარება განკერძოებულ გარემოებასთან;
4. მძიმისა და ძახილის ნიშნის ხმარება მიმართვას-
თან;
5. მძიმისა და ფრჩხილების ხმარება ჩართულ სიტყ-
ვასა და წინადადებასთან;
6. მძიმისა და ძახილის ნიშნის ხმარება მიგებით ნა-
წილაკთან;
7. მძიმისა და ძახილის ნიშნის ხმარება შორისდე-
ბულთან.

როგორც ამ რიგიდან ჩანს, განკერძოებულ განსაზღვ-
რებას დანართი მოსდევს და არა განკერძოებული გა-
რემოება. ამაჲ ვაკეთებთ მეთოდოლოგიური მოსაზრებით:
მოწაჩეებს ერეყათ ერთიმეორეში განკერძოებული
განსაზღვრება და დანართი გარკვეული ნიშნების
მსგავსების ნიადაგზე. განკერძოებული განსაზღვრება
და დანართი — ორივე — სახელით გამოხატულ წევრს
დაერთების, ორივე დგას წინადადებისაგან განკერ-
ძოებით და განსარტავს წინადადების იმ წევრს,

რომელსაც მოსდევს; მაგრამ განკერძოებული განსაზღვრება წინადადებაში ადგილის შეცვლისას უმეტეს შემთხვევაში ჩვეულებრივი განსაზღვრების როლში გვევლინება და მძიმის გამოყენებას ალარ საჭიროებს. დანართთან სხვა ვითარება გვაქვს: დანართი ადგილის შეცვლის შემთხვევაში, მართალია, წინადადების ჩვეულებრივი წევრი ხდება, მაგრამ ის სიტყვა კი, რომელსაც დანართი დაერთო, დანართის როლში გვევლინება და ეს უკანასკნელი ამის გამო მძიმეებით გამოიყოფა წინადადებისაგან (თუმცა ზოგჯერ ასეთი ოპერაცია სტილისტიკურად დაუშვებელი ხდება). ეს ასხვავებს უკავშირო დანართს განკერძოებულ განსაზღვრებისაგან გრამატიკულად, სტილისტიკურად და პუნქტუაციურად; შეედაროთ მაგალითები:

განკერძოებული განსაზღვრება	ადგილშეცვლილი განკერძოებული განსაზღვრება
ფუტკარი, ჯაფისაგან დაღლილი, წყალში ჩავარდა და იხრჩობოდა.	ჯაფისაგან დაღლილი ფუტკარი წყალში ჩავარდა და იხრჩობოდა.

უკავშირო დანართი	ადგილშეცვლილი უკავშირო დანართი
ჩვენ, VIII კლასის მოწაფეები, ექსკურსიაზე ვიყავით. შოთა რუსთაველი, მწერალი, ჯგ-დავი „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორია.	VIII კლასის მოწაფეები, ჩვენ, ექსკურსიაზე ვიყავით. (მაგრამ): მწერალი შოთა რუსთაველი უკვ-დავი „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორია.

განკერძოებული განსაზღვრებიდან ჯერ ისეთი შემთხვევები უნდა ვასწავლოთ, სადაც საზღვრული ნათლად ჩანს და შემდეგ ისეთი, სადაც საზღვრული ჩავარდნილია. ამის შემდეგ აიხსნება დანართი, რომელიც ერთი

შეხედვით ჰგავს განკერძოებულ განსაზღვრებას ზემოდასახელებული საერთო ნიშნების ნიადაგზე. მაგრამ სიტუაციაში, პუნქტუალობით განსხვავდება კიდევ მისგან საკუთარი, სპეციფიკური ნიშნებით. შეპირისპირებისას სწორედ ამ განმასხვავებელ ნიშნებზე უნდა გამახვილდეს ყურადღება. რათა კარგად დაეუფლონ მოწაფეები ამ ორი ტიპის წინადადებაში მძიმის ხმარების სათანადო წესებს.

ჯერ უკავშირო დანართი ისწავლება განკერძოებულ განსაზღვრებასთან შეპირისპირებით და მასთან დაკავშირებული მძიმის ხმარების წესი, შემდეგ კავშირიანი დანართი და მასთან დაკავშირებული მძიმის ხმარების წესი. დანართთან მძიმის ხმარების წესების სწავლების შემდეგ ისწავლება ტარე დანართთან; მაგალითები: „მასწავლებლის მთავარი ამოცანაა ახალი აღმდგენის — სოციალისტური საზოგადოების მოქალაქის — აღზრდა“ (მ. კალინინი);

„ელავს ბალი — ხოხბის ყელი —

შვიდ მაისის წვიმით მთვრალი“ (გ. ლეონ.).

დანართი პუნქტუალობით ამითაც განსხვავდება განკერძოებული განსაზღვრებისაგან, რომელთანაც მხოლოდ მძიმე იხმარება.

შემდეგი ქვეთემა: მძიმის ხმარება განკერძოებულ გარემოებებთან. მეტყველებაში უმთავრესად ადგილისა და დროის განკერძოებული გარემოება გვხვდება. განკერძოებული გარემოება დაერთვის ადგილის ან დროის გარემოებას და განმარტავს მის მნიშვნელობას. განკერძოებული გარემოება წინადადებისაგან მძიმით გამოიყოფა. ადგილის ან დროის განკერძოებული გარემოება ერთ გარემოებასთან შეიძლება იყოს ერთზე მეტი,

რომლებიც მძიმით გამოეყოფა როგორც წინადადების წევრებს, ისე ერთიმეორესაც.

ჯერ ადგილის განკერძოებული გარემოება ისწავლება, შემდეგ - დროისა. განკერძოებულ გარემოებას აქვს გარკვეული ნიშნები; მაგალითად, ადგილის გარემოება — წინადადების წევრი — ყოველთვის დგას განკერძოებული გარემოების წინ; მაგალითი: „მთის მწვერვალზე. (ვის მახლობლად. მერცხლის ბუდედ რალაც მოჩანს“ (ა. წერ.). მისდევს რა გარემოებას („მთის მწვერვალზე“). განკერძოებული გარემოება („ვის მახლობლად“), ამით გარემოების — წინადადების წევრის — მნიშვნელობა ზედმიწევნით ნათელი, ცხადი ხდება (რომ ის მწვერვალი ძლიერ მაღალი ყოფილა). გარემოების — წინადადების წევრისა — და განკერძოებული ადგილის გარემოების ერთიმეორისაგან გასასხვავებლად კარგი იქნება ასეთი თვალსაჩინოების გამოყენება: მასწავლებელი წერს დაფაზე განკერძოებულ ადგილის გარემოებიან წინადადებას. გარემოებას ქვეშ ერთ ხაზს უსვამს, განკერძოებულ გარემოებას კი — ორს.

„პატარა აკაკი იზრდებოდა ძიძასთან საფანეში, საწერეთლოში. ზემო იმერეთში“.

„დაბლა, ხევში. უფსკრულში, მდინარე მიქუხს“.

ანალოგიური სახის დავალებები მიეცემა მოწაფეებს დამოუკიდებლად შესასრულებლად.

გარდა იმისა, რომ განკერძოებული ადგილის გარემოება ყოველთვის ადგილის გარემოების (წინადადების წევრის) შემდეგაა. მისი გამოცნობა შეიძლება კითხვების ხერხითაც: განკერძოებულ გარემოებასაც ის კითხვა მიუდგება, რომელიც წინადადების წევრ გარემოებას; მაგალითად:

სად? სავანეში, საწერეთლოში, ზემო იმერეთში...

სად? დაბლა. ხევში, უფსკრულში... ამის საფუძველზე გაადვილდება განკერძოებულ გარემოებასთან მძიმის ხმარების წესების ახსნა-გაგება. ანალოგიური ხერხების გამოყენება, ანალოგიური მუშაობის ჩატარება შეიძლება განკერძოებულ დროის გარემოებასთან მძიმის ხმარების წესთა ასახსნელად, შესასწავლად.

განკერძოებულ ადგილის გარემოებასა და განკერძოებულ დროის გარემოებასთან მძიმის ხმარების წესების ცალ-ცალკე სწავლეშის შემდეგ ისწავლება მძიმის ხმარების წესები ორ სხვადასხვა განკერძოებულ გარემოებაში წინადადებაში. ასეთ წინადადებაში მძიმე იმ წესების მისეღვით იხმარება, რომლებიც ცალ-ცალკე განკერძოებულ გარემოებებში წინადადებისთვისაა მიღებული.

მიმართვასთან მძიმის ხმარების წესები შეიძლება ასეთი თანამიმდევრობით ვასწავლოთ:

1. მძიმის ხმარება მიმართვასთან, როცა ის წინადადების თავშია;

2. მძიმის ხმარება მიმართვასთან, როცა ის წინადადების ბოლოშია;

3. მძიმის ხმარება მიმართვასთან, როცა ის წინადადების შუაშია;

4. მძიმის ხმარება რამდენიმე მიმართვასთან წინადადებაში;

5. მძიმის ხმარება „და“ კავშირის წინ ან შემდეგ მიმართვასთან;

6. ძახილის ნიშნის ხმარება მიმართვასთან.

მიმართვის შესახებ მოწაფეებს ელემენტარული ცნობები ეძლევა ჯერ კიდევ მეოთხე კლასში. იქვე სწავლო-

ბენ ისინი მარტავი მაგალითების საფუძველზე მიმართ-
ვასთან მძიმის ხმარების შემდეგ წესებს:

1. მიმართვა თუ წინადადების თავშია, წინადადები-
საგან მძიმით გამოიყოფა;

2. მიმართვა თუ წინადადების ბოლოშია, წინადადე-
ბისაგან მძიმით გამოიყოფა;

3. მიმართვა თუ წინადადების შუაშია, წინადადები-
საგან მძიმეებით გამოიყოფა.

VIII კლასში ყურადღება მაზვილდება ამ წესების
მოხმარებაზე უფრო რთულ მაგალითებთან. განსაკუთ-
რებით, მიმყოლ სატყუებიან მიმართვასთან, ერთ წინა-
დადებაში რამდენიმე მიმართვის მძიმით გამოყოფაზე.
„და“ კავშირის წინ და შემდეგ მძიმის ხმარებაზე, რო-
ცა წინადადებაში მიმართვა „და“ კავშირის წინაა ან
შემდეგ (იხ. სათანადო წესები აქვე, II თავი: სასვენი
ნიშნების დახასიათება. ქვეთავი: „მძიმე მიმართვას-
თან“). ბოლოს უნდა გავაცნოთ ძახილის ნიშნის ხმარე-
ბის შემთხვევები მიმართვის შემდეგ. თანაც უნდა დავ-
ძინოთ, რომ ასეთ შემთხვევაში ძახილის ნიშნის შეცვლა
ყოველთვის შეიძლება მძიმეთი.

ჩართული სიტყვა ან სიტყვათა ჯგუფი პუნქტუაციუ-
რად რთულია იმ მხრივ, რომ აქ შეიძლება წინადადე-
ბისაგან განკერძოებით იდგეს არა მხოლოდ სიტყვა,
არამედ სიტყვათა ჯგუფი და წინადადებაც. ჩართული
სიტყვის როლშია ხშირად სხვადასხვა მნიშვნელობის
სიტყვა ან სიტყვათა ჯგუფი. რის გამო მათთან ზოგ-
ჯერ მძიმე იხმარება, ზოგჯერ — ფრჩხილები (ფრჩხი-
ლებს ტირეც ეცილება).. სასვენი ნიშნების ხმარებას
ჩართულთან ისიც აძნელებს, რომ ზოგჯერ, როცა მოწა-
ფეს მტკიცედ არა აქვს შესწავლილი ჩართულის რაობა,
ადვილი არაა ჩართული სიტყვის ან გამოთქმის გარჩევა

წინადადების წევრისაგან. ამიტომ ამ თემის სწავლება სწორედ ჩართულისა და არაჩართული სიტყვების შეპირისპირებით უნდა დავიწყოთ, ე. ი. ჯერ ჩართულის რაობა გავარკვეოთ. ერთი მხრივ, უნდა ავიღოთ ისეთი წინადადებები, რომლებშიაც ჩართული სიტყვებია, მეორე მხრივ, უნდა ავიღოთ ისეთი წინადადებები, რომლებშიც არაა ჩართული სიტყვები;

მაგალითად ასე:

ჩ ა რ თ უ ლ ი ა:
გიორგიმ, მართალია, დე-
დას უამბო ყველაფერი.
ამრიგად, ლუარსაბმა სამა-
რცხვინოდ დაასრულა
თავისი სიცოცხლე.
თქვენმა მზემ, შარშანდელ-
ზე ცოტა გვაქვს (ი. ჭავ.).

ა რ ა ჩ ა რ თ უ ლ ი ა:
გიორგის ნაამბობი მართა-
ლია.
ამრიგად დასრულებული
სიცოცხლე სამარცხვინოა.
თქვენმა მზემ გაგვათბო.

მასწავლებელი, წერს რა დაფაზე ასეთ წინადადებებს, ჩართულ სიტყვებსა და გამოთქმებს ქვეშ ხაზს უსვამს და გამოყოფს წინადადებისაგან მძიმეებით (გრაფიკული თვალსაჩინოება); კითხულობს ჩართულ სიტყვიან წინადადებას, რომელშიაც ჩართულ სიტყვას ან გამოთქმას. წინადადების წევრებთან შედარებით, ხმადაბლა წარმოთქვამს (ინტონაციის ხერხი); არჩევს, რომ პირველი რიგის წინადადებებში ხაზგასმული სიტყვები და გამოთქმები წინადადების წევრები არ არიან. ანალოგიური სიტყვები და გამოთქმები მეორე რიგის წინადადებებში წინადადების წევრებია (სინტაქსური გარჩევა)...

1. ამის შემდეგ მიეცემა მოწაფეებს ისეთი ტექსტი, რომელშიაც ზოგ წინადადებაში ერთი და იგივე სიტყვა

ან გამოთქმა ჩართული იქნება, ზოგში კი — წინადადების წევრი; დაევალება მითითებული ნიშნების საშუალებით მათი ერთმანეთისაგან გარჩევა;

2. მიეთითება მოწაფეებს ტექსტი, საიდანაც თავისივე სასვენი ნიშნებით ამოწერენ ჩართულ სიტყვებიან და გამოთქმებიან წინადადებებს და გაარჩევენ მათ პუნქტუაციურად.

ჩართულ სიტყვებსა და გამოთქმებთან მძიმის ხმარების წესების მიწოდების შემდეგ მოწაფეებს უნდა აუფხსნათ ჩართული წინადადების ფრჩხილებით გამოყოფის წესი და ამ წესის გამოყენების ჩვევის გასამტკიცებლად ჩავატაროთ სათანადო სავარჯიშოები:

1. ფრჩხილებში მოთავსებული ჩართული წინადადების ამოკრება მითითებული ტექსტიდან თავისი სასვენი ნიშნებით. ასეთი წინადადებების პუნქტუაციური გარჩევა;

2. ჩართულ წინადადებიანი რამდენიმე წინადადების დაწერა დაფაზე სასვენი ნიშნების გარეშე, რომელთაც მოწაფეები გადაწერენ ფრჩხილების გამოყენებით;

3. ჩართულ წინადადებიანი რამდენიმე წინადადების კარნახი, რომელთაც მოწაფეები ფრჩხილების გამოყენებით დაწერენ და სხვ.

ანალოგიური ხასიათის მუშაობა ჩატარდება მიგებით ნაწილაკებიან და შორისდებულიან წინადადებებთან მძიმისა და ძახილის ნიშნის ხმარების წესების შესასწავლად (იხ. აქვე, II თავი: სასვენი ნიშნების დახასიათება, ქვეთავები: „მძიმე მიგებით ნაწილაკთან“, „მძიმე შორისდებულთან“).

ბ. სასვენი ნიშნების სწავლება რთულ წინადადებაში

1. სასვენი ნიშნების სწავლება რთულ თანწყობილ წინადადებაში

რთულ თანწყობილ წინადადებაში შემავალი ნა'ტივი (ან შერწყმული) წინადადებები შეიძლება ერთმანეთს დაუკავშირდეს გარკვეული ფორმოვარივი გრამატიკული ნიშნით -- კავშირით -- და უკავშიროდ. რთულ თანწყობილში შემავალი წინადადებები გაერთიანებულია მაერთებელი კავშირით, იმ კავშირით, რომელსაც შერწყმული წინადადება იყენებს რამდენიმე ერთგვარი წევრის დასაკავშირებლად. ეს კავშირები ერთ წინადადებაში (რთული იქნება ის თუ შერწყმული) უბრალოდ აკავშირებს ორ თანაბარი ოდენობის გრამატიკულ ერთეულს (წინადადების წევრებს ან წინადადებებს).

შერწყმულ და თანწყობილ წინადადებას აქვს გარეგნულად მსგავსი ნიშნები, რის გამო ისინი ერთიმეორეში ხშირად ერევათ არა მხოლოდ მოწაფეებს. ეს საერთო გარეგნული ნიშნებია: ერთნაირი კავშირების ქონება, შერწყმულში წინადადების ერთგვარი წევრებისა და რთულ თანწყობილში მარტივი წინადადების უბრალოდ გაერთიანება, შერწყმულში წინადადების ერთგვარი წევრების მძიმით გამოყოფა და თანწყობილში მარტივი წინადადების მძიმით გამოყოფა, წაკითხვისას ჩამოთვლის ინტონაცია და სხვ. მაგრამ მათ შორის არის არსებითი განსხვავება. შერწყმულსა და თანწყობილს ერთიმეორისაგან შემდეგი გრამატიკული ნიშნებით ასხვავებენ:

1. შერწყმულში მხოლოდ წინადადების ერთნაირი წევრებია გაერთიანებული, თანწყობილში კი -- ორი ან მეტი წინადადებაა გაერთიანებული;

2. შერწყმულში ერთ ქვემდებარესთან შეიძლება იყოს დაკავშირებული რამდენიმე შემასმენელი, ერთ შემასმენელთან კი — რამდენიმე ქვემდებარე; რთულ თანწყობილში შემაჯალ მარტივ (ან შერწყმულ) წინადადებებს თავ-თავისი ქვემდებარე და შემასმენელი აქვთ, თუნდაც რომელიმე ასეთ წყვილში ჩავარდნილი იყოს ერთ-ერთი მათგანი.

რთული თანწყობილი წინადადების სწავლების პირველ ეტაპზე აუცილებელია კარგად შეეასწავლოთ მოწაფეებს შერწყმულისა და რთული თანწყობილის განმასხვავებელი გრამატიკული ნიშნები. ეს შესაძლებელია ორივე წინადადების ასეთი ნიშნების შეპირისპირებით. თანწყობილ წინადადებაში სასვენ ნიშანთა ხმარების წესების სწავლებისათვის ამ გრამატიკული, სინტაქსური ნიშნების წინა პლანზე წამოწევას არსებითი მნიშვნელობა აქვს. ნაკლებად გამოდგება რთულ წინადადებასა და მარტივ წინადადებას შორის განსხვავების მისაგნებად, დასადგენად ის, რომ პირველში რთული აზრია გადმოცემული და მეორეში მარტივი აზრი. აზრის სიმარტივე — სირთულე იშვიათად თუ ემთხვევა გრამატიკულის სიმარტივე — სირთულეს; მაგალითად, აზრობლივად უფრო რთულია მარტივი წინადადებით გადმოცემული აღგებრული წესი — „სხვადასხვა მაჩვენებლიანი რადიკალები ერთნაირ მაჩვენებლიანზე დაიყვანება“ — ვიდრე რთული თანწყობილი წინადადებით გადმოცემული — „მზე ამოვიდა, არემარე განათდა“. არც „რთული აზრი“ და არც სიტყვათა სიმრავლე (წინადადების გავრცელებულობა) არ გამოდგება რთული წინადადების სპეციფიკურ ნიშნებად, ისეთ ნიშნებად, რომლებიც განასხვავებდა რთულ წინადადებას მარტივისა-

გან. მთავარია შედგენილობის მიხედვით განსხვავება, რასაც უშუალოდ ეყრდნობა პუნქტუაცია, მისი წესები.

რთულ თანწყობილ წინადადებაში შემავალი მარტივი წინადადებები შეიძლება ერთიმეორეს დაუკავშირდეს როგორც მაერთებელი კავშირებით, ისე უკავშიროდ. ჯერ კავშირიანი თანწყობილი წინადადება ისწავლება, შემდეგ — უკავშირო. თანწყობილ წინადადებასთან დაკავშირებით ვასწავლით სხვადასხვა სასვენ ნიშანს: მძიმეს, ტირეს, წერტილ-მძიმეს.

კავშირიან რთულ თანწყობილ წინადადებაში მარტივი წინადადების გასაერთიანებლად, დასაკავშირებლად უმთავრესად გამოყენებულია კავშირები: მაჯგუფებელი, მაცალკევებელი, მაპირისპირებელი.

სასვენი ნიშნების ხმარების წესები შეიძლება ასეთი თანამიმდევრობით ვასწავლოთ:

1. თანწყობილ წინადადებაში მაჯგუფებელი „და“ კავშირის წინ მძიმე არ იხმარება;

2. თანწყობილ წინადადებაში, როცა მეორდება „რაც“ ან „ვერც“ ნაწილაკები, განმეორებული ნაწილაკის წინ მძიმე იხმარება, თუ ასეთი განმეორებული ნაწილაკის წინ „და“ კავშირი არაა;

3. თანწყობილ წინადადებაში განმეორებული მაცალკევებელი კავშირის წინ მძიმე იხმარება, თუ ასეთი განმეორებული კავშირის წინ „და“ კავშირი არაა;

4. თანწყობილ წინადადებაში მაპირისპირებელი კავშირის წინ მძიმე იხმარება, თუ ასეთი კავშირი წინადადებას იწყებს (და ის კავშირი არაა „კი“);

5. რთულ თანწყობილში თუ ისეთი მარტივი ან შერწყმული წინადადებებია გაერთიანებული, რომლებიც შეიცავენ განკერძოებულ სიტყვებსა და გამოთქმებს, მძიმე იმ წესების მიხედვით იხმარება, რომლებიც ასეთი ტი-

პის წინადადებებისათვის ცალ-ცალკეა გათვალისწინებული.

ამის შემდეგ ისწავლება სასვენი ნიშნების ხმარების წესები უკავშირო თანწყობილ წინადადებაში. ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ ასეთ წინადადებაში ყოველთვის შეგვიძლია ვიგულისხმოთ მაერთებელი კავშირი. თუ უკავშირო წინადადებაში მაერთებელი კავშირი არ ივარაუდება, არამედ მაქვემდებარებელი, ასეთი უკავშირო რთული წინადადება თანწყობილი კი არ იქნება, არამედ — ქვეწყობილი; მაგალითად, ავიღოთ ასეთი წინადადება: „არწივი ვნახე დაჭრილი, ყვავ-ყორნებს ეომებოდა“ (ვაჟა). ამ წინადადებაში მეორე მარტივი წინადადების წინ ჩავარდნილია „რომელიც“ საკავშირებელი სიტყვა... ეს ორი წინადადება ერთიმეორესთან დაკავშირებულია ქვეწყობით და არა — თანწყობით. მაგრამ ავიღოთ ასეთი წინადადება: „გამოზაფხულდა, გათბა დღე“... ამ ორ მარტივ წინადადებას შორის ივარაუდება „და“ კავშირი. ეს ორი წინადადება ერთიმეორესთან დაკავშირებულია თანწყობით და არა ქვეწყობით. უკავშირო თანწყობილი წინადადების გამოსაცნობად აუცილებელია ჩავარდნილი კავშირის აღდგენის (კავშირის ჩასმის) ხერხის გამოყენება.

უკავშირო თანწყობილ წინადადებაში მძიმის ხმარების წესთა სწავლების შემდეგ გადავდივართ ასეთ წინადადებაში ტირეს ხმარების წესების სწავლებაზე. აქ ეძლევა ტირეს ხმარების ორი წესი: 1. რთულ თანწყობილ წინადადებაში გამოტოვებული წევრის აღგილას ტირე იწერება; მაგალითი: „დარეჯანმა ვარდი დახატა, რუსუდანმა — ბულბული“. მძიმე იმავე აღგილასაა, სადაც საერთოდ უკავშირო წინადადებაშია, ტირე კი აღნიშნავს დაკლებულ წევრს — შემასმენელს („დახატა“);

2. რთულ თანწყობილ წინადადებაში შემავალი მარტივი წინადადებები თუ საპირისპირო შინაარსს გამოხატავენ, მათ შორის ტირე იწერება; მაგალითი: „გივი იცინის — ოთარი ტირის“.

ტირეს შემდეგ უნდა შევასწავლოთ მოწაფეებს თანწყობილ წინადადებაში წერტილ-მძიმის ხმარების წესები: როცა რთულ თანწყობილ წინადადებაში ისეთი შერწყმული წინადადება (ან წინადადებები) შედის, რომელშიაც მძიმეებია გამოყენებული, იგი წინა ან მომდევნო წინადადებისაგან წერტილ-მძიმით გამოიყოფა. ბოლოს უნდა ვასწავლოთ თანწყობილ წინადადებაში სასვენი ნიშნების ხმარების რთული შემთხვევები: როცა ერთ თანწყობილში გაერთიანებულია უკავშირო და კავშირიანი რამდენიმე წინადადება, როცა კავშირებთან წინ და შემდეგ მძიმეებია დასასმელი, როცა თანწყობილში არასრული წინადადებაა გაერთიანებული და სხვ.

რთულ თანწყობილ წინადადებაში სასვენი ნიშნების ხმარების ცოდნა-ჩვევის გასამტკიცებლად შეიძლება გამოვიყენოთ შემდეგი სახის სავარჯიშოები:

1. ორი დამოუკიდებელი მარტივი წინადადების რთულ თანწყობილად გადაკეთება და მასთან მძიმის ხმარება;

2. მათითებული ტექსტიდან თანწყობილი წინადადებების ამოკრება და მათი პუნქტუაციური ანალიზი;

3. უკავშირო თანწყობილ წინადადებაში მაერთებელი კავშირის აღდგენა და მასთან სათანადო სასვენი ნიშნის ხმარება;

4. კავშირიანი თანწყობილი წინადადების უკავშიროდ გადაკეთება და მასთან სათანადო სასვენი ნიშნის ხმარება;

5. თანწყობილ წინადადებაში შემავალი სრული მარ-

ტივი წინადადების არასრულად გადაკეთება და მასთან ტირეს ხმარება;

6. სასვენი ნიშნების გარეშე გადასაწერად ან კარნახით დასაწერად ისეთი თანწყობილი წინადადებების მიცემა, რომლებშიაც რამდენიმე შერწყმული წინადადება იქნება; მოწაფეებს დაევალება სათანადო ადგილას მძიმისა და წერტილ-მძიმის ხმარება;

7. სასვენი ნიშნების გარეშე გადასაწერად ან კარნახით დასაწერად ისეთი თანწყობილი წინადადებების მიცემა, რომლებშიაც იქნება განკერძოებული სიტყვები და გამოთქმები; მოწაფეებს დაევალება სათანადო ადგილას სასვენი ნიშნების ხმარება...

2. სასვენი ნიშნების ისწავლება რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში

რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში შემავალი წინადადებები ერთმანეთთან დაკავშირებულია მაქვემდებარებელი კავშირით, მიმართებითი ნაცვალსახელით, მიმართებითი ზმნიზედით ან ამათ გარეშე, უკავშიროდ. რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში შემავალი წინადადებები ერთმანეთისაგან ცალკევდებიან მძიმით, ორწერტილით, ტირეთი.

მძიმის ხმარების წესები ჯერ კავშირიან ქვეწყობილ წინადადებასთან ისწავლება, შემდეგ — უკავშირო ქვეწყობილ წინადადებასთან. ამის შემდეგ ისწავლება ტირესა და ორწერტილის ხმარების წესები უკავშირო ქვეწყობილ წინადადებაში...

როცა გავარკვევთ მთავრისა და დამოკიდებულის ურთიერთმიმართებას, შემდეგ ასეთი მარტივი წესები ეძლევა: დამოკიდებული წინადადება მთავრისაგან მძიმით გამოიყოფა: „ეს ყველამ ვიცით, რომ მგლები გაუ-

მაძლარნი არიან“; „ამოვარდა გრიგალი, რომელმაც ხეები წააქცია“. აქვე უნდა შევასწავლოთ ის წესი, რომ მძიმე ასეთ წინადადებაში ყოველთვის იქ დაისმის, სადაც ერთი წინადადება მთავრდება და მეორე იწყება და არა კავშირის წინ (ვინაიდან შეიძლება კავშირი ან საკავშირებელი სიტყვა ყოველთვის არ იწყებდეს დამოკიდებულს); მაგალითები: „შენი ამბავი რომ გავიგე, გამიკვირდა“; „განრისხებული ბატონი როცა სცემდა მოხუც მამას, ზაქროს თოფმაც იჭექა“.

რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში კავშირი (ან საკავშირებელი სიტყვა) დამოკიდებულშია, მთავარში შეიძლება იყოს მისათითებელი სიტყვა (კორელატი); მაგალითი: „წყლის დასაღევად რომ ჩავედი ხევში, მაშინ ფეხი ვიტკინე“. ასეთ წინადადებაში, როგორც ვხედავთ, მძიმე მისათითებელი სიტყვის წინ იხმარება. აქვე უნდა მოვაწოდოთ ასეთი წესიც: რთულ წინადადებაში შეიძლება ერთი საკავშირებელი სიტყვა იყოს, მაგრამ მძიმის ხმარება ორ ადგილას დაგვჭირდეს; მაგალითი: „დათიკო, რომელიც გაბროს წინალუდგა, დამარცხდა“. აქ მძიმის ხმარებისას ვეყრდნობით წინადადების სინტაქსურ კონსტრუქციას: დამოკიდებული მთავარშია მოქცეული; სწორედ ამ კონსტრუქციამ მოითხოვა, მთავრისაგან დამოკიდებული წინადადება მძიმეებით გამოგვეყო და არა — კავშირის რაოდენობამ ან მხოლოდ მისმა ადგილმა რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში.

რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში პუნქტუაციის სწავლებისას ამ საკითხებს თავიდანვე უნდა მიექცეს სერიოზული ყურადღება და, სათანადო წესების მიწოდებასთან ერთად, ცოდნის გასამტკიცებლად ჩატარდეს სხვადასხვა სახის ვარჯიშობა.

საყურადღებოა შემდეგი გარემოება: დამოკიდებულ წინადადებათა სახეები ქართული ენის გრამატიკის სახელმძღვანელოში დალაგებულია შინაარსის მიხედვით, მაგრამ მას წინ უსწრებს ისეთი საკითხები, როგორიცაა: რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილები, გადაბმის საშუალება მთავარ წინადადებასა და დამოკიდებულს შორის, საკავშირებელი სიტყვის ადგილი, საკავშირებელი სიტყვები და მათი თავისებურება, დამოკიდებული წინადადების ადგილი, სასვენი ნიშნები რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში¹. ამ საკითხებთან დაკავშირებით დიდი გასაქანი აქვს მასწავლებელს — შეასწავლოს მოწაფეებს ზემოდასახელებული პუნქტუაციის საკითხები. ამის შემდეგ კი, როცა ქვეწყობილი წინადადება შინაარსის მიხედვით შეისწავლება, მასთან დაკავშირებით დაზუსტდება და განმტკიცდება უკვე შესწავლილი მძიმის ხმარების წესების ცოდნა და, რასაკვირველია, მიეცემა პუნქტუაციის ახალი, უფრო რთული წესებიც (იხ. აქვე, II თავი: სასვენი ნიშნების დახასიათება, ქვეთავი: „მძიმე რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში“).

კავშირიან რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში პუნქტუაციის წესების სწავლებისას ფართოდ უნდა იქნეს გამოყენებული თვალსაჩინო დიდაქტიკური მასალები: სქემები, ტაბულები... ასეთი დიდაქტიკური მასალების გამოყენება შეიძლება როგორც ახალი წესის ახსნისას, ისე ახსნილის ცოდნის გასამტკიცებლად. რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში მძიმის ხმარების ადგილის გასათვალსაჩინოებლად შეიძლება ასეთი სქემებისა და ტაბულების გამოყენება:

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, სინტაქსი, გვ. 73—82.

I

1. მთავარი,
დამოკიდებული.

2. დამოკიდებული,
მთავარი.

3. მთავარი,
დამოკიდებული,
მთავარი.

1. ყველაზე მზარდ მიეკუთვნება ონისეს, რომელიც მოსვლის შემდეგ ყველაზე მეტს მზარდობდა).

(2. როცა მოხვიდე, შემატყობინე).

(3. ონისე, რომელსაც ყველაზე მზარდობდა მიეკუთვნება, ყველაზე მეტს მზარდობდა).

II

1. წესი. თუ რთულ ქვეყნობილში დამოკიდებული წინადადება მთავარი წინადადებას წინაა, დამოკიდებულის ბოლოს მიმდებარე მისი; მაგალითი: "რომ ჩაეფუჩე-ჩებინა თავისი მანქანი გაბმად, ლუარსაბი კბილების კრაჭუნს მოჰყავს".

2. წესი. თუ რთულ ქვეყნობილში დამოკიდებული წინადადება მთავარი წინადადებას შემდეგაა, დამოკიდებულის წინ მიმდებარე მისი; მაგალითი: "გორაზე გამოჩნდა გორა, რომელსაც თეთრი თმა გაშლიდა".

3. წესი. თუ რთულ ქვეყნობილში დამოკიდებული წინადადება მთავარი წინადადებას შუაშია, დამოკიდებული მთავარს შემდეგით გამოეყოფა; მაგალითი: "კაცი, რომელიც გორასთან იდგა, მიუბრუნდა მოხუცს".

კავშირიან რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში სასვენი ნიშნის ხმარების ჩვევის გასამტკიცებლად საჭიროა შემდეგი სახის სავარჯიშოების გამოყენება:

1. მითითებული ტექსტიდან რთული ქვეწყობილი წინადადების მაგალითების ამოწერა და მათი პუნქტუაციური გარჩევა;

2. მითითებულ წესზე სათანადო მაგალითების მოგონება და მათი პუნქტუაციური გარჩევა;

3. მიცემულ მაგალითებზე სათანადო წესის მოგონება;

4. წინადადების გადაკეთება სხვა პუნქტუაციური წესის შესაბამისად;

5. რთული წინადადების გადაკეთება მარტივად და პირუტყვ;

6. სასვენი ნიშნების გარეშე ქვეწყობილი წინადადების მაგალითების მიცემა, რომლებსაც გადაწერენ ან კარნახით დაწერენ მოწაფეები სათანადო სასვენი ნიშნების დასმით;

7. ისეთი ქვეწყობილი წინადადების მაგალითების მიცემა გადასაწერად ან საკარნახოდ, რომლებიც პუნქტუაციურად რთულია. შეიცავენ რთულ თანწყობილს, განკერძოებულ გამოთქმებსა და შერწყმულ წინადადებებს, ან ისეთი, სადაც ერთ მთავართან რამდენიმე დამოკიდებული ან დამოკიდებულის დამოკიდებულია, სადაც მოწაფეებმა დამოუკიდებლად უნდა იხმარონ სათანადო სასვენი ნიშანი და სხვ.

როცა მოწაფეები კარგად დაეუფლებიან სასვენი ნიშნების ხმარებას კავშირიან ქვეწყობილ წინადადებაში, შემდეგ ისწავლება უკავშირო ქვეწყობილი წინადადება და მასთან დაკავშირებული პუნქტუაციის წესები. უკავშირო ქვეწყობილი წინადადება პუნქტუაციურად უფრო

ნაირსახოვანი და რთულია, ვიდრე კავშირიანი ქვეწყობილი წინადადება: აქ იხმარება მძიმე, ორწერტილი, ტირე. უკავშიროში არ არის ფორმობრივი გრამატიკული მაჩვენებელი (კავშირი ან საკავშირებელი სიტყვა), რომელსაც შეუძლია მიგვითითოს ქვეწყობილში დამოკიდებულზე, რომლის წინაც უმეტეს შემთხვევაში მძიმეს ვხმარობთ და სხვ. იმისათვის, რომ დავადგინოთ, უკავშირო წინადადება ნამდვილად არის თუ არა ქვეწყობილი წინადადება, აგრეთვე გავარკვიოთ, რომელია მთავარი ან დამოკიდებული, ხშირად მივმართავთ კითხვებს, შეპირისპირებას, ჩავარდნილი კავშირის აღდგენას (ჩასმას) და სხვა ხერხებს. ამ ხერხების გამოყენება გვეხმარება წინადადების სინტაქსური კონსტრუქციის გარკვევაში, რის საფუძველზედაც ვხმარობთ ამა თუ იმ სასვენ ნიშანს უკავშირო ქვეწყობილ წინადადებაში. აქვე ფართოდ უნდა იქნეს გამოყენებული ისეთი თვალსაჩინო დიდაქტიკური მასალები, რომელთა ნიმუშები წარმოდგენილი გვაქვს ზემოთ, კავშირიან ქვეწყობილ წინადადებაში პუნქტუაციის სწავლების საკითხებთან დაკავშირებით.

უკავშირო ქვეწყობილი წინადადება მოწაფეებს ხშირად ერევათ უკავშირო რთულ თაწყობილ წინადადებაში. ამიტომ პუნქტუაციაში სავარჯიშო მაგალითებს დიდი სიფრთხილით უნდა შერჩევა. ქვეწყობილი წინადადება რომ თანწყობილ წინადადებაში არ აერიოს მოწაფეებს, ამისათვის საჭიროა რთულში შემავალი წინადადებების დამოკიდებულების, ურთიერთმიმართების დადგენა. აქ უნდა მივმართოთ სათანადო წინადადებათა შეპირისპირებას. სინტაქსური ნიშნების შეპირისპირებით ადვილად გაირკვევა — უკავშირო რთული წინადადება თანწყობილია თუ ქვეწყობილი. ასეთი შეპი-

რისპირებისათვის ნიადაგი მომზადებულია: მოწათფებს უკვე შესწავლილი აქვთ როგორც თანწყობილი, ისე კავშირიანი ქვეწყობილი წინადადება, იციან ამ ორი წინადადების განმასხვავებელი, სპეციფიკური ნიშნები. მასწავლებელი წერს დაფაზე რთული უკავშირო თანწყობილისა და რთული უკავშირო ქვეწყობილი წინადადებების მაგალითებს:

„პაპანებაა, ბული დგას, „იმათ გადაწყვეტილი ჰქონ-
უჭირს საბრალო ყანასა“. დათ, ნუგზარის დაქერილს
სიმაგრეს სამ მხრივ დასცე-
მოდნენ“.

შეპირისპირების ნიადაგზე გაირკვევა, რომ პირველ უკავშირო წინადადებაში შემავალ მარტივ წინადადებათა შორის მიმართების დასადგენად კითხვის გამოყენება არ შეიძლება; ისინი ერთიმეორეზე დამოკიდებულნი არ არიან, ორივე თანასწორუფლებიანი წინადადებაა და ერთმანეთს უბრალოდ უკავშირდება; მათ შორის მხოლოდ „და“ კავშირი ივარაუდება; ამიტომ ეს წინადადება თანწყობილია.

მეორე წინადადებაში კავშირის (რომ) აღდგენით გაირკვევა, რომ მასში შემავალი წინადადებებიდან პირველი დამოუკიდებლადაც გადმოგვცემს გარკვეულ აზრს, მეორე (აღდგენილ კავშირიანი) წინადადება პირველი, მთავარი, წინადადების აზრს აზუსტებს; ამაში კავშირის აღდგენის გარეშე კითხვის გამოყენებაც დაგვარწმუნებს (რა ჰქონდათ იმათ გადაწყვეტილი?), ე. ი. დამოკიდებულია. ამიტომ ეს წინადადება უკავშირო რთული ქვეწყობილი წინადადებაა. მძიმე ასეთ წინადადებაში პირველი მარტივი წინადადების შემდეგ, აღდგენილი კავშირის წინ, დაისმის.

შესაპირისპირებლად ისეთი წინადადებები უნდა ავილოთ, რომლებშიაც ნათლად, რელიეფურად ჩანს სათანადო განძახვავებული ნიშნები. შესაპირისპირებლად არ გამოდგება ისეთი წინადადებები, რომლებიც რამდენადმე ჰგვანან ერთიმეორეს და მოსალოდნელია, რომ თანწყობილადაც მიიჩნიოს კაცმა და ქვეწყობილადაც; მაგალითი: „წყალში ჩავაგდე—წყლად გადაიქცა“. ამ წინადადებაში ტირეს ადგილას შეიძლება ვივარაუდოთ „და“ კავშირი, მაშინ წინადადება თანწყობილი იქნება; მაგრამ შეიძლება ასეთ წინადადებაში ვივარაუდოთ „რომ“ კავშირის ჩაყარნა, რომლის აღდგენის შემდეგ წინადადება ასეთ სახეს მიიღებს: „წყალში რომ ჩავაგდე—წყლად გადაიქცა“ (ან „როცა“ კავშირის აღდგენით: „წყალში როცა ჩავაგდე—წყლად გადაიქცა“). ასეთ შემთხვევაში ეს წინადადება დროის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებად უნდა გავიგოთ. სწორედ ამგვარი წინადადებები არ უნდა ავილოთ პირველ ხანებში უკავშირო რთული ქვეწყობილი წინადადების გასაცნობად.

უკავშირო რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში უმეტესად „რომ“ და „თუ“ კავშირებია გამოტოვებული, რომელთა აღდგენა ხერხდება. მათ წინ უფრო მეტად მძიმე დაისმის. არის შემთხვევები, რომ გამოტოვებული არაფერია: ქვეწყობა არის, წინადადება გამართულია, მაგრამ დამოკიდებულის ფორმოებრივი ნიშანი (საკავშირებელი სიტყვა) არაა და არც მისი აღდგენაა შესაძლებელი. ასეთი უკავშირო ქვეწყობილი წინადადებები პუნქტუაციურად რთულია: უმეტესად ორწერტილის გამოყენებას მოითხოვენ. ამიტომ მათ ბოლოს ვასწავლით. უკავშირო ქვეწყობილ წინადადებაში პირველ

რიგში მძიმის ხმარების წესები უნდა ვასწავლოთ, შემდეგ — ტირესა და ორწერტილის.

იმისათვის, რომ შევასწავლოთ მოწაფეებს უკავშირო ქვეწყობილ წინადადებაში მძიმის ხმარების წესები, მთავარია, როგორც ეს ზემოთაც აღვნიშნეთ, წინადადების ტიპის დადგენა, რაშიაც ხელს გვიწყობს ასეთ წინადადებაში ჩავარდნილი კავშირების (ან კავშირებად გამოყენებული სიტყვების) აღდგენა დამოკიდებულში, მისათითებელი სიტყვების (კორელატების) მიგნება მთავარში, სათანადო კითხვების მიყენება. თუ ამ ნიშნებით მართებულად გაიგო მოწაფემ უკავშირო ქვეწყობილი წინადადება, მასთან მძიმის ხმარების წესსაც ადვილად გაიაზრებს, შეისწავლის. მაგრამ ეს კიდევ არ ნიშნავს იმას, რომ მოწაფეს თავისუფლად შეეძლება აღნიშნული წესების ყველა საჭირო შემთხვევაში ადვილად გამოყენება. ამისათვის საჭირო იქნება სხვადასხვა სახის ვარჯიშობის ჩატარება:

1. მასწავლებელი სასვენი ნიშნების გარეშე წერს დაფაზე რამდენიმე უკავშირო ქვეწყობილ წინადადებას, რომლებშიაც კავშირებია ჩავარდნილი; მოწაფეებს დაევალება ამ კავშირების აღდგენა და მათ წინ მძიმის ხმარება;

2. მასწავლებელი სასვენი ნიშნების გარეშე წერს დაფაზე უკავშირო ქვეწყობილ წინადადებებს; მოწაფეებს დაევალება მათი გადაწერა და სათანადო ადგილას მძიმეების ხმარება;

3. მასწავლებელი სასვენი ნიშნების დასახელების გარეშე უკარნახებს კლასს ისეთ ტექსტს, რომელშიაც უკავშირო ქვეწყობილი წინადადებები იქნება; მოწაფეებს დაევალება მათი დაწერა და სათანადო ადგილას მძიმის ხმარება;

4. მოწათფებს დაევალება მითითებული ტექსტიდან ამოწერონ უკავშირო ქვეწყობილი წინადადებები და გაარჩიონ ისინი სინტაქსურად და პუნქტუაციურად;

5. მოწათფებს მიეცემა დაევალება—გადაიწერონ საშინაო რვეულებში ქართული ენის გრამატიკის ან პუნქტუაციის სახელმძღვანელოში მოცემული სათანადო სავარჯიშოები და თავის ადგილას იხმარონ სასვენი ნიშნები;

6. მოწათფებს დაევალება მოიგონონ კავშირიანი ქვეწყობილი წინადადების მაგალითები და გადააკეთონ ისინი უკავშირო ქვეწყობილ წინადადებებად სათანადო სასვენი ნიშნების გამოყენებით;

7. მოწათფებს დაევალება მოიგონონ უკავშირო ქვეწყობილი წინადადებები და გადააკეთონ ისინი კავშირიან რთულ ქვეწყობილ წინადადებებად სათანადო სასვენი ნიშნების გამოყენებით და სხვ.

ტირე რთულ უკავშირო ქვეწყობილ წინადადებაში მომეტებულად იხმარება დროის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებაში, აგრეთვე იშვიათად — ვითარებისა და პირობით დამოკიდებულ წინადადებებში¹. ტირე ასეთ წინადადებებში უცვლელი, ერთადერთი არაა, მას ხშირად ცვლის მძიმე ან ორწერტილი; მაგალითები: „ადრე გამოთოხნი—ადრე გამოგცოხნი“ (ხალხ.); (ე. ი. თუ ადრე გამოთოხნი, მაშინ ადრე გამოგცოხნი). დამოკიდებული პირობითია. ტირე ჩავარდნილი მისათითებელი სიტყვის (კორელატის) ადგილასაა. კორელატის

¹ ტირე უმთავრესად ისეთ უკავშირო ქვეწყობილ წინადადებაშია გამოყენებული, რომლითაც გადმოცემულია ხალხური სიბრძნის, გონება-მახვილობის ნიშნები: გამოცანები, ანდაზები, აფორიზმები... მაგალითები: „ვენახში შეხვალ—შეგყვება, გამოხვალ—გამოგყვება“ (გამ.); „მუცელს აქორებ—ქორია, აღორებ—ლორია“ (ანდ.)...

აღდგენამ მძიმის გამოყენება მოითხოვა. „გამოიღვიძებს—შუბლს განიგრილებს“ (ე. ი. როცა გამოიღვიძებს, მაშინ შუბლს განიგრილებს). წინადადება დროის გარემოებითი დამოკიდებულია. ტირე აქ ჩავარდნილი კორელატის („მაშინ“) ადგილასაა და ერთდროულად ორ ფუნქციას ასრულებს: მიუთითებს კორელატის ჩავარდნაზე და აღნიშნავს შესვენებას.

ტირე რთულ ქვეწყობილში მაშინაც იხმარება, როცა დაქვემდებარებულში კავშირი კი არის, მაგრამ მთავარში კორელატია ჩავარდნილი; მაგალითი: „როცა ცივია – თხელია, როცა გათბება – გაჰყინავს“ (ე. ი. როცა ცივია, მაშინ თხელია, როცა გათბება, მაშინ გაჰყინავს). აქაც ტირეები ნახმარია მთავარში ჩავარდნილი კორელატების ადგილას და ამავე დროს აღნიშნავს შესვენებას. კორელატის აღდგენით თავისუფლად ხერხდება ტირეს შეცვლა მძიმით.

ტირეს ხმარების ადგილის ასახსნელად, შესასწავლად უნდა გავარკვიოთ მოწათფები წინადადების შედგენილობაში, რისთვისაც საჭირო იქნება - აღვადგინოთ ჩავარდნილი კავშირები და კორელატები, მოვიშველიოთ კითხვები, შევუბირისპიროთ ერთიმეორეს უკავშირო ქვეწყობილი წინადადება, რომელშიაც ტირეა გამოყენებული, და კავშირიანი ქვეწყობილი წინადადება, რომელშიაც მძიმეა გამოყენებული; ფართოდ გამოვიყენოთ პენქტუაციური გარჩევა...

უკავშირო რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში არაერთ ფუნქციას ასრულებს ორწერტილი. ჩვენ მხოლოდ ნაწილობრივ განვიხილეთ უკავშირო ქვეწყობილ წინადადებაში ორწერტილის ხმარების შემთხვევები (იხ. აქვე, II თავი). როცა უკავშირო ქვეწყობილ წინადადებაში ორწერტილის ხმარების წესების სწავლებას ვიწყებთ,

მოწაფეები საკმაოდ მტკიცედ უნდა იყვნენ დაუფლებულნი როგორც კავშირიან, ისე უკავშირო ქვეწყობილ წინადადებებში მძიმისა და ტირეს ხმარების ყველა ძირითად წესს. ამით გაგვიადვილდება ორწერტილის ხმარების წესების ტიპობრივი შემთხვევების გამოკვეთა, მათი სწავლება. ჯერ უკავშირო ქვეწყობილ წინადადებაში ორწერტილის ხმარების შედარებით ადვილი, ნათელი შინაარსის წესები უნდა ვასწავლოთ; მაგალითად, როცა დამოკიდებული წინადადება გამოხატავს მიზეზს ან მიზანს, ან პირობას, ან შედეგს; — ამათი გაგება, დადგენა შედარებით უფრო ადვილად ხერხდება, ვიდრე ისეთი შემთხვევებისა, როცა დამოკიდებული წარმოადგენს მთავრის შინაარსის ზოგად ახსნა-განმარტებას, ემსახურება მთავრის შინაარსის დაზუსტების ან მისი გაშლილად წარმოდგენის მიზანს (სათანადო წესები და მაგალითები იხ. აქვე, II თავი: სასვენი ნიშნების დახასიათება, ქვეთავი: „ორწერტილი უკავშირო რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში“).

უკავშირო რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში ორწერტილის ხმარების ჩვევის გასამტკიცებლად საჭიროა — გამოვიყენოთ ასეთი სახის სავარჯიშოები:

1. მითითებული ტექსტიდან უკავშირო რთული ქვეწყობილი წინადადების ისეთი მაგალითების ამოკრება, რომლებშიაც ორწერტილია გამოყენებული;

2. მასწავლებელი წერს დაფაზე სასვენი ნიშნის გარეშე ისეთ უკავშირო რთულ ქვეწყობილ წინადადებებს, რომლებშიაც ორწერტილია საჭირო. მოწაფეები გადაიწერენ ასეთ წინადადებებს და დასვამენ სათანადო ადგილას ორწერტილს;

3. მასწავლებელი სასვენი ნიშნების დასახელების გარეშე უკარნახებს მოწაფეებს ისეთ წინადადებებს, რომ-

ლებშიაც ორწერტილის ხმარებაა საჭირო; მოწაფეები დაწერენ ასეთ წინადადებებს და იხმარენ სათანადო ადგილას ორწერტილს და სხვ.

როცა ცალ-ცალკე კარგად განმტკიცდება კავშირიან და უკავშირო რთულ ქვეწყობილ წინადადებებში სათანადო სასვენი ნიშნების (მძიმის, ტირესი, ორწერტილის) ხმაოების ჩვევები, შემდეგ მოწაფეებს მიეცემა უფრო რთული სახის სავარჯიშოები პუნქტუაციაში. ამ სავარჯიშოებმა უნდა განამტკიცონ სასვენი ნიშნების ხმაოების ცოდნა-ჩვევა ისეთ რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში, რომელშიაც წინადადებები გაერთიანებული იქნებიან როგორც კავშირით, ისე უკავშიროდ. აგრეთვე მიეცემა ისეთი სავარჯიშოები, რომლებიც პუნქტუაციურად კიდევ უფრო რთულია; მაგალითად, რთულ ქვეწყობილში მთავარი წინადადება წარმოდგენილი იქნება შერწყმული ან თანწყობილი, ან განკერძოებულ სიტყვიანი (ან გამოთქმიანი) წინადადებით, ანდა დამოკიდებული წინადადება (ან წინადადებანი) პუნქტუაციურად ანალოგიურად რთული იქნება... ასეთი სახის სავარჯიშოების გამოყენება ხელს შეუწყობს მოწაფეებს — საფუძვლიანად გაიმეორონ არა მარტო რთულ წინადადებასთან დაკავშირებული პუნქტუაციის წესები, არამედ საერთოდ პუნქტუაციის ყველა ძირითადი წესი; კიდევ მეტი: ხელს შეუწყობს — საფუძვლიანად გაიმეორონ სინტაქსის მთელი კურსი, შეავსონ თავიანთი ცოდნა სინტაქსსა და პუნქტუაციაში, განამტკიცონ წერაში სასვენი ნიშნების გამოყენების პრაქტიკული ჩვევები.

3. სასვენი ნიშნების სწავლება პირდაპირ და ირიბ ნათქვამთან

პირდაპირი და ირიბი ნათქვამი მდიდარია პუნქტუაციურად. აქ გამოყენებულია ორწერტილი, ტირე,

ბრჭყალები, მძიმე, მძიმე და ტირე, წერტილი და ტირე, კითხვითი ნიშანი და ტირე, ძახილის ნიშანი და ტირე... ეს სასვენი ნიშნები პირდაპირ და ირიბ ნათქვამთან ახალ ფუნქციებს ასრულებენ. პირდაპირი ნათქვამი თავისებური კონსტრუქციის წინადადებაა. პირდაპირი ნათქვამი უფრო მეტ სინტაქსურსა და პუნქტუაციურ თავისებურებას ავლენს, ვიდრე — ირიბი. ირიბი სინტაქსურად ჩვეულებრივი რთული კავშირიანი ქვეწყობილი წინადადებაა, რომელიც სინტაქსურად და პუნქტუაციურად ახალს არას შეიცავს. ამაში დაგვარწმუნებს პირდაპირი ნათქვამის ირიბად გადაკეთება.

პირდაპირი ნათქვამი:

მარწყვა თქვა: „მოვალ პირველად,
მე ვერა მისწრებს ხილია“.

ირიბად გადაკეთებული:

მარწყვა თქვა, რომ ის პირველად მოდის,
მას ვერა უსწრებს ხილია.

როგორც ვხედავთ, პირდაპირი ნათქვამი პუნქტუაციურად უფრო ნაირსახოვანია (გამოყენებულია ორწერტილი, ბრჭყალები, მძიმე, წერტილი), ვიდრე ირიბად ნათქვამი, რომელშიც მხოლოდ მძიმეები და წერტილია გამოყენებული. პუნქტუაციის ამ ვარიანტების საფუძველი წინადადების სხვადასხვა სინტაქსური კონსტრუქციაა. ორივე წინადადება ერთსა და იმავე შინაარსს გადმოგვცემს, მაგრამ სტრუქტურულად სხვადასხვაგვარია.

ირიბად ნათქვამი თუ სინტაქსურად, პუნქტუაციურად უფრო ადვილია, რატომ არ შეიძლება, რომ მხოლოდ ასეთი კონსტრუქციის (ირიბად ნათქვამის) წინა-

დადებებით გადმოვცეთ ჩვენი აზრები? ზემოთ მოყვანი-
ლი ირიბად ნათქვამის მაგალითზე დაკვირვება ადვილად
დაგვარწმუნებს იმაში, რომ წინადადების ასეთი კონს-
ტრუქცია სტილისტიკურად ყოველთვის გამართული ვე-
რაა; სინტაქსურად მისაღებია, მაგრამ სტილისტიკუ-
რად — არა. ის ცხოველმყოფელობა, სინათლე, ემოცი-
ურობა, რაც პირდაპირ ნათქვამს ახასიათებს, ზოგჯერ
დამახასიათებელი არაა ირიბად ნათქვამისათვის. ამას
იმიტომ აღვნიშნავთ, რომ სინტაქსისა და პუნქტუაციის
სწავლებისას ხშირად მიმართავენ მასწავლებლები პირ-
დაპირი სიტყვის ირიბად გადაკეთებას და ნაკლებად
ითვალისწინებენ აქედან გამომდინარე ზოგიერთ არა-
სასურველ შედეგებს, სახელდობრ იმას, რომ ასეთი ვარ-
ჯიშობა ზოგჯერ უპირისპირდება სკოლაში მოწაფეთა
მეტყველების აღზრდის ამოცანებს. ამიტომ ასეთი ვარ-
ჯიშობა საგანგებოდ შერჩეულ მაგალითებზე ფრთხილად
უნდა ვაწარმოოთ.

პირველად ვასწავლით პირდაპირ ნათქვამთან ორწერ-
ტილისა და ბრჭყალების ხმარების წესს. მასწავლებელი
წერს დაფაზე სათანადო მაგალითს.

დავით გურამიშვილი წერს:

„თუ კაცსა ცოდნა არა აქვს,
გასტანჯავს წუთისოფელი“.

გაირკვევა ორწერტილისა და ბრჭყალების ადგილი
ასეთ წინადადებაში: ორწერტილი პირდაპირ სიტყვაში
იქ დაისმის, სადაც ავტორის სიტყვები მთავრდება და
პირდაპირი სიტყვა (ნათქვამი) იწყება (დავით გურამი-
შვილი წერს:); პირდაპირი ნათქვამი თუ -ო ნაწილაკით
არ მთავრდება, მას თავსა და ბოლოში ბრჭყალები
უნდა („თუ კაცსა ცოდნა არა აქვს, გასტანჯავს წუთი-

აოფელი“). თვალსაჩინოებისათვის შეიძლება გამოვიყენოთ სათანადო სქემატ:

————— : „—————“. (პირველი ხაზი ავტორის სიტყვებს აღნიშნავს, მეორე ხაზი კი—პირდაპირ ნათქვამს). აქვე ახსნილ წესთან შეპირისპირებით ვასწავლით. პირდაპირ ნათქვამთან მხოლოდ ორწერტილის ხმარების წესს. მასწავლებელი მოყვანილი მაგალითის გასწვრივ წერს პირდაპირი ნათქვამის იმავე მაგალითს -ო ნაწილაკის დართვით, ასე: დავით გურამიშვილი წერს: თუ. კაცსა ცოდნა არა აქვს, გასტანჯავს წუთისოფელიო.

სქემის სახით:

————— : ————— ო.

ესეც პირდაპირი ნათქვამის მაგალითია, რომელშიაც: პირდაპირი სიტყვა ბრჭყალების გარეშეა წარმოდგენილი. ასეთ წინადადებაში ბრჭყალების გამოუყენებლობა -ო ნაწილაკის დართვამ გამოიწვია. პირდაპირ ნათქვამთან ორწერტილისა და ბრჭყალების ხმარების, ან მხოლოდ ორწერტილის ხმარების ზემოაღნიშნული წესების ახსნის შემდეგ ცოდნის გასამტკიცებლად გამოვიყენებთ ასეთ სავარჯიშოებს:

1. მოწათფებს მიეცემა დავალება — მონახონ მითითებულ ტექსტში სათანადო მაგალითები ზემოთ ახსნილი წესის მიხედვით და ამოწერონ ისინი თავიანთი სასვენი ნიშნებითურთ;

2. მასწავლებელი წერს დაფაზე -ო ნაწილაკდართულ პირდაპირ ნათქვამს; ავალებს მოწათფებს—გადააკეთონ ისეთ პირდაპირ ნათქვამად, სადაც -ო ნაწილაკი არ იქნება და სათანადო ადგილას იხმარონ ბრჭყალები;

3. მასწავლებელი სასვენი ნიშნების გარეშე წერს დაფაზე ისეთ პირდაპირ ნათქვამს, სადაც ორწერტილი და ბრჭყალებია საჭირო; ავალებს მოწათფებს—გადაწე-

რონ და იხმარონ სათანადო სასვენი ნიშნები და სხე.

ამის შემდეგ მიეცემა შემდეგი წესი:

როცა ჯერ პირდაპირი ნათქვამია და შემდეგ ავტორისა, პირდაპირი ნათქვამი ბრკეალებში ჩაისმის, ავტორის სიტყვა კი პირდაპირს მძიმითა¹ და ტირეთი გამოეყოფა; მაგალითი:

„სწავლის ძირი მწარე არის, კენწეროში გატკბილდების“, — წერს დავით გურამიშვილი.

სქემის სახით:

—————“, — —————.

ამ წესის ცოდნის გასამტკიცებლად უნდა გამოვიყენოთ შემდეგი სახის სავარჯიშოები:

1. მითითებული ტექსტიდან ზემოთ ახსნილი წესის მიხედვით მაგალითების ამოწერა და მათი პუნქტუაციური გარჩევა;

2. მოწაფეებს მიეცემა ახსნილი წესის მაგალითები სასვენი ნიშნების გარეშე, დაევალება მათი გადაწერა და სათანადო სასვენი ნიშნების დამოუკიდებლად ხმარება;

3. ისეთი მაგალითის მიცემა, რომელშიაც ჯერ ავტორის სიტყვაა და შემდეგ — პირდაპირი; მოწაფეები გადააკეთებენ ისეთ პირდაპირ ნათქვამად, სადაც ჯერ სხვისი პირდაპირი ნათქვამი იქნება, შემდეგ — ავტორისა

¹ მძიმე ასეთი პირდაპირი სიტყვის დასასრულს იმ შემთხვევაში დაისმის, როცა წინადადება თხრობითია. თუ პირდაპირი ნათქვამი თხრობითი წინადადება კი არაა, არამედ — კითხვითი, მაშინ მის ბოლოს კითხვითი ნიშანი და ტირე დაიწერება; მაგალითი: „სად არიან შენი ამხანაგები?“ — კითხვა ვანომ. თუ ძახილის წინადადებაა, ძახილის ნიშანი და ტირე დაიწერება; მაგალითი: „გაუმარჯოს პირველ მაისს!“ — იძახდნენ მუშები. თუ კითხვით-ძახილის წინადადებაა — კითხვით-ძახილის ნიშანი დაიწერება...

და დამოუკიდებლად იხმარენ სათანადო სასვენ ნიშნებს და სხვ.

როგორც ვხედავთ, ახსნილი წესები პუნქტუაციურად-საგრძნობლად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. პირველი წესი ორწერტილისა და ბრჭყალების გამოყენებას მოითხოვს, მეორე — ორწერტილისას, მესამე — ბრჭყალების, მძიმისა (ან კითხვით ნიშანს, ან ძახილის ნიშანს, ან კითხვით-ძახილის ნიშანს) და ტირესას. მეოთხე წესი, რომელიც უკვე ახსნილი წესების შემდეგ უნდა ვასწავლოთ, მიწოდებული სასვენი ნიშნების გამოყენების ახალ ვარიაციას მოითხოვს; ეს წესია: როცა სხვის პირდაპირ ნათქვამში ჩართულია ავტორის სიტყვები, მთელი წინადადება ბრჭყალებში ჩაისმის, ხოლო ავტორის სიტყვები პირდაპირ ნათქვამს ორივე მხრით გამოეყოფა მძიმითა და ტირეთი; მაგალითი: „იქნებოდა ლამის. ცხრა საათი, — წერს ალექსანდრე ყაზბეგი, — როდესაც სოფელ ყანობს რამდენიმე შეიარაღებული ცხენოსანი და ორიოდე მარხილი მიუახლოვდა“.

ამ წესის ცოდნის განმტკიცების შემდეგ უნდა გავაცნოთ სასვენი ნიშნების ხმარების წესები შემდეგი შემთხვევებისა:

ა. როცა ავტორის სიტყვები პირდაპირ ნათქვამს წყვეტს წერტილის ადგილას და შემდეგ ისევ გრძელდება პირდაპირ ნათქვამი, პირდაპირი ნათქვამის პირველი ნაწილის ბოლოს მძიმე და ტირე იწერება, ავტორის სიტყვის შემდეგ — წერტილი და ტირე, რომელთაც მოჰყვება პირდაპირი ნათქვამის გაგრძელება; მაგალითი: „იმ ზამთარს დიდი თოვლი მოვიდა, — გვიაშბო ნიკომ. — პაპა ალექსი ღამლამობით გრძელ ზღაპრებს გვიამბობდა“.

ბ. როცა ავტორის სიტყვები პირდაპირ ნათქვამს

წყვეტს კითხვითი ნიშნის ადგილას და შემდეგ ისევ გრძელდება პირდაპირი ნათქვამი, პირდაპირი ნათქვამის პირველი ნაწილის ბოლოს კითხვითი ნიშანი და ტირე იწერება, ავტორის სიტყვის შემდეგ — წერტილი და ტირე, რომელთაც მოჰყვება პირდაპირი ნათქვამის გაგრძელება; მაგალითი:

„შენ გუშინ ავად იყავი? — მკითხა შაქრომ. — თავს კარგად არც მე ვგრძნობდი“.

გ. როცა ავტორის სიტყვები პირდაპირ ნათქვამს წყვეტს ძახილის ნიშნის ადგილას და შემდეგ ისევ გრძელდება პირდაპირი ნათქვამი, პირდაპირი ნათქვამის პირველი ნაწილის ბოლოს ძახილის ნიშანი და ტირე იწერება, ავტორის სიტყვის შემდეგ კი — წერტილი და ტირე, რომელთაც მოჰყვება პირდაპირი ნათქვამის გაგრძელება; მაგალითი: „ეს არ მოხდება! — ცხარობდა პეტრე. — ყველაფერი ჩემს ღოსაჩვენებლად მოაწყვეს“.

დ. შეიძლება პირდაპირი სიტყვის პირველი ნაწილი, რომელიც წერტილითაა გამოსაყოფი, იყოს კითხვით-ძახილის წინადადება, რომლის ბოლოს კითხვით-ძახილის ნიშანი და ტირე დაიწერება, ხოლო ავტორის სიტყვის შემდეგ — წერტილი და ტირე... მაგალითი: „ეს როგორ მოხდა?! — თქვა გიორგიმ. — დღესვე უნდა გაიგზავნოს რომელიმე ჩვენთაგანი მდგომარეობის შესასწავლად“.

სქემების სახით (პირობითი ნიშნებით):

1. „_____ , — _____ , — _____ .“
2. „_____ , — _____ . — _____ .“
3. „_____ ? — _____ . — _____ .“
4. „_____ ! — _____ . — _____ .“
5. „_____ ! ? — _____ . — _____ .“

ამის შემდეგ მიეცემა ასეთი წესი: როცა ავტორის სიტყვები პირდაპირი ნათქვამის შუაშია მოქცეული და ნათლად მიგვითითებს პირდაპირი ნათქვამის გაგრძელებაზე, ავტორის სიტყვის (ნათქვამის) შემდეგ ორწერტილი დაისმის, პირდაპირი ნათქვამი კი მთლიანად ბრჭყალებში მოთავსდება; მაგალითი: „თოვლი საკმაოდ მოვიდა, — თქვა დავითმა და დაუმატა: — ნადირობის გუნებაზე დავდექი.“

სქემის სახით:

„—————, — ————— : — —————.“

მიწოდებული წესების ცოდნის განმტკიცებისა და სათანადო ჩვევათა გამომუშავების შემდეგ უნდა ვასწავლოთ სასვენი ნიშნების ხმარების წესები დიალოგთან. დიალოგი პირდაპირი ნათქვამის ნათელი ფორმაა. დიალოგში თითოეულის ნათქვამი (პირდაპირი სიტყვა) ტირეთი იწყება; მოსაუბრეთა სიტყვებს ავტორის სიტყვებიც ტირეთი გამოეყოფა. სხვა სასვენი ნიშანი კი ისეთი იქნება, როგორსაც მოითხოვს პირდაპირი ნათქვამი: თუ პირდაპირი ნათქვამი თხრობითია, მის ბოლოს წერტილია საჭირო; თუ პირდაპირი ნათქვამი კითხვითია, მის ბოლოს კითხვითი ნიშანია საჭირო და ა. შ.

მაგალითი:

- ვინა ხარ? — ვკითხე მე, — რა სულიერი ხარ?
- კაცი ვარ, ადამიანი, — მომიგო იმან.
- რომ არ გეთქვა, ღმერთი, რჯული, ვერ მივხვდებოდი. მართლა კაცი ხარ?
- თავი არ მომიკვდება! კაცი ვარ, ადამის ტომისა, ყმისა და მამულის პატრონი: ლუარსაბ თათქარძეს მეძახიან.

— თუ ადამიანი ხარ, მაგ დამპალ გუბეში ბაყაყებ-
თან და ჭიაყელებთან რა გინდა?

— ბიქოს!.. მაშ, სად უნდა ვიყო?

— კაცებთან, თუ კაცი ხარ.

— კაცები არ არიან, რომ იქ არიან? ათასია ჩემის-
თანა და ათასზე მეტიც. ბრმა ყოფილხარ.

— ეგ ჯერ ვინ იცის, მე ვარ ბრმა, თუ შენა. შენ
ერთი ეს მითხარი, მაგ გუბეში არიან ისინიცა?

— გუბეში რასა ჰქვია; გიჟი ხომ არა ხარ? ჩვენი
ცხოვრებაა ეგა.

— ზედაც გეტყობა.

— როგორც სხვას ეტყობა ზედა, ისე მეც.

— მართლა?

— თავი არ მომიკვდება.

— მაშ, კაი ნიმუში ხარ შენ, ჩემო ლუარსაბ, თუ
ეგრეა.

— კარგი, ნუ მასხრობ, მამა ნუ წაგიწყდება! თავი
დამანებე, სინათლეზე ნუ გამომიყვანე.

— კიდეც იმიტომ მინდა ქვეყანას დაგანახვო, რომ
ამოტლაპული ხარ გუბეში, რომლისთვისაც შენ სამას-
ხაროდ ცხოვრება დაგიჩქმევია: იქნება შეგრცხვეს ქვეყ-
ნისა და გაირეცხო.

— რალა მე წამაელე, შე ულმერთო, ხელი, ათასია
სხვა ჩემისთანა (ი. ჯავ.).

პირდაპირი ნათქვამი დიალოგში შეიძლება ბრქუა-
ლებში ჩაისვას და ავტორის სიტყვისაგან ტირეთი გა-
მოიყოს; მაგალითი:

„ტყუილად თავს ნუ იწუხებთ, არაფერი გამოვა“, —
არიგებდა დავითი.

„ვცდი, ცდით რა უნდა დაშავდეს!“ — უპასუხებდა
გიორგი...

მაგრამ დიალოგში პირდაპირი ნათქვამის ბრკალებში ჩასმის შემთხვევები საერთოდ ნაკლებად გვხვდება. შეიძლება დიალოგში მოსაუბრეც იქნეს დასახელებული, მაშინ პირდაპირ სიტყვას ბრკალებში ჩასმა არ სჭირდება, ზოგჯერ მისი სახელი არც ტირეთი გამოეყოფა ავტორის სიტყვას, ან მხოლოდ ტირეა გამოყენებულია სხვ.

ა. ბრკალები ან ტირე არაა გამოყენებული:

პო ს რ ე დ ნ ი კ ი. აბა, გლახა კრიაშვილო! რადგანაც შენ ყველაზედ წინ მოხვედი, შენ უნდა სთქვა, რა საქმე გაქვს ჩემთან.

გლახა კრიაშვილი. მენა, შენი ქირიმე, გლახა კრიაშვილი გახლავარ, როგორც მოგეხსენებათ... (ი. ჭავ.).

ბ. პირდაპირ ნათქვამს მხოლოდ დასაწყისში აქვს ტირე:

მ ხ ე დ ა რ ი

— მოყვრად, გულფიცხო, იყავ მშვიდადა.

კ ა კ ო

— თუ მოყვარე ხარ, მაშ, გამარჯობა!
კეთილი იყოს ჩვენი გაცნობა.

მ ხ ე დ ა რ ი

— ამინ, შენ არ ხარ ბლაქიაშვილი?

კ ა კ ო

— დიალ! გახლავარ! რა გნებავეს შენა? (ი. ჭავ.).

თუმცა უკანასკნელ მაგალითში ტირეს გამოყენების გარეშეც ადვილად გასამიჯნავია ერთმანეთისაგან როგორც დიალოგში ჩაბმულ პირთა სიტყვები, ისე ავტორის სიტყვა და პირდაპირი ნათქვამის ფორმები. დია-

ლოგის პუნქტუაციურად გამარტივების მაგალითები ხშირად შეინიშნება მე-19 საუკუნის მწერლობაში, განსაკუთრებით კი თანამედროვე, საბჭოთა მწერლობაში.

ამ თემასთან დაკავშირებით სასვენი ნიშნების ხმარების ჩვევის გასამტკიცებლად გამოყენებულ უნდა იქნეს სხვადასხვა წერითი სავარჯიშო; როგორიცაა: გადაწერა, კარნახი, პუნქტუაციური ამოცანების დამოუკიდებლად გადაწყვეტა და ა. შ.

1. მასწავლებელი ადგენს ისეთ გადასაწერ ტექსტს, რომელშიაც პირდაპირი და ირიბი ნათქვამის მაგალითები წარმოდგენილი იქნება სასვენი ნიშნების გარეშე; მოწაფეებს დაევალება ამ ტექსტის გადაწერა და სათანადო სასვენი ნიშნების დამოუკიდებლად გამოყენება;

2. მასწავლებელი ადგენს ისეთ საკარნახო ტექსტს, რომელშიაც პირდაპირი და ირიბი ნათქვამის მაგალითებია; მასწავლებელი უკარნახებს მოწაფეებს ამ მაგალითებს სასვენი ნიშნების დასახელების გარეშე; მოწაფეები წერენ მათ სათანადო სასვენი ნიშნების გამოყენებით;

3. მოწაფეებს ეძლევა ისეთი სინტაქსურ-პუნქტუაციური დავალებები, რომელთაც ამოცანების ხასიათი აქვთ; მაგალითად:

ა. პირდაპირი ნათქვამის გადაკეთება ირიბად, ირიბისა — პირდაპირად (როცა ასეთი დავალების შესრულება სტილისტიკურადაც გამართლებულია) და მათთან სათანადო სასვენი ნიშნების ხმარება;

ბ. -მ ე თ ქ ი, -თ ქ ე ა, (-თქო) და -ო ნაწილაკებიანი პირდაპირი ნათქვამის მაგალითების მიცემა სათანადო სასვენი ნიშნებით, რომელთაც მოწაფეები გადაწერენ. უნაწილაკო ფორმებით და დამოუკიდებლად იხმარენ სათანადო სასვენი ნიშნებს;

გ. ისეთი ტექსტის მიცემა გადასაწერად, სადაც ავტორის სიტყვა მოქცეულია პირდაპირი ნათქვამის თავში; მოწაფეებს დაევალება — ეს ტექსტი დამოუკიდებლად გადააკეთონ და გადაწერონ ისე, რომ ავტორისეული ნათქვამი მოხვდეს პირდაპირი ნათქვამის შუაში, ან ბოლოში, რაც სასვენი ნიშნების ხმარების სხვა წესების გამოყენებას მოითხოვს და ა. შ.

პუნქტუაციის IX—XI კლ. მოწაფეები ქართული ენის გრამატიკის სისტემატიკურ სწავლების შესახებ საშუალო სკოლის უფროს (IX—XI) კლასებში კურსს აღარ სწავლობენ. ასეთი კურსი VIII კლასში მთავრდება. მაგრამ გრამატიკასთან დაკავშირებული ჩვევების გამომუშავება მართლწერაში, პუნქტუაციასა და სტილისტიკაში

მტკიცდება და ღრმავდება საშუალო სკოლის უფროს კლასებში უფრო ვრცელი და რთული შინაარსის საწერი დავალებების შესრულებასთან დაკავშირებით. აღსანიშნავია შემდეგი ფაქტი: ქართული ენის თეორიული კურსის შესწავლას რვაწლიან სკოლაში საგრძნობლად ჩამორჩება სათანადო პრაქტიკული ჩვევების გამომუშავება. ქართული ენის თეორიული და პრაქტიკული ხასიათის საკითხების ერთიმეორესთან დაკავშირებით სწავლების საუკეთესო პირობებშიც კი არ ხერხდება ოთხი წლის მანძილზე პუნქტუაციაში მიღებული პრაქტიკული ჩვევების ისე განმტკიცება, რომ ამაზე ზრუნვა აღარ იყოს საჭირო საშუალო სკოლის უფროს კლასებში. პუნქტუაციაზე ზრუნვა გვკირდება არა თუ საშუალო სკოლის უფროს კლასებში, არამედ უმაღლეს სკოლაშიც კი. სასვენი ნიშნების ხმარების მტკიცე ჩვევის გამოსამუშავებლად საჭირო ხდება სინტაქსური თემების ხშირი განმეორება, პუნქტუაციაში სისტემატური სა-

ვარჯიშოების ჩატარება საშუალო სკოლის უფროს-კლასებში. ამ კლასებში მოწაფეთა წერითი ნამუშევრების ანალიზის საფუძველზე უნდა გამოვლინდეს სასვენი-ნიშნების ხმარებაში დაშვებული ყველა სახის შეცდომა და მათ აღმოსაფხვრელად ჩატარდეს შემდეგი სახის მუშაობა:

1. ტიპობრივი პუნქტუაციური შეცდომების გარჩევა კლასში;

2. პუნქტუაციურად რთული სინტაქსური თემების განმეორება;

3. ერთ ან რამდენიმე პუნქტუაციურ წესზე ტექსტის შედგენა და კარნახით წერა;

4. მარტივი წინადადების შერწყმულად გარდაქმნა და პირუკუ; მარტივი წინადადების რთულად გარდაქმნა და პირუკუ; პირდაპირი ნათქვამის ირიბად გადაკეთება და პირუკუ; ამათთან დაკავშირებული პუნქტუაციური ჩვევების განმტკიცება;

5. ისეთი ტექსტის მიცემა, რომელიც მხოლოდ მარტივი წინადადებებისაგან შედგება. მოწაფეებს დაევალება მისი გადაწერა და რიგ შემთხვევაში მარტივი წინადადების შეცვლა სხვა კონსტრუქციის (შერწყმული, განკერძოებულ სიტყვიანი ან გამოთქმიანი, რთული)-წინადადებებით და მათთან სათანადო სასვენი ნიშნების ხმარება...

გ ა მ ო ყ ე ნ ე ბ უ ლ ი შ ე მ ო კ ლ ე ბ ა ნ ი

ი აბაშ. — ი. აბაშიძე
ანდ. — ანდაზა
შ. არაგ. — შ. არაგვისპირელი
ნ. ბარათ. — ნ. ბარათაშვილი
ე. გაბ. — ე. გაბაშვილი
გამ. — გამოცანა
ი. გოგ. — ი. გოგებაშვილი
დ. გურ. — დ. გურამიშვილი
ი. ევდ. — ი. ევდოშვილი
რ. ერ. — რ. ერისთავი
ვაჟა — ვაჟა-ფშაველა
გ. კაჭ. — გ. კაჭახიძე
დ. კლდ. — დ. კლდიაშვილი
ს. კლდ. — ს. კლდიაშვილი
ი. კრილ. — ი. კრილოვი
ნ. ლომ. — ნ. ლომოური
გ. ლეონ. — გ. ლეონიძე
შ. მღვ. — შ. მღვიმელი
მშობ. ლიტ. — მშობლიური ლიტერატურა
ე. ნინ. — ე. ნინოშვილი
გ. ორბ. — გ. ორბელიანი
თ რაზ. — თ. რაზიკაშვილი
ი. ტურგ. — ი. ტურგენევი
ა. ყაზ. — ა. ყაზბეგი
დ. შენგ. — დ. შენგელაია
ა. წერ. — ა. წერეთელი
ი. ჭავ. — ი. ჭავჭავაძე
ხალხ. — ხალხური
М. Г. — М. Горький
А. П. — А. Пушкин

წინასიტყვაობა -	3
I. პუნქტუაციის სწავლების ძირითადი საკითხები	9
პუნქტუაციის რაობა -	9
პუნქტუაციის ცოდნის მნიშვნელობა	11
პუნქტუაციის საფუძვლები	13
ზოგიერთი სასვენი ნიშნის გამოყენების თავისებურების შესახებ	25
ქართული პუნქტუაციის ისტორიიდან	27
სასვენ ნიშანთა რაოდენობა და ერთი ნიშნის რამდენიმე ფუნქცია ქართულში	36
II. სასვენი ნიშნების დახასიათება	39
წერტილი (.)	39
კითხვითი ნიშანი (?)	41
ძახილის ნიშანი (!)	44
კითხვითი და ძახილის ნიშანი ერთად (?!)	47
მძიმე (,)	48
1. მძიმე შერწყმულ წინადადებაში ერთნაირ წევრებს შორის	49
მძიმე განმეორებულ სიტყვებთან	53
2. მძიმე განკერძოებულ სიტყვასა და გამოთქმასთან	53
მძიმე განკერძოებულ განსახლერებასთან	53
მძიმე დანართთან	55
მძიმე განკერძოებულ გარემოებასთან	56
მძიმე მიმართვასთან	57
მძიმე ჩართულ სიტყვასა და გამოთქმასთან	58
მძიმე მიგებით ნაწილაკთან	60
მძიმე შორისდებულთან	61
3. მძიმე რთულ წინადადებაში	62
მძიმე რთულ თანწყობილ წინადადებაში	63
მძიმე რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში	66
წერტილ-მძიმე (;)	71
მრავალწერტილი (...)	73
ფრჩხილები ()	75
ორწერტილი (:)	78
ორწერტილი შერწყმულ წინადადებაში	81
ორწერტილი უკავშირო რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში	82

ორწერტილი პირდაპირ სიტყვაში	84
ორწერტილის ხმარების სხვა შემთხვევები	84
ტირე (—)	85
ტირე მარტივ წინადადებაში	86
ტირე შერწყმულ წინადადებაში	86
ტირე დანართთან	87
ტირე თანწყობილ წინადადებაში	88
ტირე დიალოგსა და პირდაპირ სიტყვაში	88
ბ რ კ ყ ა ლ ე ბ ი („“)	89

III. მეთოდოლოგიური საკითხები 91

1. ზოგადი მეთოდოლოგიური მითითებანი	91
წინასწარი შენიშვნები	91
პროგრამული მასალები კლასების მიხედვით	94
თვალსაჩინოება პუნქტუაციის სწავლებაში	95
პუნქტუაციის წესის ცოდნა და ვარჯიშობის როლი	99
პუნქტუაციის სწავლების მეთოდები და ხერხები; საფარჯიშოთა სახეები	101
პუნქტუაციური შეცდომები; მათი ანალიზი	107
2. პუნქტუაციის სწავლება კლასების მიხედვით	111
პუნქტუაციის სწავლება V კლასში	111
პუნქტუაციის სწავლება VI კლასში	122
პუნქტუაციის სწავლება VII კლასში	123
ა. მძიმე უკავშირო შერწყმულ წინადადებაში	127
ბ. მძიმე კავშირიან შერწყმულ წინადადებაში	130
გ. ორწერტილი განმახილადებელი სიტყვის შემდეგ და ტირე განმახილადებელი სიტყვის წინ	133
პუნქტუაციის სწავლება VIII კლასში	135
ა. სასვენი ნიშნების სწავლება განკვეთილებულ სიტყვებსა და გამოთქმებთან	136
ბ. სასვენი ნიშნების სწავლება რთულ წინადადებაში	144
1. სასვენი ნიშნების სწავლება რთულ თანწყობილ წინადადებაში	144
2. სასვენი ნიშნების სწავლება რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში	149
3. სასვენი ნიშნების სწავლება პირდაპირ და ირიბ ნათქვამთან	161
პუნქტუაციის სწავლების შესახებ საშუალო სკოლის უფროს (IX — XI) კლასებში	172

